

Socijalna slika i reforme u Srbiji

istraživanje

A 02 - 02676

BEOGRAD
2002.

Socijalna slika i reforme u Srbiji
istraživački projekat

Autor projekta
Radojka Nikolić

Izdavač
Friedrich Ebert Stiftung

Za izdavača
Žoran Lutovac

Istraživanje
Faktor plus, Beograd

Redaktura i lektura
Miroslav Nikolić

Priprema za štampu
APP, Beograd

Štampa
Vuletić print, Beograd

Tiraž
500

Beograd, 2002.

Autori komentara

Dr Miroslinka Dinkić
naučni savetnik G17 Institut, Beograd

Prof. dr Veselin Vukotić
Ekonomski fakultet, Podgorica

Dr Danilo Šuković
Institut društvenih nauka, Beograd

Dr Petar Đukić
profesor univerziteta, Beograd

Srećko Mihailović
Institut društvenih nauka, Centar za proučavanje alternativa, Beograd

Prof. dr Danijel Cvjetićanin
Ekonomski fakultet, Beograd

Dr Stjepan Gredelj
Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd

Dr Ivana Aleksić
Centar za proučavanje alternativa, Beograd

Sadržaj

Prolegomena za socijalnu kartu Srbije

7

Istraživanje agencije "Faktor plus"

1. Uvodna razmatranja	13
2. O istraživanju	14
3. Kako tumačiti tabele ukrštanja - crosstabs	15
4. Ključni nalazi istraživanja	17
5. Istraživački projekat "Socijalna karta Srbije"	19
5.1 Broj članova domaćinstva	19
5.2 Zanimanje članova domaćinstva	21
5.3 Ukupan mesečni prihod po domaćinstvu	22
5.4 Ukupni mesečni troškovi po domaćinstvu	23
5.5 Mesečne potrebe domaćinstava	25
5.6 Ocena materijalnog položaja domaćinstava	26
5.7 Glavni uzroci materijalnog položaja domaćinstava	28
5.8 Viđenje perspektive	30
5.9 Stav po pitanju reformi	33
5.10 Korupcija - šta je to?	35
5.11 Prepoznavanje korupcije u matičnoj sredini	36
5.12 Sektori u kojima je korupcija najzastupljenija	37
5.13 Korupcija kao uzrok siromaštva	40
5.14 Glavni uzroci stanja u kome se nalazi prosečna porodica u Srbiji	41
6. Zaključak	43
7. Upitnik	44

Komentari

Miroslava Dinkić Standard građana i reforme	49
Veselin Vukotić Kako izbjegći kolektivnu iluziju lakih rešenja	53

Danilo Šuković Siromaštvo koči reforme	63
Petar Đukić Posledice socijalnog raslojavanja	69
Srećko Mihailović Utvrđiti stvarno socijalno stanje	77
Danijel Cvjetićanin Prevelika očekivanja usporavaju reforme	85
Stjepan Gredelj Bermudski trougao savremenog srpskog društva	95
Ivana Aleksić Više korupcije jednako više siromaštva plus manje razvoja	105

Prolegomena za socijalnu kartu Srbije

U proleće 2002. godine prilike na socijalnom planu u Srbiji sasvim su sazrele za određivanje pravih koordinata o materijalnom statusu stanovništva. To je vreme kada je bilo moguće sagledati šta je za sobom ostavila prethodna decenija siromašnjenja i opadanja životnog standarda većine stanovništva. Da li se može makar približno odrediti koliko ima siromašnih u Srbiji? Mogu li siromašni da prežive i izdrže tranzicione procese koji su, najzad, počeli, a zna se da su u prvih nekoliko godina teški i bolni? Ukratko, kakva je socijalna karta Srbije na startu tranzicije?

Pripremanje socijalne karte Srbije je posao države. To je obiman i složen poduhvat koji zahteva posebnu metodologiju, a u tome Svetska banka već ima i praktično i teorijsko iskustvo. Srpska vlada je, u proleće 2002. godine, i započela kompleksan posao na izradi dugoročne strategije za suzbijanje siromaštva, uz pomoć Svetske banke. Posao na tome trajeće do juna 2003. godine.

Ali, skicu za socijalnu mapu Srbije možda mogu da pruže i istraživanja javnog mnjenja u kojima će, anketiranjem značajnog broja ispitanika i uz analize eksperata, biti moguće da se odredi stepen siromaštva i spremnost stanovništva za tranzicione reforme. Upravo takav predlog projekta prihvatiла је Friderik Ebert Fondacija, beogradsko odeljenje, zahvaljujući čijoj podršci je i realizovano ovo istraživanje.

Istraživanje pod radnim nazivom "Socijalna karta Srbije" sprovedla je Agencija "Faktor plus" iz Beograda, u deset gradova u Srbiji: Beograd, Niš, Kragujevac, Novi Sad, Vranje, Čačak, Zaječar, Šabac, Subotica i Zrenjanin. U svakom gradu anketirano je po 200 domaćinstava, u periodu od 6. do 18. marta 2002. godine. I dok je metod uzorkovanja domaćinstava za anketu bio slučajan, dotle su gradovi pažljivo birani kako bi se dobila slika sa čitave teritorije Srbije, uz specifičnosti koje podrazumevaju, na primer, južni i severni delovi Republike, ili centralni i pogranični.

Na taj način, cilj istraživanja i ankete, metodom licem u lice, bio je da se dobije prilično pouzdan uvid o stvarnom materijalnom položaju prosečnog domaćinstva u Srbiji. Značajno je bilo, takođe, da sami ispitanici ocene koji su uzroci materijalnog položaja njihovog domaćinstva, bilo da je ono loše ili dobro. Sledeća pitanja su se nametala sama po sebi: u čemu vide perspektivu? Koliko prihvataju ekonomskе reforme koje su, prvih januarskih dana 2002. godine, šokantno počele štrajkovima zbog likvidacije četiri najveće banke u Srbiji i otpuštanjem oko 4.000 ljudi?

Posredno u vezi sa siromaštvom i reformama, nametala se i tema korupcije. Jer, kako su pokazala iskustva drugih zemalja u tranziciji, siromaštvo i korupcija obično idu zajedno. Srbija se, po stepenu korumpiranosti, već 2001. godine našla u vrhu najkorumpiranih evropskih zemalja. Postoji li, dakle, veza između siromaštva i korupcije - bila je još jedna sondaža koju je trebalo da ponudi istraživanje.

Koncept projekta o socijalnoj karti Srbije, koji ukazuje na stvari materijalni položaj domaćinstva, na odnos stanovništva prema ekonomskim reformama i na sagledavanje

korupcije, našao se, kao istraživački materijal, pred našim ekspertima - ekonomistima i sociolozima koji su nalaze tumačili i ponudili svoje viđenje apostrofiranih problema. Tako su sastavni deo ovog projekta, kroz zbornik radova, postali i komentari koje su pri-premili naši eminentni stručnjaci: Miroslava Dinkić, Danilo Šuković, Veselin Vukotić, Srećko Mihailović, Petar Đukić, Stjepan Gredelj, Danijel Cvjetićanin i Ivana Aleksić. U njihovim prilozima jasno su analizirane sve dimenzije teškog tranzicionog puta na kojem se nalazi osiromašeno stanovništvo Srbije.

Šta je pokazala anketa, sprovedena u proleće ove godine, u deset gradova, u kojima je ispitano ukupno 2.000 stanovnika Srbije? Kakve su karakteristike, prosečne, savremene srpske urbane porodice?

Prosečno domaćinstvo u Srbiji je četvoročlano, od toga su dva zaposlena člana i dva izdržavana lica. Ima mesečni prihod od oko 490 maraka i rashod od oko 620 maraka, a optimalno im je potrebno za život oko 1.000 maraka. Anketa je, time, na svojevrstan način iskazala srpski "ekonomski pāradox" - zvanični su rashodi a nezvanični prihodi.

Ali, bez obzira na tu, gotovo, crnoumornu konotaciju naše zbilje, anketa je pokazala da u Srbiji oko 50 odsto domaćinstava ima loš materijalni položaj, a 70 odsto od njih za takvo stanje krivi državu i opšte ekonomske prilike. Sve bi bilo bolje kada bi preduzeća uspešnije poslovala, ali se dobar materijalni status može stići i većim obrazovanjem, što je put do bolje plaćenog posla, ocenjuju ispitivani građani.

Ekonomske reforme pružaju šansu za bolji život i porodice i pojedinca, što smatra 60 odsto ispitanih. Ali, samo 27 odsto njih pruža podršku sadašnjim reformama. Nezadovoljno je čak 45 odsto ispitanih. Siromašniji stanovnici pružaju veći otpor reformama. Zadovoljno je svojim materijalnim statusom samo oko 5 odsto ispitanih, dok 50 odsto ocenjuje svoj položaj kao loš, a ocenu "srednji" daje oko 40 odsto ispitanih.

Najveću podršku reformama daju Vojvodani i to gradani Novog Sada, Subotice i Zrenjanina. Najviše protivnika reformi je u Beogradu i Čačku.

A gde se najbolje živi? Najviši standard imaju u Novom Sadu, gde 55 odsto ispitanih ima prihod od 500 do 3.000 maraka. Najgorje je u Kragujevcu, gde svako peto domaćinstvo ima prihod od 200 maraka.

Najveće mesečne troškove imaju porodice u Beogradu, Novom Sadu, Šapcu, Subotici, Zaječaru i Zrenjaninu, jer u tim gradovima više od 50 odsto domaćinstava troši više od 500 maraka mesečno. Najskromniji su Vranjani i Nišlje, gde oko 50 odsto domaćinstava troši od 200 do 500 maraka. I jedna zanimljivost: u Čačku je najveći broj građana odbio da kaže kolike ima prihode, ali je zato 10 odsto ispitanih-Čačana, očigledno iz nove, imućne klase, hrabro izjavilo da troši od 1.000 do 3.000 maraka mesečno.

Korupciju građani prepoznaju i bez dvoumljenja je definisu kao negativnu pojavu, ali je samo 29 odsto ispitanih smatra uzrokom siromaštva, dok 47 odsto anketiranih smatra da je podmićivanje samo jedan od razloga siromašenja društva. Podmićivanje u svojoj sredini najviše prepoznaju Novosađani a najmanje je ima u Vranju. Prema ispitnicima, rang korumpiranih oblasti je sledeći: na prvom mestu je zdravstvo, na drugom carina a na trećem pravosuđe.

Skala pozitivnih reformskih promena, kako je ocenjuju građani Srbije, počinje stabilnim kursum dinara, a slede: pružena nada u ekonomske reforme, mogućnost da se zaradi na crno, šansa za iskazivanje snalažljivosti i mogućnost za privatni biznis.

Na negativnoj strani se nalaze još sveže uspomene na rat i sankcije, zatim, propast privrede, visoki porezi, povećana nezaposlenost, pritisak politike koju diktiraju velike sile, a u nevolje zapadamo i zbog našeg mentaliteta, smatraju anketirani građani Srbije.

Podržavanjem ovog istraživačkog projekta, Fridrik Ebert Fondacija omogućila je i stručnoj i ukupnoj javnosti da se stekne barem okvirna sliku o materijalnom položaju gradskog stanovništva Srbije, ali da se, istovremeno, proveri i puls građana prema reformama i o aktuelnoj temi kao što je korupcija. Ovakvo istraživanje, nadasve, može koristiti, kao lakmus papir državnim institucijama koje bi u dužem periodu narednih godina trebalo da se bave izradom strategije za suzbijanje siromaštva u Srbiji.

U predlogu ovog projekta, koji je u decembru 2001. godine ponuđen Fridrik Ebert Fondaciji na usvajanje, stajalo je, pored ostalog, da "društva u tranziciji preživljavaju socijalne potrese. Menja se privredna struktura i formiraju se nove ekonomske, društvene i državne institucije. Sve to je praćeno dubokim socijalnim promenama."

Iskustva zemalja u tranziciji su, takođe, pokazala da istovremeno dolazi do promena i u materijalnom statusu stanovništva. Po pravilu, raniji srednji sloj stanovništva siromašni a javljaju se "novi bogataši". Zato je važno znati kakva je socijalna karta Srbije danas? Koliko ima siromašnih? Kako živi većina porodica u Srbiji? Postoji li veza između siromaštva i korupcije? I konačno - koliko su građani spremni da podrže ekonomske reforme?

Do sada nije bilo celovitog istraživanja o pomenuitim temama. Kompleks otvorenih pitanja je složen i neće moći da se zaokruži ni ovim istraživanjem. Ali, od nečega se mora početi.

Anketa i analiza trebalo bi da pokažu, barem približno, kakva je socijalna slika Srbije."

Ukoliko je projekat i delom u tome uspeo, onda ima razloga za zadovoljstvo.

Autor projekta

Radoja Nikolić,
novinar "Politike"

Jun 2002. godine

**Istraživanje agencije
"Faktor plus"**

1. Uvodna razmatranja

1.1 Naručilac istraživanja

Projekat "Socijalna karta Srbije" sproveden je za potrebe "Fridrich Erbert" Fondacije, a u realizaciji agencije za istraživanje tržišta "Faktor plus" iz Beograda.

1.2 Predmet istraživanja

Predmet ovog istraživanja bilo je urbano stanovništvo Republike Srbije, odnosno utvrđivanje glavnih obeležja materijalnog položaja domaćinstava u Srbiji, kao i stavova i mišljenja građana o pojавama koje na direktni ili indirektni način utiču na društveni i ekonomski status stanovništva Srbije - ekonomskim reformama i korupcijom u društvu.

1.3 Ciljevi istraživanja

Istraživanje za potrebe projekta "Socijalna karta Srbije" sprovedeno je sa ciljem da se utvrdi:

- stvaran materijalni položaj prosečnog domaćinstva u Srbiji
- koji su uzroci postojećeg materijalnog položaja domaćinstava
- u čemu javnost vidi perspektivu u budućnosti
- kakav je stav po pitanju aktuelnih ekonomskih reformi u društvu
- kako javnost shvata i doživljava fenomen korupcije
- da li se, u kojoj meri i u kojim oblastima, prosečan građanin susreće sa korupcijom u svakodnevnom životu
- u kojoj meri je korupcija, po mišljenju javnosti, uzrok siromaštva u Srbiji
- šta su, po mišljenju stanovništva, glavni uzroci postojećeg stanja

1.4 Zvanična statistika

Materijalni položaj i demografska struktura domaćinstava u Republici su predmet statističke obrade koje na redovnoj osnovi prate i zvanični organi Republike Srbije, put Republičkog i Saveznog zavoda za statistiku.

Zvanični statistički podaci, na žalost, ne predstavljaju stvarnu socijalnu sliku Republike iz više razloga.

Jedan od osnovnih razloga je postojanje paralelnog, crnog tržišta, u različitim sfera-ma života - od crnog tržišta rada, do crnog tržišta proizvoda i usluga, pa i šire, odnosno neregularnih ekonomskih tokova koje zvanična statistika ne prati.

2. O istraživanju

2.1 Termin istraživanja

Preliminarni deo istraživanja, koji uključuje izradu i štampanje upitnika, obuku i organizaciju anketara sproveden je od 1. do 6. marta 2002. godine. Terenski deo istraživanja (anketiranje po gradovima) sproveden je u periodu od 6-18. marta 2002. godine.

Aktivnosti unosa i obrada podataka vršene su od 18-21. marta.

Preprena finalnog pisanog izveštaja o istraživanju urađena je u periodu od 22-28. marta 2002. godine.

2.2 Metodologija istraživanja

Istraživanje za potrebe projekta "Socijalna karta Srbije" je sprovedeno tehnikom intervjuisanja licem u lice, u stanu ispitanika (domaćinstvu), putem delimično strukturisanih upitnika (videti na stranicama 44-46).

2.3 Uzorak

Uzorak je formiran na osnovu zahteva naručioce i obuhvatao je urbanu populaciju u 10 gradova Republike Srbije. Anketirano je ukupno 2.000 ispitanika, po 200 u svakom gradu. Uzorak je na nivou gradova bio slučajan.

Gradovi u kojima je vršeno anketiranje:

- Beograd
- Subotica
- Šabac
- Zaječar
- Niš
- Novi Sad
- Zrenjanin
- Čačak
- Kragujevac
- Vranje

3. Kako tumačiti tabele ukrštanja - crosstabs

3.1 Primer 1 - ukrštanje između gradova i prihoda

Tabele sa više ulaza su korišćenje radi uporedivosti odgovora ispitanika po gradovima.

43% domaćinstava u Zrenjaninu ima mesečni prihod od 201-500 DEM

ODGOVOR	GRADOVI										UKUPNO
	BG	NS	N	KG	ČA	ŠA	SU	ZA	VR	ZR	
Bez odgovora	22,5%	5,5%	-	7,0%	24,0%	-	2,0%	-	1,0%	2,0%	6,4%
Do 100 DM	1,0%	3,0%	3,0%	2,5%	4,0%	-	3,0%	4,0%	1,0%	6,0%	2,8%
101-200 DM	5,0%	5,0%	7,5%	18,0%	8,0%	15,5%	8,0%	12,0%	6,0%	13,0%	9,8%
201-500 DM	35,5%	31,5%	65,5%	53,0%	33,0%	45,0%	47,0%	43,5%	58,0%	43,0%	45,5%
501-1.000 DM	33,0%	50,5%	22,0%	18,5%	25,0%	36,5%	36,0%	36,0%	29,0%	30,0%	31,7%
1.001-3.000 DM	3,0%	4,5%	2,0%	1,0%	6,0%	3,0%	4,0%	4,5%	5,0%	6,0%	3,9%
3.001 DM i više	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

45,5% domaćinstava u svim posmatrаниm gradovima ima mesečne prihode od 201-500 DEM

3.2 Primer 2 - Ukrštanje dva pitanja

ODGOVOR	Kakav je Vaš stav po planu ekonomskih reformi u državi (privatizacija, restrukturiranje bančarskog sektora i promene u privredi - preduzećima)						UKUPNO
	Bez odgovora	Podržavam u potpunosti	Delimično podržavam	Ne podržavam	Nemam stav		
Dobar	4,6%	34,9%	31,2%	5,5%	23,9%		100%
Srednji	1,5%	31,1%	47,5%	6,7%	13,3%		100%
Loš	1,9%	23,6%	45,9%	13,1%	15,4%		100%
Bez odgovora	-	16,0%	34,0%	18,0%	32,0%		100%
Kako ocenjujete položaj Vašeg domaćinstva?							
UKUPNO	1,9%	26,9%	45,1%	10,4%	15,8%		100%

13,1% ispitanika koji su materijalno položaj svog domaćinstva¹⁾ ocenili kao loš ne podržava ekonomski reforme u državi²⁾

¹⁾ Kurzivom isписан odgovor - pitanje 1 u Ukrštanju.

²⁾ Masnim slovima isписан odgovor - pitanje 2 u Ukrštanju.

4. Ključni nalazi istraživanja

Demografski profil domaćinstava. Istraživanje je pokazalo da u 10 posmatranih gradova Srbije preovlađuju domaćinstva sa četiri člana (38%), a da je prosečan broj članova domaćinstva 3,6. Takođe je uočena tendencija da, krećući se sa juga Republike prema severu, postepeno opada prosečan broj članova po domaćinstvu. Tako se, na primer, prosečan broj članova domaćinstva kreće od 4,04 u Vranju, do 3,27 u Subotici (Beogradu 3,25), što indirektno govori i o prirodnom približaju ovih regiona, kao i korelaciji između nivoa ekonomske razvijenosti i stopa nataliteta.

U sklopu posmatranih domaćinstava, najveći broj članova su radnici i službenici (koeficijent 0,8 i 0,6), pa studenti i učenici (0,45). Studenti i učenici su natprosečno zastupljeni u univerzitetским sredinama, poput Beograda, Novog Sada i Niša.

Finansijski aspekti. Glavnina domaćinstava (45,5%) ostvaruje prihode u rasponu od 200 do 500 DEM, a kada su rashodi u pitanju, najveći broj ispitanih (42,4%) je izjavio da se oni kreću od 500 do 1.000 DEM. Prosečan mesečni trošak po domaćinstvu iznosi približno 492 DEM, a rashod oko 620 DEM.

Mesečne potrebe domaćinstava su za najveći broj ispitanih (46,2%) od 500 do 1.000 DEM, ali je značajan udeo i onih domaćinstava (28,8%) koja imaju potrebe za prihodima i iznad 1.000 DEM.

Materijalni status domaćinstava. Gotovo polovina anketiranih (49,1%) ocenila je svoj materijalni položaj i položaj svojih domaćinstava kao loš. Preostala relevantna većina (40%) po istoj osnovi svoj status je ocenila kao srednji. Ključni razlog postojecog materijalnog položaja urbanog srpskog domaćinstva, većina, ili 70% ispitanika, vidi u ekonomskoj situaciji u državi.

Drugi glavni razlog sadašnjeg materijalnog stanja posmatranih domaćinstava je status firmi u kojima članovi tih domaćinstava rade.

Uočena je tendencija da sa padom materijalnog položaja domaćinstva raste stav da je za sve kriva ekonomska situacija u zemlji, i obratno, sa porastom ličnog standarda stanovništva raste i stav da se radi o logičnoj posledici obrazovnog nivoa i društvenog (profesionalnog) položaja.

Vidjenja perspektive. Najveći broj ispitanika ovog istraživanja, oko 60%, smatra da su ekonomske i društvene reforme u državi najbolji način ostvarivanja bolje budućnosti za njih i njihove porodice.

Podrška ekonomskim reformama. Svega 26,9% ispitanika se izjasnilo u prilog apsolutne podrške reformama, dok najveći broj ispitanika, njih 45%, daje delimičnu podršku onome što se čini na ovom planu. Najveći broj pristalica sadašnjih reformi moguće je pronaći među onim domaćinstvima koja svoj materijalni položaj smatraju dobrim. Kako opada materijalni status domaćinstva, tako raste i otpor prema reformama, odnosno povećava se udeo onih koji ih tek delimično podržavaju.

Korupcija. U većini odgovora korupcija se doživjava kao negativna pojava, ali postoji jedan deo ispitanika koji korupciju opisuje kao nezaobilaznu aktivnost našeg podneblja i ima pragmatičan stav prema njoj.

Ova grupacija ispitanika korupciju smatra "najboljim načinom da se uz potplaćivanje završi neki posao".

Korupcija u posmatranih sredinama. Na pitanje iz ankete "da li prepoznajete korupciju u sredini u kojoj živate i radite", čak 88% ispitanika je odgovorilo pozitivno, bilo da se radi o stavu da je korupcija prisutna i primećena u velikoj meri (46,8%), ili samo delimično (41,4%).

Sektori u kojima je korupcija najzastupljenija. Prema odgovorima ispitanika, korupcija je najzastupljenija u oblasti zdravstva. Negativne glasove za ovaj društveni segment (po osnovu prepoznavanja korupcije) dalo je 61,7% ispitanika. Na drugo mesto po stepenu korupcije ispitanici su svrstali carinu (56,2% ispitanika), a na treće pravosude (52,2%).

U kojoj meri je korupcija uzrok siromaštva kod nas. Da je korupcija u velikoj meri uzrok siromaštva smatralo je 29% ispitanika. Najveći broj anketiranih (47,2%) korupciju smatra samo jednim od razloga, dok 13% misli da korupcija nije uzrok siromaštva u Srbiji.

Glavni uzroci stanja prosečnog domaćinstva u Srbiji. Na materijalni status domaćinstava u Srbiji, u proteklim nekoliko godina uticao je niz faktora i okolnosti, uglavnom sa negativnim predznakom. Iz tog razloga je na pitanje iz ankete "koji su glavni uzroci stanja u kome se vaša porodica nalazi", asocijacija na negativne faktore bila znatno šira i dublja nego kad su u pitanju pozitivni uticaji.

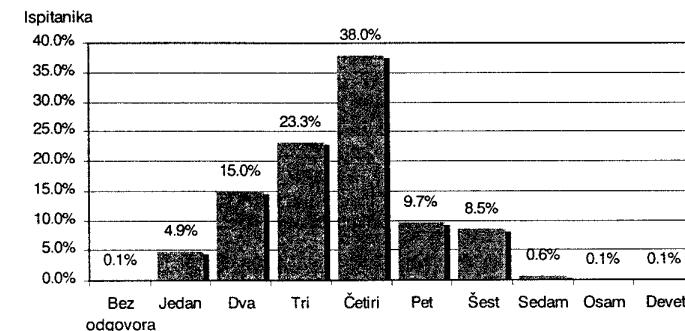
Očigledno je da je dugogodišnje propadanje i ekonomsko ruiniranje porodica u Srbiji ostavilo duboke psihološke tragove na stanovništvo i da je potrebno dosta vremena da pozitivni uticaji nadmaše i prevaziđu negativne.

5. Istraživački projekat "Socijalna karta Srbije"

5.1 Broj članova domaćinstva

Četvorčlane porodice najbrojnije. Sudeći prema ovom istraživanju, u Srbiji se oko 80% domaćinstava sastoje od jednog do četiri člana, od čega su najbrojnija četvorčlana domaćinstva - takvih ima 38%.

Na osnovu ovih podataka proizlazi da prosečno urbano domaćinstvo u Republici Srbiji ima 3,6 člana. Donji grafikon ilustruje ove podatke.

Grafikon 5.1 Broj članova domaćinstava

Situacija po gradovima. Kada se broj članova domaćinstva posmatra po gradovima u kojima je vršeno ispitivanje, uočavaju se određena odstupanja od ukupnih vrednosti, ali i interesantne tendencije.

Mada su u svim posmatranim gradovima najzastupljenija domaćinstva sa četiri člana, natprosečan broj četvorčlanih porodica zabeležen je u Čačku (50%), Nišu (46,5%) i Kragujevcu (42%).

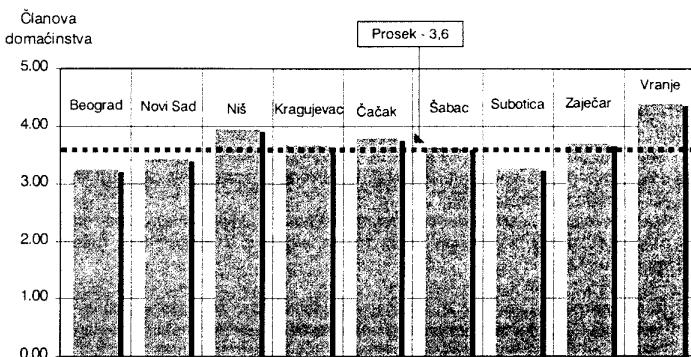
Karakteristično. Moguće je, takođe, uočiti tendenciju da, posmatrano sa geografskog aspekta, sa porastom geografske širine raste broj domaćinstava sa manje članova. Tako je, na primer, u Beogradu, Subotici, Zrenjaninu i Novom Sadu zabeležen natprosečan broj domaćinstava sa jednim ili dva člana, što nije slučaj sa južnim delom Republike.

Ovakva demografska struktura srpskog domaćinstva, po osnovu broja članova, logična je posledica negativnih stopa prirodnog priraštaja stanovništva, koje su posebno prisutne na severu Republike.

Tabela 5.1 Prosečan broj članova domaćinstva - ukupno i po gradovima

ODGOVOR	GRADOVI											UKUPNO
	BG	NS	NI	KG	ČA	ŠA	SU	ZA	VR	ZR		
Bez odgovora	1,0%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,1%
Jedan	9,0%	4,0%	2,0%	2,0%	3,0%	3,0%	11,0%	5,0%	2,0%	8,0%	-	4,9%
Dva	23,0%	22,5%	7,0%	10,0%	11,0%	11,0%	20,5%	16,5%	13,0%	15,0%	-	15,0%
Tri	23,0%	22,5%	23,5%	29,0%	18,0%	29,0%	18,0%	18,5%	16,0%	35,0%	-	23,3%
Cetiri	27,0%	36,5%	46,5%	42,0%	50,0%	38,0%	39,0%	36,5%	39,0%	25,0%	-	38,0%
Pet	10,0%	8,5%	4,0%	13,0%	12,0%	14,0%	4,0%	11,0%	10,0%	10,0%	-	9,7%
Šest	6,0%	4,5%	16,0%	3,0%	5,0%	5,0%	7,5%	11,5%	19,0%	7,0%	-	8,5%
Sedam	1,0%	1,5%	1,0%	1,0%	-	-	-	-	1,0%	-	-	0,6%
Osam	-	-	-	-	-	-	-	-	1,0%	-	-	0,1%
Devet	-	-	-	-	-	1,0%	-	-	-	-	-	0,1%
Prosečan broj članova domaćinstva	3,25	3,42	3,95	3,67	3,78	3,64	3,27	3,70	4,04	3,35	-	3,60

Podaci o prosečnom broju članova domaćinstva po gradovima dodatno potvrđuju napred navedene konstatacije o tome da, krećući se prema severu i ekonomski razvijenijim delovima Republike, opada prosečan broj članova po domaćinstvu.

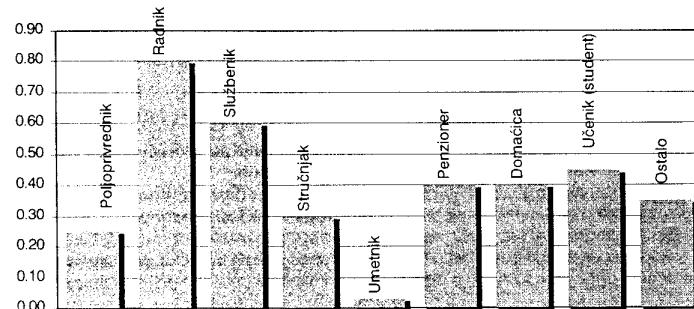
Grafikon 5.2 Prosečan broj članova domaćinstva po gradovima

5.2 Zanimanje članova domaćinstva

Najbrojniji radnici i službenici. Struktura srpskog urbanog domaćinstva prema zanimanju ukazuje na dominaciju radno aktivnog dela stanovništva, i to u kategoriji radnika i službenika.

Ispostavilo se da je, u proseku, na 10 anketiranih domaćinstava, 8 članova radnika i 6 članova službenika i oni su najbrojniji, a zatim slede učenici (studenti) domaćice i penzioneri, kojih na 10 domaćinstava ima otprilike po 4.

Iz ovoga bi se mogao izvući zaključak da prosečno srpsko domaćinstvo, sastavljeno od 4 člana, najčešće čine dva člana koji su zaposleni (radnik i službenik) i dva člana iz kategorije izdržavanih lica (različite kombinacije).

Grafikon 5.3 Zanimanje članova domaćinstva

Situacija po gradovima. Regionalno posmatrano, situacija je znatno drugačija, u skladu sa stepenom urbanizovanosti i ekonomске razvijenosti pojedine sredine. U tom kontekstu moguće je uočiti da su radnici, kao najbrojnija kategorija u domaćinstvima, ukupno posmatrano, najpriusniji u Nišu i Kragujevcu (na 12 domaćinstava 12, odnosno 11 radnika), a da ih najmanje ima u domaćinstvima u Beogradu.

Službenici su podjednako "dobro" raspoređeni po svim gradovima, ali je zato broj seljaka-poljoprivrednika najveći u Vranju (koeficijent 0,7) i Zrenjaninu, što je odraz, kada je Vranje u pitanju, relativne nerazvijenosti ovog kraja, a što se Zrenjanina tiče, poljoprivreda je logičan izbor meštana ovih krajeva.

Karakteristično: Najzad, izdvajaju se još dve značajne karakteristike profesionalne strukture srpskog domaćinstva po gradovima. Prva se odnosi na natprosečan udio studenata po domaćinstvima u Beogradu, Nišu i Novom Sadu, a druga na natprosečan udio stručnih lica u domaćinstvima Beograda i Subotice.

Tabela 5.2 Zanimanje članova domaćinstva - ukupno i po gradovima - koeficijenti

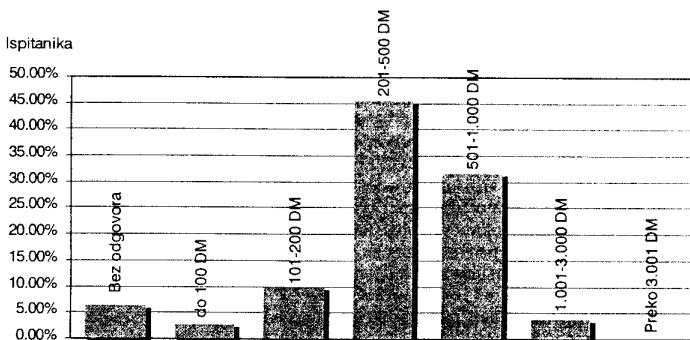
ODGOVOR	GRADOV										UKUPNO
	BG	NS	NI	KG	ČA	ŠA	SU	ZA	VR	ZR	
Počajprivrednik	-	0,07	0,3	0,2	0,4	0,1	0,2	0,1	0,7	0,4	0,25
Radnik	0,4	0,65	1,1	1,2	0,9	0,9	0,5	0,8	1,0	0,7	0,8
Službenik	0,5	0,5	0,6	0,7	0,6	0,9	0,7	0,9	0,7	0,7	0,6
Stručnjak	0,5	0,2	0,2	0,1	0,2	0,4	0,6	0,2	0,2	0,4	0,3
Umetnik	0,05	0,06	0,04	0,01	0,02	0,02	0,04	-	-	0,04	0,03
Penzioner	0,5	0,4	0,3	0,3	0,4	0,4	0,5	0,3	0,35	0,3	0,4
Domaćica	0,05	0,4	0,4	0,6	0,5	0,2	0,3	0,4	0,6	0,4	0,4
Učenik/student	0,75	0,6	0,7	0,4	0,5	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,45
Ostalo	0,5	0,8	0,3	0,2	0,25	0,3	0,1	0,7	0,2	0,1	0,35

5.3 Ukupan mesečni prihod po domaćinstvu

Prosečan prihod 492 DEM. Prihodi i novčana primanja predstavljaju relativno "osećljivo" pitanje u svakom istraživačkom projektu, pa i u ovom.

Pitanja o materijalnim primanjima zadiru u privatnost ispitanika, što ima za posledicu odbijanje odgovora ili prikrivanja tačnih podataka, ali čak i takvi odgovori, u uporednoj analizi po gradovima, omogućili su interesantna saznanja.

Podatak da 22,5% ispitanika u Beogradu, odnosno 24% u Čačku, nije bilo spremno da ponudi odgovor na pitanje o materijalnim primanjima dovoljno govoriti sam za sebe.

Grafikon 5.3 Mesečna primanja domaćinstava

Generalno gledajući, većina domaćinstava u Srbiji (oko 77%), odnosno 2/3 od ukupnog broja, ima mesečne prihode u rasponu od 200 do 1.000 DEM.

U okviru ove prihodne kategorije stanovništva nešto je više onih domaćinstava koja mesečno zarađuju od 200 do 500 DEM (45,5%) u odnosu na ona domaćinstva čiji su mesečni prihodi od 500 do 1.000 DEM (31,7%).

Sudeći prema odgovorima ispitanika po pojedinim gradovima, najviši standard imaju stanovnici Novog Sada, u kome čak 55% domaćinstava ima mesečne prihode od 500 do 3.000 DEM.

Tabela 5.3 Mesečni prihodi po domaćinstvu

ODGOVOR	GRADOV										UKUPNO
	BG	NS	NI	KG	ČA	ŠA	SU	ZA	VR	ZR	
Bez odgovora	22,5%	5,5%	-	7,0%	24,0%	-	2,0%	-	1,0%	2,0%	6,4%
Do 100 DM	1,0%	3,0%	3,0%	2,5%	4,0%	-	3,0%	4,0%	1,0%	6,0%	2,8%
101-200 DM	5,0%	5,0%	7,5%	18,0%	8,0%	15,5%	8,0%	12,0%	6,0%	13,0%	9,8%
201-500 DM	35,5%	31,5%	65,5%	53,0%	33,0%	45,0%	47,0%	43,5%	58,0%	43,0%	45,5%
501-1.000 DM	33,0%	50,5%	22,0%	18,5%	25,0%	36,5%	36,0%	36,0%	29,0%	30,0%	31,7%
1.001-3.000 DM	3,0%	4,5%	2,0%	1,0%	6,0%	3,0%	4,0%	4,5%	5,0%	6,0%	3,9%
Preko 3.001 DM i više	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Primenom ponderisane aritmetičke sredine izračunali smo da prosečan prihod po domaćinstvu u 10 posmatranih gradova iznosi oko 492 DEM, a to je iznos koji, kada se podeli sa 2 člana domaćinstva koji su radno aktivni, daje i aktuelni prosek zarada u Republici - 250 DEM.

Posebno alarmantna situacija po pitanju mesečnih prihoda je u Kragujevcu, jer tamo, za razliku od ostalih posmatranih gradova, živi najveći broj domaćinstava sa prihodom do 200 DEM (20,5% ili svako peto domaćinstvo), odnosno najmanji broj domaćinstava sa prihodima iznad 500 DEM (svega 18,5%).

5.4 Ukupni mesečni troškovi po domaćinstvu

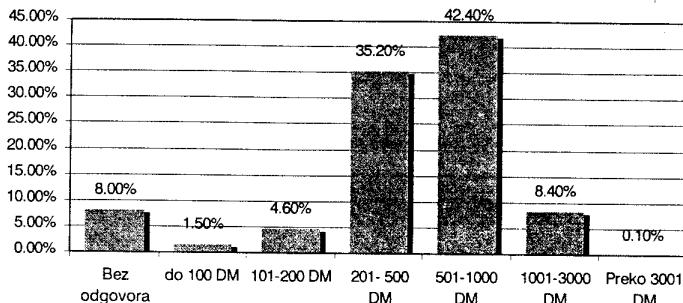
Troškovi veći od prihoda: Ako smo u prethodnom odeljku došli do saznanja da najveći broj domaćinstava u urbanim sredinama Republike Srbije (oko 45%) ima mesečne prihode od 200 do 500 DEM, kada su troškovi u pitanju distribucija platnih razreda je nešto drugačija.

Najveći broj ispitanika (42,4%) je na pitanje o mesečnim rashodima svojih domaćinstava izjavio da se kreću u rasponu od 500 do 1.000 DEM, iz čega proizlazi da prosečna srpska porodica (domaćinstvo) ima veće rashode od prihoda u toku jednog meseca.

Ukoliko ponovo primenimo statistički metod ponderisane aritmetičke sredine na odgovore ispitanika o rashodima, dolazimo do podatka da je prosečan trošak jednog domaćinstva na mesečnom nivou oko 620 DEM, dakle za oko 130 DEM viši od prosečnog prihoda.

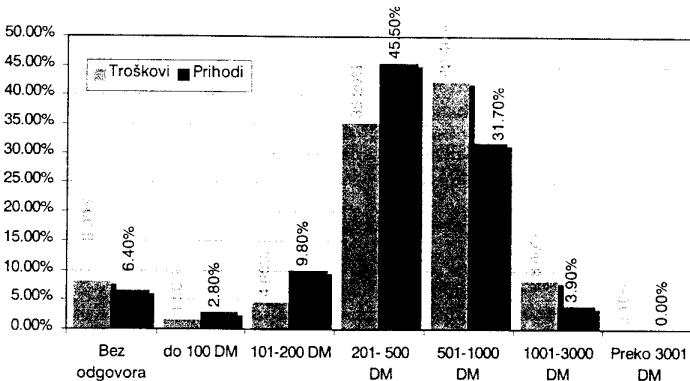
Ove brojke nas dovode do "srpskog ekonomskog paradoksa", sociološkog fenomena prisutnog u Srbiji poslednjih desetak godina

Ispitanika

Grafikon 5.4 Mesečni troškovi domaćinstava

Na donjem grafikonu su prikazani, uporedo, mesečni troškovi i prihodi domaćinstava, radi ilustracije napred navedenih tvrdnji.

Grafikon 5.5 Uporedni prikaz mesečnih prihoda i rashoda domaćinstava

Gradovi. Sudeći prema odgovorima ispitanika, najviše mesečne troškove imaju domaćinstva u Beogradu, Novom Sadu, Šapcu, Subotici, Zaječaru i Zrenjaninu, gradovima u kojima više od 50% anketiranih domaćinstava mesečno troši više od 500 DEM.

S druge strane, u Nišu i Vranju se živi mnogo skromnije, jer u ovim gradovima oko 50% domaćinstava mesečno troši od 200 do 500 DEM.

Kao specifičan slučaj izdvaja se Čačak, grad u kome je zabeležen najveći broj odgovara da se odgovori na pitanje o troškovima, ali je čak 10% navelo mesečne troškove od 1.000 do 3.000 DEM.

Tabela 5.4 Mesečni troškovi po domaćinstvu

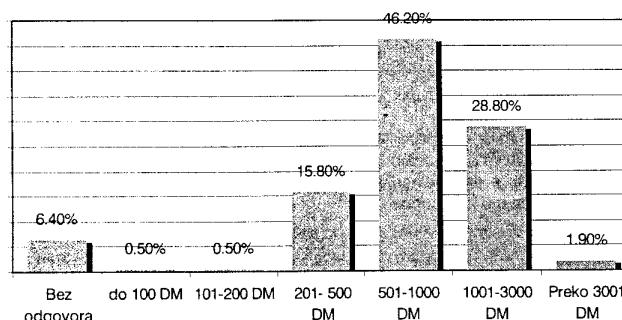
ODGOVOR	GRADOVNI										
	BG	NS	NI	KG	ČA	ŠA	SU	ZA	VR	ZR	UKUPNO
Bez odgovora	23,5%	7,0%	1,0%	9,0%	28,0%	-	7,0%	1,0%	2,0%	1,0%	8,0%
Do 100 DM	2,0%	1,5%	1,0%	0,5%	3,0%	-	3,0%	1,0%	-	3,0%	1,5%
101-200 DM	1,0%	1,0%	8,5%	4,0%	7,0%	5,0%	5,0%	4,0%	2,0%	8,0%	4,6%
201-500 DM	25,0%	27,0%	50,5%	42,5%	20,0%	31,5%	31,0%	34,0%	53,0%	37,5%	35,2%
501-1.000 DM	42,5%	46,5%	31,0%	38,5%	32,0%	55,5%	44,5%	53,0%	36,0%	44,0%	42,4%
1.001-3.000 DM	6,0%	17,0%	8,0%	5,5%	10,0%	7,0%	9,5%	7,0%	7,0%	6,5%	8,4%
3.001 DM i više	-	-	-	-	-	1,0%	-	-	-	-	0,1%

5.5 Mesečne potrebe domaćinstava

Većini potrebno od 500 do 1.000 DEM. Na pitanje iz istraživanja o ukupnim mesečnim potrebama domaćinstava, najveći broj ispitanika je dao odgovor: od 500 do 1.000 DEM. Gotovo svaki drugi ispitanik (svako drugo domaćinstvo) smatrao je da u ovom materijalnom rasponu mogu da se podmire potrebe njihovih domaćinstava.

Novčane potrebe od 1.000-3.000 DEM ima dodatnih 28,8% ispitanika, što u ukupnom zbiru sa onima kojima se potrebe kreću u okvirima 500 do 1.000 DEM daje ukupno 75% domaćinstava koja imaju potrebu za novčanim primanjima iznad 500 DEM.

Ispitanika

Grafikon 5.6 Mesečne novčane potrebe domaćinstava

Ako ovaj iznos uporedimo sa oko 35% domaćinstava koja već imaju prihode iznad 500 DEM, vrlo je lako izračunati da oko 40% urbanih domaćinstava u Srbiji ima objektivnu potrebu za rastom novčanih prihoda iznad 500 DEM.

Gradovi. Disperzija odgovora po gradovima pokazuje relativnu ujednačenost i, uglavnom, u svim posmatranim gradovima oko 2/3 domaćinstava izražava novčane potrebe u iznosima iznad 500 DEM.

U nekim gradovima, poput Zrenjanina, Vranja i Šapca, zabeležen je relativno visok deo (22-25%) domaćinstava koje svoje materijalne potrebe vide u rasponu od 200 do 500 DEM.

Ako bismo pokušali da odgonetnemo razlog ovakve "skromnosti" u potrebama domaćinstava ovih gradova, onda je to, pored ostalog, razvijeni sektor poljoprivrede u okolini ovih centara, koji na indirektn način snižava troškove života.

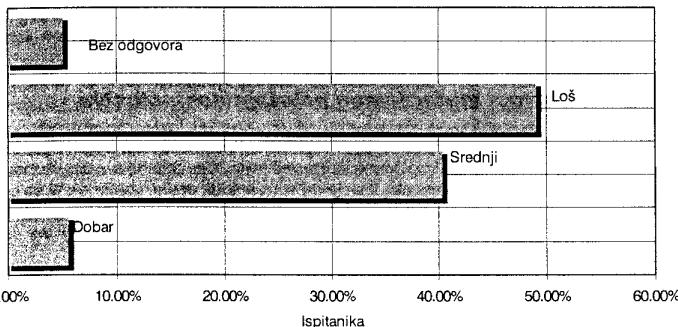
Tabela 5.5 Ukupne mesečne novčane potrebe domaćinstava

ODGOVOR	GRADOVI										
	BG	NS	NI	KG	ČA	ŠA	SU	ZA	VR	ZR	UKUPNO
Bez odgovora	23,5%	8,0%	2,0%	5,0%	13,0%	-	7,0%	4,0%	-	1,0%	6,4%
Do 100 DM	-	1,0%	-	1,5%	-	-	-	-	1,0%	1,0%	0,5%
101-200 DM	-	-	2,0%	-	-	-	1,0%	1,0%	-	1,0%	0,5%
201-500 DM	9,0%	7,0%	15,5%	10,5%	16,0%	22,0%	16,0%	13,0%	21,0%	28,0%	15,8%
501-1.000 DM	42,0%	47,0%	51,5%	58,0%	37,0%	49,0%	35,5%	56,0%	45,0%	41,0%	46,2%
1.001-3.000 DM	24,5%	34,5%	27,0%	22,5%	34,0%	26,0%	37,5%	26,0%	32,0%	24,0%	28,8%
3.001 DM i više	1,0%	2,5%	2,0%	2,5%	-	3,0%	3,0%	-	1,0%	4,0%	1,9%

5.6 Ocena materijalnog položaja domaćinstava

Samo 5% zadovoljnih domaćinstava. Mada je već na osnovu prethodnih spoznaja o prihodima, rashodima i potrebama prosečnog urbanog domaćinstva u Srbiji bilo jasno da je materijalni položaj osnovne jedinice društva veoma skroman, dodatni dokaz u prilog ovoj tvrdnji predstavljaju i odgovori ispitanika na pitanje "kako ocenjuju svoj materijalni položaj".

Gotovo svaki drugi ispitanik (49%) ocenjuje materijalni status svog domaćinstva kao loš. Kada se ovom broju pridoda i 40% onih koji smatraju da je položaj njihovih domaćinstava srednji, preostaje nam samo 5,5% anketiranih domaćinstava koji svoj materijalni položaj ocenjuju kao dobar.

Grafikon 5.7 Ocena materijalnog položaja domaćinstva

Procena. Ako bismo navedene relativne brojke pokušali da pretvorimo u absolutne pokazatelje, došli bismo do sledeće računice.

Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Srbiji je bilo oko 2,8 miliona domaćinstava (danasa je taj broj neznatno veći zbog migracija izbeglica, prvenstveno). Na bazi ocena ispitanika o materijalnom položaju domaćinstava, ispostavlja se da oko 1,4 miliona domaćinstava, u kojima živi 5 miliona ljudi ili 63% od ukupnog broja stanovnika Republike, živi loše. Ako definicija pojma "loše" i nije precizna, podaci iz prethodnog dela projekta, koji se odnose na prihode, troškove i potrebe, svakako jesu. A oni ukazuju da oko 65% domaćinstava ima prihode do 500 DEM, koji jedva mogu da pokriju osnovne troškove života prosečne četveročlane porodice.

Tabela 5.6 Ocena materijalnog položaja domaćinstva

ODGOVOR	GRADOVI										
	BG	NS	NI	KG	ČA	ŠA	SU	ZA	VR	ZR	UKUPNO
Dobar	8,5%	2,5%	2,0%	5,0%	8,0%	1,5%	6,0%	10,0%	6,0%	5,0%	5,5%
Srednji	34,5%	43,0%	39,0%	50,0%	47,0%	32,5%	32,0%	46,5%	43,0%	36,0%	40,4%
Loš	46,0%	53,5%	54,0%	40,0%	37,0%	63,0%	56,0%	37,5%	49,0%	55,0%	49,1%
Bezodgovora	11,0%	1,0%	5,0%	5,0%	8,0%	3,0%	6,0%	6,0%	2,0%	4,0%	5,0%

Gradovi. Posmatrajući disperziju odgovora po gradovima, ponovo se uočavaju određene tendencije koje pojedine gradove izdvajaju po materijalnoj osnovi.

Tako je, na primer, najveći broj zadovoljnih ispitanika materijalnim položajem zabeležen u Beogradu (8,5%), Čačku (8%) i Zaječaru (10%), ali je deo takvih domaćinstava i dalje veoma skroman u odnosu na ostala koja se svrstavaju u kategoriju **srednji** ili **loš** materijalni položaj.

Interesantno je da je u većini gradova, izuzev Kragujevca, Čačka i Zaječara, veći deo domaćinstava koja su svoj materijalni položaj ocenili kao "loš" u odnosu na "srednji".

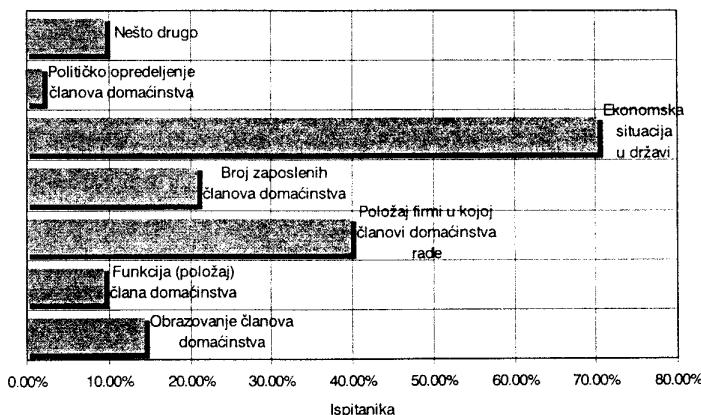
5.7 Glavni uzroci materijalnog položaja domaćinstva

Loša ekonomska situacija u zemlji glavni krivac. Ključni razlog postojecog materijalnog položaja urbanog srpskog domaćinstva većina ili 70% ispitanika vidi u ekonomskoj situaciji u državi. Indirektni zaključak je da većina ljudi, dakle, veruje da bi sa pravljanjem ekonomskih prilika u zemlji i njihov položaj bio bolji.

Drugi glavni razlog sadašnjeg materijalnog stanja posmatranih domaćinstava je status firmi u kojima članovi tih domaćinstava rade.

Sasvim logičan izbor, pogotovo kada se zna da veliki broj društvenih preduzeća u Republici ili postoji na granici rentabiliteta, ili je pred zatvaranjem, a u takvim firmama radi dobar deo populacije.

Svi ostali razlozi, uključujući tu i nivo obrazovanja članova domaćinstva, funkciju, političko opredeljenje, ili broj zaposlenih članova, relativno su slabo zastupljeni.

Grafikon 5.8 Glavni razlozi materijalnog položaja domaćinstva

Izuzetak od pravila. Statistika i prosečne vrednosti ponekad sakriva jedan deo istine do kojeg smo došli raščlanjivanjem odgovora o glavnim uzrocima postojecog materijalnog stanja domaćinstava. Naime, ispostavilo se da ekonomsku situaciju u državi, kao glavnog krivca za svoj materijalni položaj navode uglavnom oni koji su ga ocenili kao "loš".

Za razliku od njih, onaj manji deo ispitanika koji je svoj materijalni položaj ocenio kao "dobar" to objašnjava obrazovanjem članova domaćinstva i njihovom funkcijom, podjednako kao i stanjem u državi i položajem firmi u kojima rade.

Dakle, sa padom materijalnog položaja domaćinstva, raste stav da je za sve kriva ekonomska situacija u zemlji, i obratno, sa porastom ličnog standarda stanovništva raste i stav da se radi o logičnoj posledici obrazovnog nivoa i društvenog (profesionalnog) položaja. Očigledno je da znanje i obrazovanje još uvek nisu ušli u svest prosečnog građanina kao strateški i ključni input bolje budućnosti.

Tabela 5.7

ODGOVOR	Koji je glavni uzrok Vašeg materijalnog položaja?						
	Obrazovanje članova domaćinstva	Funkcija člana domaćinstva	Položaj firmi u kojoj članovi domaćinstva rade	Broj zaposl. članova domaćinstva	Ekonom. situacija u državi	Političko opredelj. članova domaćinstva	Nešto drugo
Dobar	37,6%	24,8%	26,6%	15,6%	28,4%	3,7%	25,7%
Srednji	17,5%	7,3%	37,1%	20,8%	68,0%	2,2%	8,1%
Loš	9,9%	9,2%	43,5%	22,1%	77,3%	1,4%	7,6%
Bez odgovora	6,0%	12,0%	40,0%	16,0%	66,0%	2,0%	22,0%
<i>Kako ocenjujete materijalni položaj Vašeg domaćinstva?</i>							
UKUPNO	14,3%	9,4%	39,8%	20,9%	70,3%	1,9%	9,5%

Gradovi. I po svim posmatranim gradovima situacija se ne razlikuje mnogo od ukupnih vrednosti. Jedini grad u kome je distribucija glavnih uzroka materijalnog položaja domaćinstva nešto drugačija jeste Kragujevac.

Tabela 5.7 Glavni uzroci materijalnog položaja domaćinstva

ODGOVOR	GRADOVI											UKUPNO
	BG	NS	NI	KG	ČA	ŠA	SU	ZA	VR	ZR	UKUPNO	
Obrazovanje članova domaćinstva	13,5%	16,5%	18,5%	7,0%	12,0%	8,5%	14,5%	13,0%	20,0%	19,0%	14,3%	
Funkcija (položaj) člana domaćinstva	15,5%	10,0%	8,0%	-	6,0%	6,5%	19,0%	10,0%	4,0%	15,0%	9,4%	
Položaj firmi u kojoj članovi domaćinstva rade	30,5%	39,0%	46,5%	45,0%	29,0%	58,5%	37,5%	38,5%	30,0%	43,0%	39,8%	
Broj zaposlenih članova domaćinstva	17,5%	24,0%	28,0%	41,0%	10,0%	22,5%	18,0%	8,0%	7,0%	33,0%	20,9%	
Ekonomска situacija u državi	65,5%	78,5%	80,0%	83,0%	63,0%	66,5%	70,5%	68,5%	62,0%	65,0%	70,3%	
Političko opredeljenje članova domaćinstva	-	5,5%	4,0%	-	1,0%	2,0%	2,0%	3,5%	1,0%	-	1,9%	
Nešto drugo	12,5%	8,0%	10,0%	14,0%	16,0%	3,5%	9,0%	3,0%	10,0%	9,0%	9,5%	

Naime, u Kragujevcu, pored ekonomске situacije u zemlji i položaja firmi u kojoj članovi domaćinstva rade, kao faktora koje su ispitanici visoko rangirali na lestvici glavnih uzročnika postojećeg materijalnog statusa, stanovnici ovog grada su kao značajan faktor uticaja na materijalni položaj istakli i broj članova domaćinstva koji rade.

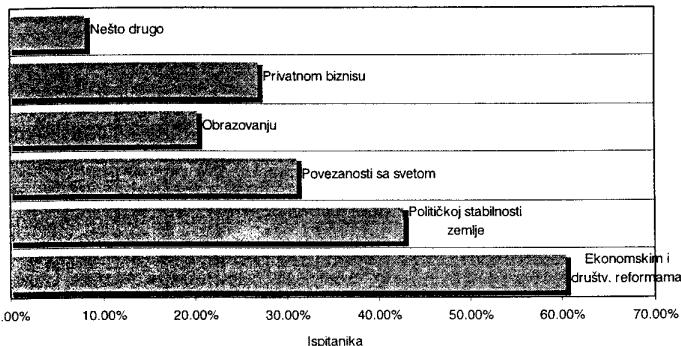
S obzirom na poznatu specifičnu situaciju u kojoj se nalazi grad Kragujevac i probleme sa kojima se suočavaju stanovnici ovog grada kada je posao u pitanju (otpuštanja, višak radne snage...), jasno je zašto su njihovi odgovori baš takvi.

5.8 Vidjenje perspektive

Reforme za izlaz iz krize. Najveći broj ispitanika ovog istraživanja, njih 60%, smatra da su ekonomski i društvene reforme u državi najbolji način ostvarivanja bolje budućnosti za njih i njihove porodice. Javnost, dakle, veruje da prava perspektiva leži u ekonomskim i društvenim reformama, očekujući od njih prvenstveno bolji i viši standard.

Drugi bitan uslov perspektivnosti je, prema stavovima ispitanika u 10 gradova Srbije, politička stabilnost zemlje. Ako se zna da je u Srbiji politika u prethodnih nekoliko godina bila glavni izvor problema i nezadovoljstva, onda je jasan i ovako izražen stav ispitanika.

Interesantno je da relativno skroman broj ispitanika smatra da je budućnost u privatnom biznisu, što govori o nepostojanju preduzetničkog duha u nekoj većoj mjeri.

Grafikon 5.9 Vidjenje dugoročne perspektive

Gradovi. Vidjenje dugoročne perspektive veoma se razlikuje po gradovima u kojima je vršeno istraživanje.

Dok se u ukupnom zbiru odgovora izdvajaju ekonomske reforme i politička stabilnost zemlje kao dva osnovna faktora bolje budućnosti, Novosađani i Zrenjaninci veliku važnost su pridavali povezivanju sa svetom, a Kragujevčani privatnom biznisu.

Čačak se ponovo izdvojio kao specifična sredina, jer u ovom gradu ekonomske i društvene reforme jedino nisu, u poređenju sa svim ostalim gradovima, bile predominantan faktor dugoročne perspektive.

Treba naglasiti i to da su ispitanici u Novom Sadu veoma visoko kotirali obrazovanje kao faktor dugoročne perspektive, pokazujući istovremeno najviši stepen svesnosti o međusobnoj povezanosti svih navedenih faktora.

Tabela 5.8 Vidjenje dugoročne perspektive za pojedinca i domaćinstva

ODGOVOR	GRADOVI										
	BG	NS	NI	KG	ČA	ŠA	SU	ZA	VR	ZR	UKUPNO
Ekonomskim i društvenim reformama	56,5%	74,5%	65,0%	69,0%	39,0%	72,5%	65,0%	50,0%	52,5%	60,0%	60,4%
Političkoj stabilnosti zemlje	37,5%	45,5%	39,5%	40,0%	29,0%	46,0%	57,5%	47,0%	49,0%	37,0%	42,8%
Povezanosti sa svetom	29,0%	41,0%	28,0%	38,0%	23,0%	37,5%	34,0%	19,0%	19,0%	42,0%	31,1%
Obrazovanju	18,5%	38,5%	28,0%	19,0%	9,0%	15,0%	27,5%	15,0%	14,0%	17,0%	20,2%
Privatnom biznisu	18,5%	28,0%	33,5%	39,0%	13,0%	26,0%	33,0%	35,0%	20,0%	23,0%	26,9%
Nešto drugo	8,0%	5,5%	7,0%	6,0%	24,0%	6,0%	7,0%	5,0%	5,0%	7,0%	8,1%

Reforme u stvarnosti. Ipak, kada smo deklarativnu sklonost ka ekonomskim reformama ispitanika stavili na praktičan test, ukrštajući odgovore o dugoročnoj perspektivi sa stavovima o aktuelnim reformama u društvu, došli smo do saznanja da od ukupnog broja ispitanih koji perspektivu svoje porodice i svoju ličnu vide u ekonomskim reformama (a njih je oko 60%), tek manji broj (31,9%) u potpunosti podržava aktuelne reforme u društvu.

O ovome najbolje svedoči tabela 5.8.1, u kojoj je takođe uočljivo da najveću podršku reformama daju oni koji smatraju da je prava perspektiva ovog društva povezivanje sa svetom.

Tabela 5.8.1

ODGOVOR	Kakav je Vaš stav po pitanju ekonomskih reformi u državi (privatizacija, restrukturiranje bankarskog sektora i promene u privredi - preduzećima)?					
	Bez odgovora	Podržavam u potpunosti	Delimično podržavam	Ne podržavam	Nemam stav	UKUPNO
Ekonomskim i društvenim reformama	0,9%	31,9%	49,1%	7,6%	10,5%	100%
Političkoj stabilnosti zemlje	0,5%	26,3%	50,6%	10,2%	12,5%	100%
Povezanosti sa svetom	0,5%	35,4%	48,1%	7,1%	8,9%	100%
Obrazovanju	-	27,3%	52,6%	6,5%	13,6%	100%
Privatnom biznisu	-	30,1%	49,4%	8,9%	11,5%	100%
Nešto drugo	1,2%	13,0%	25,5%	21,7%	38,5%	100%

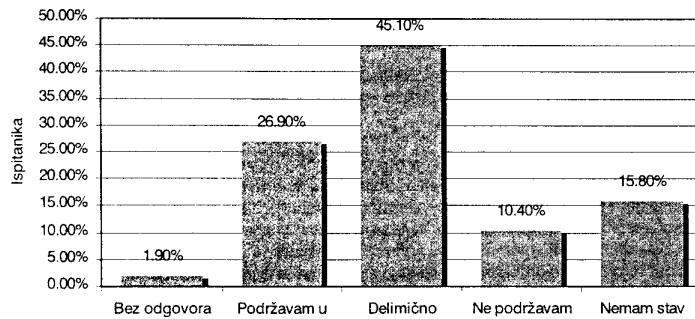
U čemu vidite dugoročnu perspektivu Vas i Vaše porodice?

5.9 Stav po pitanju reformi

Delimična podrška najčešći odgovor. U prethodnom poglavljiju videli smo da većina ispitanika upravo u ekonomskim i društvenim reformama vidi perspektivu za sebe i svoju porodicu na duži rok. Ipak, ekonomske reforme su kao i revolucija - donose promene koje često znaju i da direktno pogađaju one koji su njeni glavni akteri, naročito na kratak rok.

Ekonomske reforme, koje su trenutno u toku, imaju sve karakteristike revolucije, što je vidljivo i iz odgovora na pitanje iz upitnika "da li podržavate ekonomske i društvene reforme", uključujući tu privatizaciju, reformu bankarskog sistema i promene u rukovanju preduzećima.

Svega 26,9% ispitanika se izjasnilo u prilog apsolutne podrške reformama, dok najveći broj ispitanika, njih 45% daje delimičnu podršku onome što se čini na planu ekonomskih i društvenih reformi.

Grafikon 5.10 Stav po pitanju ekonomskih i društvenih reformi

Šta u ovom slučaju znači delimična podrška, možemo tek da naslućujemo, ali je sigurno da se jedan deo rezervi prema reformama pojavljuje zbog posledica delovanja surovinih ekonomskih zakona koji nameću potrebu za otpuštanjem viška radne snage, za prekvalifikacijama, usklađivanjem rasta zarada sa ostvarenim rezultatima poslovanja, za strogim poštovanjem zakona i suzbijanjem sivog tržišta itd.

Na severu Republike veća podrška. Najveća podrška ekonomskim reformama zabeležena je u vojvođanskim gradovima, Novom Sadu, Subotici i Zrenjaninu, što opet treba posmatrati iz ugla ekonomske razvijenosti ovog regiona. Zapravo, reforme je uvek lakše sprovesti u sredinama u kojima se bolje i lakše živi nego u onima gde su uslovi života teški.

Pored toga, poljoprivreda kao glavna privredna grana vojvodanske oblasti, dugo je bila potencijena od strane republičkih vlasti i služila je za održavanje socijalnog mira, tako da su se ekonomske reforme u ovoj oblasti na pozitivan način odrazile na stanovništvo vojvodanskih gradova i zaposlene u ovom regionu.

Tabela 5.9 Stav po pitanju ekonomskih i društvenih reformi

ODGOVOR	GRADOVI										
	BG	NS	NI	KG	ČA	ŠA	SU	ZA	VR	ZR	UKUPNO
Bez odgovora	12,5%	-	1,0%	1,0%	1,0%	2,5%	-	-	-	1,0%	1,9%
Podržavam u potpunosti	26,5%	41,0%	27,5%	20,0%	22,0%	26,0%	34,0%	20,5%	23,0%	28,0%	26,9%
Delimično podržavam	37,0%	39,5%	43,5%	59,0%	29,0%	52,5%	50,5%	52,0%	40,0%	48,0%	45,1%
Ne podržavam	14,0%	8,0%	12,0%	8,0%	13,0%	11,5%	8,5%	14,5%	8,0%	6,0%	10,4%
Nemam stav	10,0%	11,5%	16,0%	12,0%	35,0%	7,5%	7,0%	13,0%	29,0%	17,0%	15,8%

Najviše protivnika sadašnjih reformi ima u Beogradu (14% ispitanih) i Čačku (13%), u gradovima u kojima su reforme političkog, ekonomskog i društvenog uređenja zapravo i započele krajem 2000. godine.

Viši materijalni status - veća stepen podrške reformama. Jedno od pitanja na koje ovo istraživanje trebalo da odgovor je i ko su prave pristalice ekonomskih reformi u Srbiji. I kao što je već rečeno, ne postoji absolutna podrška onome što se trenutno dešava u Srbiji po pitanju reformi, ali je takođe jasno i zbog čega.

Kao što se vidi u tabeli 5.9.1, najveći broj pristalica sadašnjih reformi moguće je pronaći u okviru onih domaćinstava koja svoj materijalni položaj smatraju dobriim. Kako opada materijalni status domaćinstva, tako raste i otpor prema reformama, odnosno povećava se udeo onih koji ih tek delimično podržavaju.

S obzirom na to da je, prema ovom istraživanju, oko 50% domaćinstava svoj položaj ocenilo kao loš, realizacija ekonomskih reformi neće teći glatko i bez poteškoća.

Tabela 5.9.1

ODGOVOR	Kakav je Vaš stav po pitanju ekonomskih reformi u državi (privatizacija, restrukturiranje bankarskog sektora i promene u privredi - preduzećima)					
	Bez odgovora	Podržavam u potpunosti	Delimično podržavam	Ne podržavam	Nemam stav	UKUPNO
Dobar	4,6%	34,9%	31,2%	5,5%	23,9%	100%
Srednji	1,5%	31,1%	47,5%	6,7%	13,3%	100%
Loš	1,9%	23,6%	45,9%	13,1%	15,4%	100%
Bez odgovora	-	16,0%	34,0%	18,0%	32,0%	100%
Kako ocenjujete položaj Vašeg domaćinstva?						
UKUPNO	1,9%	26,9%	45,1%	10,4%	15,8%	100%

5.10 Korupcija - šta je to?

U godišnjem izveštaju o korupciji, koji redovno izdaje međunarodna organizacija Transparency International, Jugoslavija je 1999. bila na samom vrhu po korumpiranosti, ispred svih ostalih evropskih zemalja. U izveštaju za prošlu, 2001. godinu, SRJ se ne помиње na rang-listi 100 zemalja (ne znamo iz kog razloga).

Ovo istraživanje je pokazalo da javnost poseduje širok spektar sopstvenih definicija ove negativne društvene pojave, od kojih navodimo one koje su se najčešće pojavljivale:

1. **Način da se uz potplaćivanje završi neki posao**
2. **Krađa, lopovluk, pljačka, protekcija**
3. **Bogaćenje pojedinaca**
4. "Bogaćenje bogatih, siromašenje siromašnih"
5. **Zloupotreba službenog položaja**
6. Nelegalni i nelegitimni način dolaženja do nečega
7. **Nezakonito sticanje privilegija**
8. Ostvarivanje cilja ucenom
9. Rad na crno
10. **Najbrži put do novca**
11. **Sve što se dešava u ovoj zemlji**
12. **Podmićivanje ljudi na određenom položaju**
13. **Određene privilegije**
14. Nepravilnost u radu, radi sopstvene koristi
15. Sveobuhvatno okruženje
16. Negativna moralna osobina
17. **Najveće zlo, koje prvo treba iskoreniti**
18. **Nemogućnost normalnog lečenja, ostvarivanja prava u pravosuđu, policiji, zapošljavanju...**
19. Primena dvostrukih aršina na ljude iz različitih staleža
20. Ono što je jako razvijeno u našoj zemlji
21. "Manipulisanje ljudima"
22. Plaćanje kazni saobraćajnom policajcu
23. Plaćanje određenim ljudima da urade ono zašta su već plaćeni
24. **Neizlečiva bolest**
25. Nepotizam

Masnim slovima su štampani najčešći odgovori.

Kao što se iz priloženih izjava vidi, ispitanici su na različite načine opisivali korupciju, a svi odgovori bi mogli da se klasifikuju u nekoliko kategorija, od kojih je moguće izdvojiti sledeće kategorizacije korupcije:

- kao moralna osobina,
- kao opšte društveno stanje i trend,
- kao instrument za ostvarivanje ciljeva,
- kao sopstveno iskustvo u stvarnom životu,
- kao zloupotreba položaja,
- kao kriminalna radnja.

U većini odgovora korupcija se dozvljava kao **negativna** pojava, ali postoji jedan deo ispitanika koji korupciju opisuje kao nezaobilaznu aktivnost našeg podneblja i ima pragmatičan stav prema njoj. Ova grupacija ispitanika korupciju smatra "najboljim načinom da se uz potplaćivanje završi neki posao".

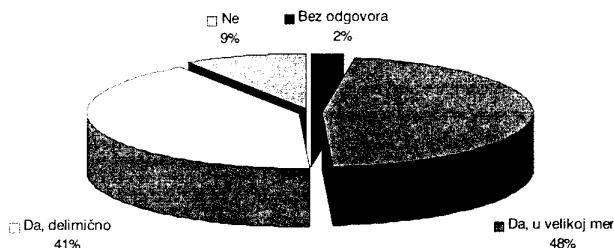
5.11 Prepoznavanje korupcije u matičnoj sredini

Korupcija u velikoj meri prisutna. Podatak iz prethodnog poglavља, po kome su Srbija i Crna Gora zemlje sa visokim stopama korupcije (najvišim u Evropi), dobio je svoju empirijsku potvrdu i u stavovima ispitanika u 10 gradova širom Srbije.

Na pitanje "da li prepoznajete korupciju u sredini u kojoj živate i radite", čak 88% ispitanika je odgovorilo pozitivno, bilo da se radi o stavu da je korupcija prisutna i primećena u velikoj meri (46,8%), ili samo delimično (41,4%).

Ovako visoke stope primećenosti elemenata korupcije u gradovima Srbije očigledan su dokaz da je ova pojava prisutna u svim sredinama i u svim oblastima života.

Grafikon 5.11 Prepoznavanje korupcije u matičnoj sredini

Ako je suditi po odgovorima ispitanika u ovom istraživanju, korupcija je najmanje prisutna i najmanje intenziteta u Vranju, dok je na drugoj strani ove lešvice Šabac, u kome je, najveći broj ispitanika prepoznao korupciju u svojoj sredini "u velikoj meri", a svega 2% ovu pojavu uopšte "ne vidi" u svom okruženju.

Po ovom pitanju veoma je teško, upoređujući sve gradove pojedinačno, izdvojiti neko uopšteno kretanje, izuzev generalnog trenda da u svim posmatranim gradovima više od 2/3 ispitanika prepoznae korupciju u većoj ili manjoj meri.

Tabela 5.10 Prepoznavanje korupcije u matičnoj sredini

ODGOVOR	GRADOV										
	BG	NS	NL	KG	ČA	ŠA	SU	ZA	VR	ZR	UKUPNO
Bez odgovora	14,5%	2,5%	-	1,0%	-	1,0%	-	5,0%	-	1,0%	2,5%
Da, u velikoj meri	30,0%	55,0%	50,0%	45,0%	42,0%	60,0%	59,0%	46,5%	30,0%	50,0%	46,8%
Da, delimično	43,5%	34,0%	49,0%	50,0%	37,5%	37,0%	27,0%	45,5%	48,0%	42,0%	41,4%
Ne	12,0%	8,5%	1,0%	4,0%	20,5%	2,0%	14,0%	3,0%	22,0%	7,0%	9,4%

Tabela 5.10.1

ODGOVOR	Da li prepoznajete korupciju u sredini u kojoj živate i radite?				
	Bez odgovora	Da, u velikoj meri	Da, delimično	Ne	UKUPNO
Bez odgovora	65,8%	23,7%	7,9%	2,6%	100%
Podržavam u potpunosti	0,4%	48,8%	42,1%	8,8%	100%
Delimično podržavam	1,0%	46,3%	45,9%	6,8%	100%
Ne podržavam	2,9%	48,8%	36,7%	11,6%	100%
Nemam stav	2,5%	45,9%	34,2%	17,4%	100%
Kakav je Vaš stav po pitanju ekonomskih reformi u državi (privatizacija, restrukturiranje bankarskog sektora i promene u privredi i preduzećima)?					
UKUPNO	2,5%	46,8%	41,4%	9,4%	100%

5.12 Sektori u kojima je korupcija najzastupljenija

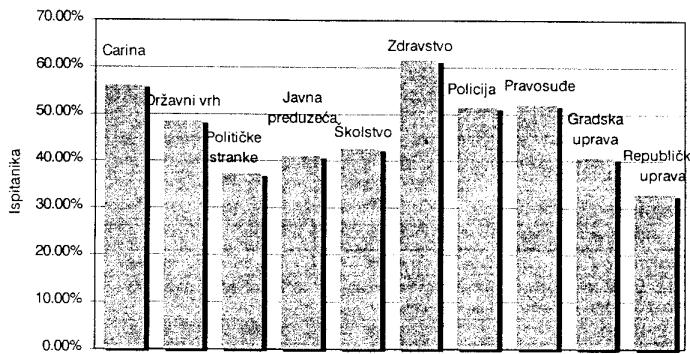
Korupcija u zdravstvu najprimećenija. Prema odgovorima ispitanika korupcija je najzastupljenija u oblasti zdravstva. Negativne glasove za ovaj društveni segment (po osnovu prepoznavanja korupcije) dalo je 61,7% ispitanika.

Na drugo mesto po stepenu korupcije ispitanici su svrstali carinu (56,2% ispitanika), a na treće pravosuđe (52,2%).

Interesantno je da javnost korupciju najmanje "vidi" u administrativnim organima vlasti (gradskoj i republičkoj upravi) i političkim strankama.

Rang-lista oblasti za koje su ispitanici smatrali da je korupcija najzastupljenija data je u tabeli na narednoj stranici.

Oblast	% Ispitanika koji smatraju da je korupcija u tom sektoru veoma prisutna
1. Zdravstvo	61,7%
2. Carina	56,2%
3. Pravosude	52,2%
4. Policija	51,7%
5. Državni vrh	45,0%
6. Školstvo	42,8%
7. Javna preduzeća	41,0%
8. Gradska uprava	40,9%
9. Političke stranke	37,2%
10. Republička uprava	33,1%

Grafikon 5.11 U kojim oblastima je korupcija najzastupljenija

Situacija po gradovima izgleda ovako:

Ispitanici iz Novog Sada u najvećoj meri prepoznaju korupciju u svojoj sredini, za razliku od stanovnika Vranja koji u najmanjoj meri "vide" korupciju u svom gradu.

Primećuje se da je u gradovima koji se nalaze blizu granica države stanovništvo u većoj meri prepoznaje korupciju na carini (Novi Sad, Niš, Šabac, Subotica).

Grad u kome je lestvica korumpiranosti nešto drugačija od uobičajene je Šabac, u kome najveći broj ispitanika (68%) korupciju prepoznaće prvo u policiji, pa tek onda u zdravstvu.

Ipak, zdravstvo je definitivno i očigledno najčešća asocijacija ispitanika na pomen korupcije u svih 10 posmatranih gradova.

Tabela 5.11 U kom sektoru je korupcija najzastupljenija

ODGOVOR	GRADOVI										UKUPNO
	BG	NS	NI	KG	ČA	ŠA	SU	ZA	VR	ZR	
Carina	49,0%	74,5%	68,0%	44,0%	49,0%	60,5%	75,0%	56,5%	34,0%	51,0%	56,2
Državni vrh	39,0%	55,5%	50,5%	44,0%	55,0%	61,0%	40,5%	60,5%	36,0%	45,0%	48,7
Političke stranke	37,0%	53,5%	32,0%	30,0%	49,0%	52,0%	38,5%	46,0%	4,0%	30,0%	37,2
Javna preduzeća	32,0%	64,0%	36,0%	53,0%	40,0%	38,5%	34,5%	45,5%	9,0%	57,0%	41,0
Školstvo	38,5%	60,5%	49,5%	52,0%	43,0%	43,5%	38,5%	47,0%	25,0%	30,0%	42,8
Zdravstvo	57,5%	84,5%	61,0%	63,0%	55,0%	64,5%	60,0%	66,5%	47,0%	58,0%	61,7
Policija	47,5%	68,0%	59,0%	49,0%	47,0%	68,5%	64,5%	44,5%	17,0%	52,0%	51,7
Pravosude	51,5%	62,5%	54,0%	39,0%	46,0%	59,5%	49,0%	53,0%	50,0%	57,0%	52,2
Gradska uprava	38,0%	51,5%	43,0%	47,0%	38,0%	47,0%	60,5%	39,0%	7,0%	38,0%	40,9
Republička uprava	31,0%	47,5%	39,5%	29,0%	40,0%	40,0%	32,5%	38,0%	2,0%	31,0%	33,1

Pri tom, ispitanici koji su izjavili da korupciju u velikoj meri prepoznaju u sredinama u kojima žive i rade, smatraju da je ova društvena pojавa podjednako raspoređena i veoma rasprostranjena u četiri sektora: zdravstvu, carini, policiji i pravosudu.

Tabela 5.11.1

ODGOVOR	U kom sektoru je po Vašem mišljenju korupcija najzastupljenija?										UKUPNO
	Carina	Držav. vrh	Polit. stranke	Javna pred.	Škol.	Zdrav.	Policija	Pravo-sude	Gradska uprava	Repub. uprava	
Bez odgovora	18,0%	26,0%	12,0%	22,0%	8,0%	18,0%	18,0%	16,0%	16,0%	12,0%	
Da, u velikoj meri	64,8%	58,9%	44,8%	50,1%	50,3%	68,9%	64,2%	62,6%	52,3%	44,1%	
Da, delimično	52,2%	42,0%	34,0%	37,6%	41,4%	62,0%	45,9%	47,3%	34,9%	26,2%	
Ne	40,4%	33,5%	20,2%	15,4%	20,7%	36,2%	23,9%	31,4%	17,0%	13,8%	
Da li prepoznajete korupciju u sredini u kojoj živate i radite?											
UKUPNO	56,2%	48,7%	37,2%	41,0%	42,8%	61,7%	51,7%	52,2%	40,9%	33,1%	

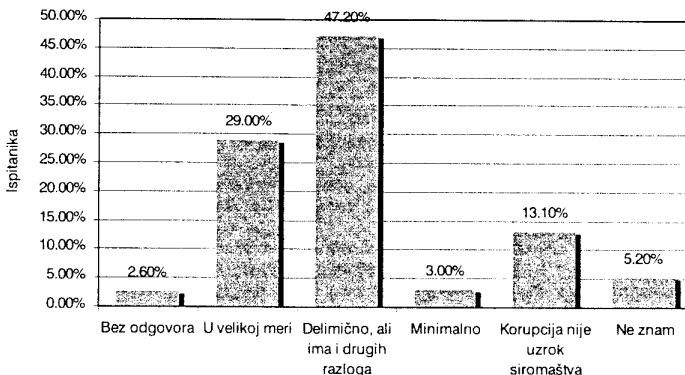
Na osnovu ovih podataka jasno je da su oni ispitanici koji smatraju korupcijom raširenom pojmom, automatski i "proširili" njen krug delovanja na više oblasti, za razliku od onih koji je tek "delimično prepoznaju" i koji je pripisuju, uglavnom, zdravstvu i carini.

5.13 Korupcija kao uzrok siromaštva

Korupcija nije glavni uzrok siromaštva. Da li je i u kojoj meri korupcija jedan od uzroka siromaštva u Srbiji? Na ovo pitanje odgovor su dali ispitanici u 10 gradova širom Srbije na sledeći način.

Da je korupcija u velikoj meri uzrok siromaštva smatralo je 29% ispitanika.

Najveći broj anketiranih (47,2%) korupciju smatra samo jednim od razloga, dok 13% misli da korupcija nije uzrok siromaštva u Srbiji.

Grafikon 5.12 Korupcija kao uzrok siromaštva

Tabela 5.12 Korupcija kao uzrok siromaštva

ODGOVOR	GRADOVI										
	BG	NS	NI	KG	ČA	ŠA	SU	ZA	VR	ZR	UKUPNO
Bez odgovora	12,0%	1,0%	1,0%	1,0%	1,0%	2,0%		5,0%	3,0%		2,6%
U velikoj meri	21,0%	27,5%	31,0%	21,0%	41,0%	40,0%	27,0%	39,5%	10,0%	32,0%	29,0%
Delimično, ali ima i drugih razloga	45,5%	56,5%	57,5%	44,0%	35,0%	56,0%	56,0%	41,0%	33,0%	47,0%	47,2%
Minimalno	4,0%		2,0%	6,0%	3,0%	1,0%	2,0%	8,5%	3,0%		3,0%
Korupcija nije uzrok siromaštva	13,5%	11,5%	3,0%	17,0%	15,0%	1,0%	9,0%	5,0%	44,0%	12,0%	13,1%
Ne znam	4,0%	3,5%	5,5%	11,0%	5,0%	-	6,0%	1,0%	7,0%	9,0%	5,2%

Tabela 5.12.1

ODGOVOR	U kojoj meri je korupcija uzrok siromaštva kod vas?						
	Bez odgovora	U velikoj meri	Delimično ali ima i drugih razloga	Minimalno	Korupcija nije uzrok siromaštva	Ne znam	UKUPNO
Carina	0,7%	32,9%	48,6%	3,5%	10,5%	3,7%	100%
Državni vrh	1,2%	37,8%	43,1%	2,3%	11,6%	4,0%	100%
Političke stranke	0,8%	38,7%	45,6%	1,1%	11,4%	2,4%	100%
Javna preduzeća	0,7%	38,3%	45,8%	1,6%	9,5%	4,0%	100%
Školstvo	0,7%	34,6%	46,9%	2,1%	11,3%	4,3%	100%
Zdravstvo	0,8%	31,8%	48,1%	2,4%	12,9%	4,1%	100%
Policija	0,8%	35,1%	49,6%	2,1%	8,3%	4,1%	100%
Pravosude	1,0%	34,6%	46,2%	1,9%	12,7%	3,6%	100%
Gradska uprava	0,7%	38,3%	45,7%	2,0%	10,6%	2,7%	100%
Republička uprava	0,6%	43,7%	40,8%	2,1%	10,0%	2,7%	100%

U kom sektoru je po Vašem mišljenju korupcija najzastupljenija?

Gornja tabela prikazuje kakav je stav o korupciji, kao uzroku siromaštva ispitanika koji su je prepoznавали u pojedinim segmentima društva. Kao što se vidi iz tabele, disperzije u odgovorima su veoma male.

5.14 Glavni uzroci stanja u kome se nalazi prosečna porodica u Srbiji

Negativne asocijacije prisutnije: Na materijalni status domaćinstava u Srbiji u proteklih nekoliko godina uticao je niz faktora i okolnosti, uglavnom sa negativnim predznakom. Iz tog razloga je na pitanje iz ankete "koji su glavni uzroci stanja u kome se naša porodica nalazi" asocijacija na negativne faktore bila znatno šira i dublja nego kad su pozitivni uticaji u pitanju.

Očigledno je da je dugogodišnje propadanje i ekonomsko ruiniranje porodica u Srbiji ostavilo duboke psihološke tragove na stanovništvo i da je potrebno dosta vremena da pozitivni uticaji nadmaši i prevaziđu negativne.

Čak i ono malo pozitivnih faktora kojih su ispitanici uspevali da se "prišete" predstavljaju odraz neregularnih zbiranja u jugoslovenskoj privredi i društvu u prošlosti - siva ekonomija, lična probojnost i sposobnost, privatni biznis.

U nastavku teksta slede sublimirani stavovi ispitanika dobijeni na osnovu odgovora na otvorena pitanja.

Pozitivno

- Stabilan kurs dinara
- Nada da će biti sprovedene ekonomske reforme
- **Mogućnost zarade "sa strane" (rad na crno)**
- **Dugogodišnji rad**
- **Snalažljivost i sposobnost**
- **Privatni biznis**
- Obrazovanje

Negativno

- **Rat**
- **Sankcije**
- **Propast privrede**
- Porezi
- **Nezaposlenost**
- Raspad sistema pod uticajem velikih sila
- Mentalitet većine populacije
- **Politička situacija u zemlji**
- **Proteklih 10 godina**
- Starost
- Loše zdravstveno stanje
- **Država**
- Niske penzije
- **Kriminal**
- **Korupcija u celom društvu**
- **Bivša vlast**
- Neodgovornost ljudi, koji su na vlasti
- Poremećen sistem vrednosti
- Skupo školovanje

Masnim slovima su štampani najčešći odgovori.

6. Zaključak

Istraživački projekat "Socijalna karta Srbije" omogućio nam je relativno precizan uvid u postojeće stanje u kojem se nalazi prosečan građanin i domaćinstvo, kao osnovna jedinica društva, u Republici Srbiji početkom 2002. godine.

Ekonomski položaj domaćinstva - ključni problem. Istraživanje je, pored ostalog, ukazalo na ključni problem stanovništva u Srbiji - loš materijalni položaj domaćinstva, odnosno nizak društveni standard. Usled ovakvog stanja u kojem se prosečno srpsko domaćinstvo nalazi, a kojeg karakterišu niski prihodi (200-500 DEM po domaćinstvu u prospektu); zbog troškova koji nadmašuju prihode, potreba koje su znatno veće od postojećih mogućnosti, te veoma rasprostranjene korupcije u svim oblastima života, podrška ekonomskim reformama ne samo da nije dovoljno izražena, već postoji realna opasnost da se, u kritičnom momentu, podrška pretvorí u svoju suprotnost - kritiku i protivljenje.

Reforme su dobre dok lično ne pogadaju. I ovo istraživanje je pokazalo da su ljudi, u deklarativnom smislu, i kada se upošteno govor, pristalice reformi, privatizacije, tržišne privrede i organizacionih promena, ali kada te iste promene dotaknu i njih lično, izraženi stav se iz osnove menja i pretvara, prvo u delimičnu podršku, a potom i u protivljenje.

Budućnost je ipak počela i ne može se zaustaviti: Pozitivno je to što je najveći deo javnosti ipak svestan da su promene neizbežne i da jedino one vode ka boljoj budućnosti. Ključni problem u ovom kontekstu je vreme. Da bi reforme počele da daju konkretnie i opipljive rezultate, potrebno je vreme i mnogo mudrosti i strpljenja.

U situaciji u kojoj se prosečno domaćinstvo danas nalazi, što više vremena bude proticalo, a ne bude konkretnih pomaka, situacija će biti kritičnija. U ovom trenutku 50% urbanih domaćinstava je ocenilo svoj materijalni položaj lošim. Kada se zna da većinu tih domaćinstava čine radnici i službenici koji imaju mesečna primanja u prospektu od 250 DEM, ali i rade u preduzećima koja svakog momenta mogu da padnu u stečaj, da budu privatizovana (u najboljem slučaju, ali sa posledicom otpuštanja viška radne snage), ili da bankrotiraju, onda je jasno da situacija nije nimalo ružičasta.

Ekonomska situacija - status quo. Dodatni problemi, poput korupcije i kriminala, samo upotpunjavaju ovaj kompleksan mozaik problema sa kojima se suočava prosečan građanin u Srbiji 2002.

Ukratko, svi relevantni parametri, počev od opštih ekonomskih pokazatelja razvijenosti, poput DBP, plata, industrijske proizvodnje, uvoza i izvoza, pa do ličnih procena i stavova stanovništva (javno mnjenje), ukazuju na krizu. Čak i to je, za većinu ljudi, nešto što se i očekivalo, i što nije glavni problem. Problem je, zapravo, činjenica da krizni "status quo" traje duže nego što su mnogi očekivali i čemu se ne naslučuje skri kraj.

7. Upitnik

Molimo Vas da u cilju projekta "Socijalna karta Srbije" ispunite kratak upitnik.
Zahvaljujemo se na saradnji!

1. Broj članova domaćinstva _____ (upisati broj članova Vašeg domaćinstva)

2. Zanimanja članova domaćinstva (u dajot tabeli zaokružiti zanimanje svakog člana Vašeg domaćinstva)

Član 1.	Član 2.	Član 3.
1. Seljak, poljoprivrednik	1. Seljak, poljoprivrednik	1. Seljak, poljoprivrednik
2. Radnik	2. Radnik	2. Radnik
3. Službenik	3. Službenik	3. Službenik
4. Stručnjak	4. Stručnjak	4. Stručnjak
5. Umetnik	5. Umetnik	5. Umetnik
6. Penzioner	6. Penzioner	6. Penzioner
7. Domaćica	7. Domaćica	7. Domaćica
8. Učenik, student	8. Učenik, student	8. Učenik, student
9. Ostalo	9. Ostalo	9. Ostalo
Član 4.	Član 5.	Član 6.
1. Seljak, poljoprivrednik	1. Seljak, poljoprivrednik	1. Seljak, poljoprivrednik
2. Radnik	2. Radnik	2. Radnik
3. Službenik	3. Službenik	3. Službenik
4. Stručnjak	4. Stručnjak	4. Stručnjak
5. Umetnik	5. Umetnik	5. Umetnik
6. Penzioner	6. Penzioner	6. Penzioner
7. Domaćica	7. Domaćica	7. Domaćica
8. Učenik, student	8. Učenik, student	8. Učenik, student
9. Ostalo	9. Ostalo	9. Ostalo

3. Koliki je ukupan mesečni prihod Vašeg domaćinstva? _____ (DM) (upisati okviran iznos)

4. Koliki su ukupni mesečni troškovi Vašeg domaćinstva? _____ (DM) (upisati okviran iznos)

5. Kolike su ukupne mesečne novčane potrebe Vašeg domaćinstva? _____ (DM) (upisati okviran iznos)

6. Kako ocenjujete materijalni položaj Vašeg domaćinstva? (zaokružiti jedan od ponuđenih odgovora)

1. Dobar
2. Srednji
3. Loš
4. Bez odgovora

7. Koji je glavni uzrok Vašeg materijalnog položaja? (moguće je zaokružiti više odgovora)

1. Obrazovanje članova domaćinstva
2. Funkcija (položaj) člana domaćinstva
3. Položaj firme u kojoj članovi domaćinstva rade
4. Broj zaposlenih članova domaćinstva
5. Ekonomска situacija u državi
6. Političko opredeljenje članova domaćinstva
7. Nešto drugo _____

8. U čemu vidite dugoročnu perspektivu Vas i Vaše porodice? (moguće je zaokružiti više odgovora)

1. Ekonomskim i društvenim reformama
2. Političkoj stabilnosti zemlje
3. Povezanosti sa svetom
4. Obrazovanju
5. Privatnom biznisu
6. Nešto drugo _____

9. Kakav je Vaš stav po pitanju ekonomskih reformi u državi (privatizacija, restrukturiranje bankarskog sektora i promene u privredi - preduzećima)? (zaokružiti jedan od ponuđenih odgovora)

1. Podržavam u potpunosti
2. Delimično podržavam
3. Ne podržavam
4. Nemam stav

10. Šta je po Vašem mišljenju korupcija? (ukratko opisati)

11. Da li prepoznajete korupciju u sredini u kojoj živate i radite? (zaokružiti jedan od ponuđenih odgovora)

1. Da, u velikoj meri
2. Da, delimično
3. Ne

12. U kom sektoru je po Vašem mišljenju korupcija najzastupljenija? (moguće je zaokružiti više odgovora)

1. Carina
2. Državni vrh
3. Političke stranke
4. Javna preduzeća
5. Školstvo
6. Zdravstvo
7. Policija
8. Pravosuđe
9. Gradska uprava
10. Republička uprava

13. U kojoj meri je korupcija uzrok siromaštva kod nas? (zaokružiti jedan od ponuđenih odgovora)

1. U velikoj meri
2. Delimično, ali ima i drugih razloga
3. Minimalno
4. Korupcija nije uzrok siromaštva
5. Ne znam

14. Koji je po Vašem mišljenju glavni uzrok stanja u kome se Vaša porodica nalazi? (ukratko opisati)

Pozitivan _____

Negativan _____

Komentari

Miroslinka Dinkić

Standard građana i reforme

Uvod

U izbornoj 2000. godini standard građana Srbije je bio na veoma niskom nivou. Broj siromašnih je dostizao jednu trećinu ukupnog stanovništva, a još toliko je bilo neposredno iznad linije siromaštva. Predstavnici tzv. srednje klase su se raslojili - većina se približila liniji siromaštva, a samo mali deo, uz pomoć dodatnih prihoda van redovnog radnog odnosa, uspeo je da se održi oko proseka. Nivo prosečne realne plate i penzije je bio više nego dvostruko manji u odnosu na 1990. godinu. Najugroženiji građani su bili u okviru nepoljoprivrednih domaćinstava.

Stopa siromaštva, obračunata na bazi podataka ankete o potrošnji stanovništva u 2000. godini, za sva domaćinstva iznosila je 33,3 odsto, među poljoprivrednicima siromašnih je bilo 18,0 odsto, u okviru mešovitih domaćinstava 25,0 odsto, a u okviru nepoljoprivrednih domaćinstava čak 38,4 odsto.¹

Ključni statistički pokazatelji upućuju na to da je u Srbiji, u periodu od 5. oktobra do marta 2002. godine, ostvaren realan rast standarda građana. U navedenom periodu prosečna realna plata zaposlenih u formalnom sektoru povećana je za 47,9 odsto. Povećane su i prosečne realne penzije i socijalna primanja (jer su u posmatranom periodu ove kategorije primanja građana bile redovno uskladivane sa kretanjem plata). Istočrveno, zabeleženo je bitno usporavanje inflacije i indeksa troškova života, naročito od poslednjeg tromesečja 2001. U periodu od oktobra 2001. do marta 2002. godine indeks troškova života povećan je za samo 2,8 odsto. Bitno usporavanje rasta cena na malo na

¹ U periodu od 1995. godine u Srbiji bez Kosova i Metohije, kod svih socio-ekonomskih kategorija stanovništva povećavan je broj siromašnih, ali najveći udio je imalo urbano stanovništvo. Tako je stopa siromaštva svih domaćinstava povećana od 20,7% u 1995. na 29,4% u 1999., poljoprivrednih od 6,7% na 12,9%, kod mešovitih od 14,9% na 27,6%, a kod nepoljoprivrednih od 24,7% na 32,9%. Videti: Miroslinka Dinkić, "Socijalna situacija i potrebe za donacijama", Jugoslovenski pregled br.4/2000., Beograd.

sektoru hrane i pića uticalo je na permanentno smanjivanje odnosa prosečne plate zaposlenih u formalnom sektoru i vrednosti statističke korpe potrošnje hrane i pića (od 2,94 u oktobru 2000. na 1,36 u martu 2002. godine). Smanjenje ovog odnosa između prosečne isplaćene penzije korisnika Fonda PIO zaposlenih bilo je još veće (od 4,12 na 1,75).

Prethodno navedeni pokazatelji zvanične statistike ukazuju na to da je standard građana bitno poboljšan u periodu od dolaska na vlast novih, demokratskih snaga reformskе orijentacije. Reforme su do sada tekle relativno umerenim intenzitetom i ne podjednakso u svim segmentima. Ključni zakoni kojima je stvoren tržišni ambijent su promenjeni, ali njihova primena ne daje adekvatne rezultate, jer se zaostaje za reformama na mikro nivou. Naiče, reforme društvenih preduzeća, koja su neefikasna i čiji menadžment pokušava da raznim vrstama pritisaka održava stanje iz perioda pre oktobra 2000. godine, neopravdano zaostaju.

Sve to upućuje na zaključak da je veoma važno sagledavanje ponašanja i razmišljanja građana Srbije o sopstvenom materijalnom položaju, uzrocima koji ga determinišu, po njihovom mišljenju, i o njihovim stavovima prema reformama. Predmet ovog istraživanja bilo je, opravdano, urbano stanovništvo Srbije², jer je ono, kao što smo videli, bilo najveća žrtva prethodnog režima.

Materijalni status domaćinstava prema anketi

Od ukupnog broja anketiranih domaćinstava 77,2 odsto imalo je ukupan mesečni prihod domaćinstva od 201 do 1.000 DM, od kojih je 45,5 odsto ukupan prihod imalo u rasponu od 201-500 DM, 31,7 odsto u rasponu od 501-1.000 DM. Prosečna plata zaposlenih u martu 2002., računato po zvaničnom kursu, iznosila je 265 DEM. Prosečan broj članova domaćinstva iznosio je 4, od kojih su po dva zaposlena. Najzastupljeniji među zaposlenima su radnik i službenik.

Na osnovu navedenih podataka može se zaključiti da pretežan deo prihoda domaćinstva u urbanim sredinama danas čine plate. U tom pogledu situacija je znatno povoljnija u poređenju sa periodom pre poslednjih izbora. To potvrđuju i odgovori relativno velikog broja ispitanika (40,4 odsto) da je njihov materijalni položaj danas "srednji", a samo 5,5 odsto ocenjuje kao "dobar". Nešto manje od polovine ispitanika smatra svoj materijalni položaj lošim.

Međutim, ako se imaju u vidu nivoi dohotka postavljeni u ovoj anketi, koji su nominalno znatno viši od onih iz 2000. godine, i tendencija bitnog usporavanja rasta troškova života, dolazi se do zaključka da je materijalni položaj svih anketiranih domaćinstava danas realno bolji, a da je stav nešto manje od polovine ispitanika o lošem materijalnom

² Analiza se bazira na rezultatima ankete koju je realizovala Fridrik Ebert fondacija na temu "Socijalna karta Srbije". Anketa je sprovedena u periodu od 6. do 18. marta 2002. godine, u 10 gradova Srbije (Beograd, Subotica, Šabac, Zaječar, Niš, Novi Sad, Zrenjanin, Čačak, Kragujevac, Vranje). Anketirano je 2.000 građana, po 200 u svakom gradu. Na nivou gradova uzorak je bio slučajan.

statusu rezultat još uvek nedostignutog željenog nivoa, ili nedostignutog relativnog nivoa koji su imali pre 10-12 godina. No, nešto što je permanentno pogoršavano u toku čitave jedne decenije i duže, nije moguće dovesti na isti nivo za samo godinu dana, i to u procesu sprovodenja tranzicije. Ali, sa stanovišta vlasti, podatak da 49,1 odsto gradskog stanovništva danas smatra svoj materijalni položaj lošim, veoma je indikativan i trebalo bi da ima pozitivan uticaj, kako na sređivanje međupartijskih odnosa unutar DOS-a, tako i na njihov odnos prema reformama u pravcu nastavljanja i dinamiziranja reformskih procesa.

Veoma bitan podatak, koji je dobijen ovom anketom, je da je jedan od glavnih razloga sadašnjeg materijalnog stanja posmatranih domaćinstava, ekonomski položaj u firmi u kojoj članovi domaćinstva rade. Ovaj stav nedvosmisleno potvrđuje prethodnu konstataciju da se se reformama u realnom sektoru, odnosno u preduzećima, zaostaje. A logično je da se nepovoljna situacija u firmama negativno reflektuje na ukupnu ekonomsku situaciju u državi, koju je najveći broj ispitanika identifikovan kao glavnog krivca za svoj postojeći materijalni položaj.

Raščlanjavanjem odgovora o glavnim uzrocima postojećeg materijalnog stanja domaćinstava, dolazi se do zaključka da ispitanici, koji su svoj materijalni položaj ocenili kao dobar, to objašnjavaju nivoom obrazovanja svojih članova koji su zaposleni, i podjednako stanjem u državi i položajem firmi u kojima rade. Ovim je definitivno potvrđen stav da položaj firmi ima ključnu ulogu u obezbeđivanju materijalnog položaja građana i opšte ekonomske situacije u državi. To je fundamentalni način ankete koji najozbiljnije treba da prihvate nosioci mikroekonomske reformi i da preduzimaju dalje korake u pravcu prestrukturiranja i privatizacije preduzeća.

Takode, veoma je važan i način da domaćinstva ocenjuju da je njihov materijalni status *dobar* i *srednji*, kao rezultat nivoa obrazovanja zaposlenih članova domaćinstava. Ovo indicira da se postepeno vraća pozitivan sistem vrednosti u okviru porodice i u društvo. U tome se nalazi ključ uspeha naših reformi.

Stav domaćinstava prema reformama

Opšti stavovi

Pretežan broj anketiranih domaćinstava (60 odsto) smatra da su ekonomske i društvene reforme u državi najbolji način za ostvarivanje višeg ličnog standarda u budućnosti. Rezultati ankete pokazuju da je podrška reformama velika (definisane kao privatizacija, restrukturiranje bankarskog sektora i promene u privredi - preduzećima) i to sa stanovišta dugoročne perspektive anketiranih i njihovih porodica: 31,9 odsto u potpunosti podržava reforme, a 49,1 delimično delimično. Reforme, sa ovog aspekta, ne podržava samo 7,6 odsto, nema stav 10,5 odsto, dok je 0,9 odsto bilo bez odgovora.

Udeo ispitanika koji su ocenili položaj svog domaćinstva *dobrim*, a koji u potpunosti podržavaju reforme, iznosi 34,9 odsto, a od onih koji smatraju da im je materijalni položaj domaćinstva *srednji*, njih 31,1 odsto podržava reforme u potpunosti. Interesantno je da čak 23,6 odsto ispitanika, od ukupnog broja koji su ocenili položaj svog domaćinstva

lošim, podržava u potpunosti reforme. To je veoma dobro, jer i oni građani koji svoj standard ocenjuju lošim, veruju da može doći do poboljšanja njihovog standarda samo ako se reforme nastave.

Regionalni aspekt

Karakteristično je da je relativno veći broj domaćinstava koja u potpunosti i delimično podržavaju reforme, skoncentrisan u severnom delu Republike, odnosno u Vojvodini: u potpunosti - Novi Sad 41,0 odsto, Subotica 34,0 odsto, Zrenjanin 28,0 odsto; delimično - Novi Sad 39,5 odsto, Subotica, 50,5 odsto, Zrenjanin 48,0 odsto.

Interesantno je da je situacija po ovom pitanju čak povoljnija u Nišu (u potpunosti podržava 27,5 odsto, a delimično 43,5 odsto) nego u Beogradu (u potpunosti podržava 26,5 odsto, a delimično 37,0 odsto). Relativno veliku podršku reformama izrazili su i građani Kragujevca (u potpunosti 20,0 odsto, delimično 59,0 odsto), Šapca (u potpunosti 26,0 odsto, delimično 52,5 odsto), Zaječara (u potpunosti 20,5 odsto, delimično 52,0 odsto) i Vranja (u potpunosti 23,0 odsto, delimično 40,0 odsto).

Na osnovu prethodnih podataka može se oceniti da reformsko raspoloženje među stanovništvom vlada u celoj Srbiji, sa određenim varijacijama u odnosu na potpunu i delimičnu podršku koja je preovlađujuća. Delimičnu podršku bi trebalo detaljnije istražiti da bi se došlo da zaključka da li bi mogla da se pretvorи u opasnost zbog eventualnog prelaska ovih ispitanika u krug onih koji ne podržavaju reforme i šta bi bio uzrok tome.

Kod svih anketom obuhvaćenih gradova, preovladava viđenje dugoročne perspektive za pojedinca i za domaćinstvo u sprovođenju ekonomskih i društvenih reformi, osim kod Čačka gde je taj procenat dosta manji (39,0 odsto). Najveći broj ispitanika Kragujevca (39,0 odsto a prosek za Republiku 26,9 odsto) dugoročnu perspektivu vidi u privatnom biznisu, u poređenju sa drugim posmatranim gradovima. Očigledno je da se iskustvo koje je Kragujevac imao u proteklom periodu sa razvojem velikih društvenih preduzeća, pokazalo u perspektivi nepovoljnim.

Zaključak

Rezultati ove ankete nedvosmisleno upućuju na konstataciju da nivo i kvalitet standarda građana u Srbiji imaju značajan uticaj na opredeljenja vezana za realizaciju reformi. Njihova očekivanja širom Republike su relativno velika i najneposrednije vezana za uspeh ekonomskih i društvenih reformi. Sa druge strane, građani su identifikovali uzroke svoje dobre ili loše materijalne situacije, koji se, pre svega, nalaze u položaju firme u kojoj rade, a koji se posredno reflektuju i na ukupnu ekonomsku situaciju u državi. To je dovoljno upozorenje vlastima da se mikroekonomске reforme, odnosno reforme preduzeća, ne mogu izbeći i da što pre i odlučnije treba krenuti u njihovu realizaciju.

Veselin Vukotić

Kako izbjeći kolektivnu iluziju lakih rešenja u periodu tranzicije

Prethodna napomena i cilj osvrta

Veliko uvažavanje prema radu i rezultatima Radojke Nikolić, novinarki "Politike", stvarilo je kod mene obaveznu da odgovorim njenom pozivu da dam osrvt na rezultate istraživanja na temu: "Socijalna karta Srbije i korupcija". Nekoliko nalaza istraživanja, a koji su se odnosili na viđenje perspektive od strane ispitanika, bili su dodatni motiv da napišem ovaj osrvt. Zapravo, ovi nalazi su dodatno empirijski potvrdili neke moje stavove o tranziciji i pružili mogućnost za jednu slobodniju problematizaciju nekoliko aspekata tranzicije.

Cilj ovog osvrta je upravo problematizacija nekih aspekata tranzicije! Sama problematizacija i način na koji se to čini, izražavaju i moje stavove, dileme i pitanja koja se odnose na tranziciju. Nalazi istraživanja, koliko god da nisu dovoljni za neke generalne sinteze o tranziciji, jesu indikativni i za mene inspirativni da se skrene pažnja na neke predrasude (po mom mišljenju) u javnom mnjenju i dijelu stručne javnosti (koju čine eksperți za populizam). Isto tako, to je prilika da se sa ljudima od struke, koji znanje shvataju u Sokratovom smislu da ono samo povećava naše neznanje ("znam što ne znam"), povede rasprava koja kroz trenje ideja uvećava naše razumijevanje tranzicije.

U osrvtu ukazujem na težinu posledica nekih nalaza ovog istraživanja po dalji tok i stvarno sprovođenje reformi u nas. To je sistematizovano u sledećim blokovima:

1. Normativno (zašto je većina na normativnom nivou za reforme a na praktičnom taj broj je ispod kritične mase)
2. Politička nestabilnost ili demokratizacija politike (da li je tačna teza da je politička nestabilnost "kriva" za sve)
3. Interesne grupe i reforma (odnosno da li je u nas još uvijek uspjeh grijeh)

4. Preduzetništvo i preduzetničke promjene (da li je moguća tranzicija ako imamo negativan stav prema preduzetništvu)

5. Geografski položaj, kulturne promjene i reforme (da li je tradicija i kultura, koja je vjekovima stvarana na Balkanu, irelevantna za reforme)

Na kraju, dajem poruku osvrta u vidu pitanja: da li smo spremni da prihvativimo kulturu i sistem vrijednosti kapitalizma?

1. Normativno i stvarno

Kao što i ova anketa pokazuje, ljudi se izjašnjavaju za reforme (oko 60% ispitanika u njima vidi bolju budućnost). Istovremeno, svega 31,9% podržava postojeće reforme. Otkud ova diskrepanca?

Vrlo teško je odgovoriti, tim prije što anketa ni direktno ni indirektno ne daje odgovor na ovo pitanje.

Ja bih, u cilju markiranja ovog problema, istakao u vezi sa tim pitanjem dva momenta: prvo, još uvijek naglašen ideološki stav prema reformi, i drugo, opasnosti od zakasnelle tranzicije u Srbiji i u Crnoj Gori.

Riječ reforma je vrlo frekventna. Ipak, njen značenje se različito doživljava, i po mom mišljenju je pod inercijom ideološkog, skoro mitskog shvatanja. Tu ideološku notu ja vidi u tome da ljudi više misle na rezultate reformi, nego na napore koje treba uložiti da bi se ti rezultati postigli. Reformu više shvatamo kao obećanje, obećani put da se riješi situacija u kojoj smo, nego što shvatamo sve rizike koje reformska orientacija nosi sa sobom. Nekako kao da se reforma shvata kao jednokratan čin, posle cijie izvedbe odmah nam postaje bolje. Rijetko se na reformu gleda kao na proces, kao na skup procesa koji se moraju sinhronizovano sprovoditi, koji traže vrijeme i velike napore. Kao da se u podsvjeti zadрžalo shvatjanje reforme kao sanacije. To znači, neko treba da inventariše sve naše probleme, uloži novac i riješi probleme, a da sve ostane po starom ili sa kozmetičkim prepravkama. Naslage tradicije kolektivnog društva, kao i samoupravljanja, često se opiru suštini reformskih procesa.

Između te nade i onoga što treba uraditi da bi se ta nada ostvarila stvara se mentalni geopol. Tim ćepom objašnjavam probleme implementacije npr. reformskih zakona. Odnosno, problem implementacije donesenih zakona postaje sve izraženiji, najčešće iz naše mentalne nespremnosti da prihvativimo konsekvence njihove primjene.

Zakasnela tranzicija (skoro decenijsko zaostajanje u odnosu na zemlje u tranziciji iz centralne i istočne Evrope) u Srbiji i Crnoj Gori sve više pomjera sliku sa budućnosti (reforme) na prošlost ("stara dobra vremena"). Zapravo, stalno očekivanje od reformi i njihovi skromni rezultati uticali su da se strpljenje topi, da se ljudi više prisjećaju onoga što je bilo (sa sjetnom tugom) i sa nevjericom gledaju u budućnost. Taj izgubljeni korak u tranziciji proizvodile će budućnosti još veće probleme. Ali je neosporno da se već sada postavlja pitanje da li je prednost koju smo kao bivša socijalistička zemlja imali u odnosu na druge socijalističke zemlje (više slobode, više tržišnosti u ekonomiji, veća otvorenost), kao i činjenica da smo među prvima krenuli u reforme (Markovićeva reforma iz 1989. godine), sada prednost ili ograničenje reformi? Da li sjećanje na to vrijeme stvara

nerealne zahtjeve prema reformi? Da li to sjećanje proizvodi potrebu da se prošlost na isti, ili sličan način pretvorи u stvarnost?

A da li je to u praksi moguće? Da li je moguće imati sigurno zaposlenje? Da li je dobijanje stana koji vrijedi desetine hiljad eura normalna stvar? Da li plata može biti zagarančavana? Da li je moguće zadržati sistem vrijednosti iz samoupravljanja? Da li je moguć socijalistički kapitalizam? Ako hoćemo reformu, onda je slika drugačija! Ništa od ovoga nije moguće! Pa kakav svijet mi gradimo? Zar država nije obavezna da mi sve obezbijedi? Zar preduzeće može da bankrotira? Zar radnici u bankama mogu ostati bez posla? Zar radno mjesto državnih službenika može biti ugroženo? Kako to da sve mora biti javno i transparentno? Kako da stranci mogu imati ista prava u ekonomiji kao ja?

Zaista, u glavi običnog čovjeka stvara se košmar! Zato realna slika koju stvara sprovođenje reforme nikada ne može biti onako ružičasta kao što je željena slika koja se formira na bazi očekivanja od reforme! Stepen razočarenja postoji!

U osnovi, reforma treba da znači da čitava zajednica, svi ljudi, mnogo više rade! Da produktivnije rade! Da sve više brinu o sebi! Da više očekuju od sebe i svoje inicijative, nego od nekog apstraktнog kolektiva!

Jedan prijatelj iz Slovenije, koji je ranije bio u državnom aparatu, a sada je u klasi novih preduzetnika, rekao mi je: "Kako god, tranzicija mi je uzeila lijep i lagodan život! Ako ne uskočiš u tranziciju, ostaješ po strani i gubiš. Ako uskočiš, moraš da radiš od zraka do mraka, da bi opstao.... Prošlo je ono sjajno vrijeme kada se i bez mnogo rada lijepo i slobodno živjelo!"

Po svemu sudeći, ni mi kao društvo nemamo izbora!

Zakasnela tranzicija je stanje u kome se nalazi naša zemlja. To je stanje kada postajemo svjesni da su zemlje, koje su nekada bile iza nas, sada uhvatile korak i već se približavaju Evropi. Svjesnost tog zaostajanja može da prouzrokuje pesimizam, strah od reformi. A objektivno, to dovodi do većih transakcionalnih troškova. Možda je i to jedan od rizika! Zato su ljudi na verbalnom nivou za reforme, a na praktičnom su protiv ili uzdržani. Obični ljudi ne mogu da čekaju. Obični ljudi, kao što je poznato, teže da stvari prosudjuju iz perspektive svog trenutnog položaja, a ne sa stanovišta (svojih a kamoli državnih) dugoročnih interesa, i to utoliko više što su manje obrazovani, a upravo su takvi oni od kojih se očekuje da se privremeno žrtvuju radi budućeg opštег i vlastitog dobra.... Zato nije čudo da ljudi gube entuzijazam i da se sve više sjećaju prošlosti. (Mladen Lazić, 2000, str. 7).

Jedna od posledica zakasnene tranzicije jeste i "sistemska vakuum". Pod tim porazumijevam stanje u kojem se privredom ne upravlja niti na bazi plana, niti na bazi tržišta. Još uvijek smo u "hibridnom sistemu". To je sistem u kojem se loše upravlja - menadžeri tranzicijom! Sistem u kojem političke partije (ne čak ni država) imaju najsnazniju ulogu na dešavanja u ekonomiji. "Glavni odbori" postaju mesta koncentracije vlasti, ne samo političke, već i ekonomske.

"Sistemska vakuum" otežava strukturno prilagođavanje privrede, razvoj preduzetništva, stranih investicija. Istovremeno, povećava korupciju. Upravo na praktičnom nivou provođenja reformi "sistemska vakuum" prouzrokuje niz devijacija, koje ljudi takođe odbijaju od praktičnog sprovodenja reformi.

2. Politička nestabilnost i demokratizacija politike

Bitan uslov prosperiteta prema većini ispitanika jeste veća politička stabilnost u zemlji. Pri tome treba imati u vidu da je istraživanje sprovedeno u martu ove godine! Ovo je važno naglasiti iz razloga što su u tom vremenu riješeni, ili se naslućivalo rešenje mega-političkih problema na ovom području (odnosi unutar SRJ, pitanje Kosova, pitanje Makedonije), te da je svima postalo jasno da je ovo područje ušlo pod kišobran i kontrolu međunarodne zajednice, te da su za duži vremenski period izbjegnuti ratni sukobi, te da će daljki politički tokovi biti kontrolisani.

Da li se politički faktor, odnosno politička nestabilnost u nas, naglašava više nego što je to realno potrebno? Da li je to možda više izgovor, traženje alibija za skromne rezultate i težak život, bježanje od realnih problema u ekonomiji, politici, tradiciji? Kako se tumači ovakav stav u svijetu mišljenja stranih investitora da je na prvom mjestu faktora za ulaganje u jednu zemlju sistemski rizik (institucije, zakoni, sudovi), a ne politički rizik? Kako se ovo mišljenje o političkoj nestabilnosti uklapa u situaciju Italije, gde se promjena vlade (izraz političke nestabilnosti) vrši veoma često, ali ekonomija ide naprijed?

U svijetu navedenih pitanja, mišljenja sam da mi mijesamo dvije stvari: (1) političku nestabilnost i (2) ulogu politike u ekonomiji i našem svakodnevnom životu.

Za mene je ova distinkcija između (1) i (2) metodološki važna, jer pokušavam da nadem tačku izlaska iz začaranog kruga mišljenja. Pod političkom nestabilnošću podrazumijevam politički rizik za biznis, za preduzetnike, za investitore - domaće i strane, koji može doprinijeti gubitku kapitala i uloženih investicija iz političkih razloga. Prie svega, mislim da je to rizik od ratnog konflikta i nacionalizacije! Te dvije posledice političke nestabilnosti su u ovom trenutku malo vjerovatne u Srbiji i Crnoj Gori. Ako ne iz drugih razloga, a ono barem iz razloga velike ekonomske zavisnosti od međunarodne zajednice (donacije, pomoći, investicije). Bilo koja politička opcija u Srbiji, ili u Crnoj Gori, nema ekonomske moći (bez strane pomoći) da otvoriti ratni konflikt ili izvrši nacionalizaciju - jer to koštaj!

Nas problem je u sferi uloge politike u ekonomiji i našem svakodnevnom životu! Odnosno, to je pitanje demokratizacije. Pri tom, insistiram na metodološkom razdvajajućem političke nestabilnosti i demokratije! Ovo razumijevanje je važno sa aspekta definisanja problema i traženja rešenja, iako je sa stanovišta praktičnih posledica to razlikovanje veoma teško izvršiti. Na taj način se može izbiti iz ruku argument političara koji kažu da u nas vlada demokratija, ali da još uvijek imamo političku nestabilnost.

Zastupam mišljenje da demokratska praksa i demokratska organizacija pokazuju mnogostruki uticaj na ekonomsku aktivnost i, shodno tome, i na ekonomski rast. Tri su razloga za to.

- Demokratija stvara slobodu da se uđe u biznis. Sloboden ulaz u biznis i izlaz iz njega pokazuju da postoji mehanizam koji privlači preduzetnike u bilo koji sektor ekonomije, ili koji ih udaljava od toga. Sloboda bavljenja biznisom - kupiti i prodati, proizvoditi i biti konkurentan, akumulirati i investirati - je pokretačka snaga ekonomije. To je ključna snaga za preobražaj zemalja kao što je naša.

- Demokratija obezbeđuje osnovu za efikasnu makroekonomsku politiku. Odnosno, makroekonomskie politike (fiskalna, monetarna, politika cijena) su veza između političkog tržišta (izbori, kroz glasanje) i ekonomskog tržišta (izbor kroz kupovinu proizvoda), odnosno između uloge koju svaki od nas ima kao birač (na političkom tržištu) i kao potrošač (na tržištu roba i usluga). Otkud strah od povećanja poreza? Od nedovoljne demokratske kontrole vlade! Umjesto da kriterijum izbora vlade bude, na primer, visina poreza, to je kod nas još uvijek njen zahtajanje za neki od nacionalnih ili kolektivnih ciljeva!
- Demokratija povećava sposobnost ekonomije da se odupre politici, odnosno da se prilikom donošenja ekonomskih odluka minimizira uticaj neekonomskih (posebno političkih) faktora. To, na primer, podrazumijeva da umjesto partijske državne birokratije imamo profesionalnu birokratiju. Zar u nas nije slučaj da se raspored političkih kadrova vrši ne samo na nivou ministarskih mjeseta u vlasti i njihovih pomoćnika, već da ide mnogo dublje, do sekretara, vozača; do direktora škole, direktora muzeja, biblioteke? Zar politika nije sredstvo najbrže promocije ljudi i način najbržeg poboljšanja materijalnog standarda? Svaka promjena vlade izaziva traume u državnoj administraciji i paradržavnom sektoru i biznisu!

Moje upozorenje je da neostvarivanje (1), (2) i (3) nije uzrokovan političkom nestabilnošću, već je posljedica demokratskog deficit u društvu! U nas kao da se politička stabilnost poistovjećuje sa garancijom da će postojeća politička struktura biti na vlasti u dužem periodu! Još se ne shvata da politička stabilnost postoji i tamo gde se vrši smjena vladajućih političkih garnitura! Ali tamo postoje stabilan institucionalni okvir i profesionalna državna birokratija. Otuda i moje zahtajanje da ne eksternalizujemo naše probleme kroz uopštenu tvrdnju o postojanju političke nestabilnosti ("šta mogu, to je viša sila"), već da ih zamjenimo shvatanjem da je nedostatak demokratije i demokratskih inicijativa (odnosno vladavina politike nad ekonomijom političara nad građanima) ključni problem našeg društva. Ako smo svjesni toga, onda se problem svodi na naše angažovanje! Tako dolazimo do neprijatnog zaključka: promjene su uvijek najteže kad zavise od nas samih, od svakog od nas pojedinačno! Kad dođemo do toga da svako od nas treba nešto da konkretno uradi da bi se reforma desila!

3. Interesne grupe i reforma

Ko podržava reforme? Koji društveni slojevi? Odnosno, ko su promotori reformi? Anketa pokazuje da veći materijalni status, po pravilu, znači i veću podršku reformama. Kako opada materijalni status domaćinstava, tako raste i otpor prema reformama. S obzirom na to da je socijalni status najmanje 50% domaćinstava loš, to je i teren za sprovodenje reformi vrlo težak.

Ovakav odnos između materijalnog statusa domaćinstava i podrške reformi je manje-više prisutan u svim zemljama u tranziciji. Međutim, u nas on ima i neke specifičnosti, koje ga čine još značajnijim za budućnost tranzicije i reformi.

Zapravo, jedna od karakterističnih osobina ljudi iz ovih krajeva je zavist, "strah od tuge dobra". To proizvodi animozitet prema onima koji materijalno bolje stoje! I to po-

sebno prema onima koji su se preko noći obogatili, što jeste dio naše desetogodišnje stvarnosti. Ko da bude vjesnik i promotor reformi? Ali, ni opšta atmosfera u kojoj se svako uspešan tretira kao nepošten (lopop) a neuspješan pošten, neće pogodovati angažovanju domaćeg investicionog kapitala.

Kako stvoriti uslove da se preduzetnički duh (koji proizvodi poboljšanje materijalnog položaja) najčešćim dijelom okrene ka stvaranju novih vrijednosti, stvaranju kapitala, investicijama, stvaranju novih radnih mesta? Ako se ovo obezbijedi, tada "lobi ekonomskog rasta" ima progresivnu ulogu. No, ukoliko se taj duh "lobija ekonomskog rasta" usredstvuje u preraspodjelu postojećeg kapitala, utaji poreza, bezdušnoj eksploraciji zaposlenih, tada se on preobraća u različite oblike kapitalističkog populizma, a progresivni lobi - u destruktivni.

Zadatak politike je da, s jedne strane, omogući progresivnu ulogu preduzetničkog duha, a s druge strane, da kontroliše i onemogući konzervativnu birokratiju i njene populističke tendencije (lična korist u ime brige o opštima ciljevima). Na taj način upravljanje reformama se kreće između Scile populizma i Haribide ekspanzionizma, gde se populizam fokusira na značaj raspodjele profita i na potrošnju, ne vodeći računa pri tome o rastu proizvodnje; dok ekspanzionizam - fokus je na povećanju kapitala i rastu ekonomije, ali uz ignorisanje socijalne podnošljivosti takvog pristupa.

Zaista, ograničenje vidim u mentalnom prelazu sa filozofije jednakosti u siromaštvo na nejednakost u bogatstvu.

4. Preduzetništvo i reforme

Mali broj ispitnika budućnost vidi u privatnom biznisu! To vodi konstataciji da preduzetnički duh nije razvijen u većoj mjeri. Ovo je, ukoliko je tačno, jedan od, za budućnost reformi, najrizičnijih nalaza!

Po mom mišljenju, reforma upravo ima za cilj da otkrije, podstakne i zaštići preduzetnički duh! Preduzetnici su ljudi novih ideja, novog biznisa! Ljudi koji nose energiju stvaranja! Njihova energija je šansa za stotine i hiljade drugih ljudi koji nemaju taj preduzetnički dar! Uostalom, i naša civilizacija je nastala na plećima najuspješnijih i preduzumljivijih ljudi! (D. Boroskin, 2001, str. 16).

Ako našim ljudima privatni biznis (sinonim za preduzetništvo) nije njihova budućnost, već je to opet država i državna preduzeća, onda smo mi daleko od cilja: ekonomski preobražaj društva!

Da li je ovo indirektno indikator straha od liberalizma, od slobode, od globalizacije? Da li je ovo indikator dominacije kolektivizma i kolektivističkog duha? Da li je ovo indikator inercije shvatanja da se sistem treba urediti prema zahtjevima i željama neuspješnih i nesposobnih, umjesto sposobnih i uspešnih?

U ovom osvrtu ne želim da se bavim mogućim odgovorima i njihovom argumentacijom! Ova pitanja su samo signali za razmišljanje, a sa moje strane upozorenje da je traženje rešenja za razmeh preduzetništva i njegovog ukorijenjivanja u mentalni sklop ljudi strateška tačka reformi!

5. Geografski položaj, kulturni faktori i reforme

Svi stavovi pokazuju da je stav prema reformi na sjeveru Srbije - Vojvodina, mnogo povoljniji nego u ostalim djelovima. Ovaj nalaz kod mene samo potvrđuje značaj geografskog, odnosno kulturnog faktora za tranziciju. Kultura je skup vrijednosti, neformalnih pravila, tradicije, genske predodređenosti. U savremenom svijetu kultura postaje presudna za razvoj. Tako Isak Adižes kaže da za "svremeni razvoj nisu toliko bitni novac, tehnologija i znanje, koliko kultura". Ne prima se biljka na svakoj zemlji! Ne mogu se očekivati isti efekti od istih mjeru na dva kulturno različita područja.

Balkan je, na žalost, sinonim za zaostalost, primitivnost, prljavost, orientalna dvoliočnost i lenjost, nesolidnost u svemu, nepouzdarnost. To je predvorje Orijenta, masnih i teških jela i začina, javašluka i prostakluka". (Lakićević, 2002, str. 15). Možda su ove konstatacije isuviše oštре, možda i zvuče oštire van konteksta iz koga sam ih istrgao! No, u svakom slučaju, što pokazuje i skorašnja istorija, na ovom prostoru je još jak nacionalni (zli) duh autokratije i kolektivnog egoizma: ljudi su više opsjednuti prošlošću nego budućnošću; mitovima nego činjenicama i raciom! Da li je činjenica da je ovaj prostor izbjegao "etapu evropskog preobražaja, humanizma i renesanse, koja je počela u 15. vijeku, i koji je pet vjekova bio pod "kulturnim obrascem" neevropske civilizacije, važna i za tranziciju na ovom području?

Kao što navodi D. Lakićević, fenomen nacionalne kulture na Balkanu karakterišu dva na izgled teško uskladena ponašanja: moralna mimikrija i ratoborna patrijarhalnost. S jedne strane, to je žilava borba za očuvanje nacionalne supstance u odnosu na spoljšnje okruženje, odnosno druge nacionalne grupe koje se prepoznaju kao opasnost za vlastitu slobodu. S druge strane, to je slijepa autoritarnost u okviru vlastite zajednice, bezrezervno potičinjavanje vodi, duh pokornosti i strah da se ne odstupi od kolektivnih predstava. Cvijić ukazuje na taj ratnički temperament dinarskih ljudi.¹ Ljudi sa ovog prostora su spremni da pokažu izuzetnu hrabrost i žrtvovanje kada je u pitanju borba za nacionalnu čast, teritoriju, kolektivne predstave ("hrabrost u gomili"), a da u isto vrijeme budu potpuno neermancipovani unutar sebe, da se ne usuđuju da se suprotstave diktaturi, osionosti, neodgovornosti koja vlada unutar zajednice kojoj pripadaju ("hemanje građanske kažni").

Ja sebi na ovaj način pokušavam da objasnim taj fenomen da naš čovjek može biti istovremeno slobodan i nesloboden, i da mu to ne izgleda protivurječno! Duh slobode u odnosu na spoljnog neprijatelja podrazumijeva uniformisano ponašanje i poslušnost unutar vlastite grupe.² Autoritet vode ima dominantnu ulogu zaštitnika kod većine sta-

¹ "U određenim momentima ovi ljudi pokazuju neograničeni duh požrtvovanja i samopodričanje: u toku istorije dinarski ljudi su se žrtvali do iscrpljenja cjelokupnog naroda. Narodne mase su se mirile s tim da podnose neiskazane teškoće i patnje radi državnog i nacionalnog idealâ" (Cvijić, str. 18)

² Recidivi patrijarhalnog ponašanja pokazuju i sociološka istraživanja: stepen autoritarnosti stanovništva u bivšoj Jugoslaviji je izuzetno visok i kreće se od 40% stanovništva na zapadu do 80% stanovništva na istoku i jugu zemlje: Prema Z. Golubović: "Društveni karakter i društvene promjene u svjetlu nacionalnih sukoba", Beograd, 1995.

novništva, što mišljenje o postojanju univerzalnog morala ovdje raspršuje kao mjeđuhod sapunice. To su, razumije se, loše pretpostavke za uspostavljanje modernog društva u kome treba da vladaju apstraktno moralna načela koja se univerzalno (headresirano) primjenjuju. To je istovremeno i prepreka duhu paradigme otvorenosti i globalizacije, koja upravo počiva na nekim univerzalnim institucijama, pravilima i moralnim načelima.

Ovu dimenziju sam istakao iz razloga što reforme, odnosno tranziciju, shvatam kao univerzalni skup mjera, koji u svim sredinama, bez obzira na njihove različite kulturne paradigme, treba da daje iste rezultate. To je taj mehanički, da ne kažem birokratski pristup reformama! To je pokušaj, kako kaže Štiglic, da se ruža posadi na kamenu!

Iz ovog izvlačim za mene važno pitanje: kako razviti kulturu kapitalizma, koja jeste osnova društva kojem težimo, svjesno ili nesvesno?

6. Da li smo spremni da prihvativmo kulturu kapitalizma?

Ovo pitanje je i poruka ovog mog osvrta, iako sam siguran da ono izaziva odbojnost i neslaganje. Zašto je toliko važna kultura? Više ne postoji kapitalizam, to je zastarjela terminologija! Ovo je doba informatičkog društva i inovacija i ova poruka je sa tog aspekta sporna!

Ova pitanja sam naveo ne da bi na njih u ovom slučaju odgovorio, već da onima koji će ih postaviti ukažem da su mi poznata, da o njima vodim računa. Višegodišnje teorijsko i praktično bavljenje pojedinim aspektima reformi me je sve više vodilo u iskušenja, istraživanja i dubinu problema, a manje u visinu impresivnih rezultata. Da li je moguće riješiti problem (imati rezultat), ukoliko ne znate prirodu problema? Zaista, mi tražimo brž rezultat (rješenje problema), a da ne razumijemo u čemu je problem. Da ne razumiemo njegovu prirodu supstancu, esenciju!

U traženju odgovora na postavljeno pitanje-poruku, smatram posebno važnim:

1. Promjenu ekonomskih tranzicijskih paradigme; umjesto konstruktivističkog prilaza, odnosno "socijalističke transformacije socijalizma", koja je u osnovi i modela šok terapije i gradualističkog modela, fokusirati se na prilaz koji uvažava institucije, pravila, zakone, tradiciju, kulturu.
2. Promjenu političke tranzicijske paradigme: umjesto shvatanja da je dovoljno za dekoraciju ukinuti stari, jednopartijski sistem i urediti višepartijski i parlamentarne izbore, potrebno je više uvažiti socio-ekonomske, kulturne i tradicionalne specifičnosti zemalja.
3. Dosadašnje sprovodenje reformi u blizu tridesetak zemalja u tranziciji može da dà, makar indikativan odgovor na pitanje: zašto su neke zemlje uspjele više, a neke manje u tranziciji (Vidi V. Vukotić, S. Pejović 2002). Pokazuje da su za uspjeh tranzicije tri oblasti posebno važne (u duhu ekonomske paradigme tranzicije).
 1. **Nastanak novih privatnih firmi.** Novi preduzetnici, nove preduzetničke ideje i nova privatna preuzeća su prirodni nosioci logike kapitalizma: logika individualnog preduzetničkog rizika i slobode preduzetništva (ovo protivurječi nalazu istraživanja po kome većina ispitanika ne vidi budućnost u privatnom biznisu).

2. Sloboda razmjene i vladavina zakona. Pokazuje se da je tranzicija uspješnija u zemljama u kojima je veća sloboda razmjene i vladavina zakona. (ovo je djelomično u koliziji sa mišljenjem ispitanika da je politička nestabilnost uzrok svih nedaća).

3. Model privatizacije. Da li model privatizacije stvara osnove za formiranje srednje klase u društvu? Da li je tvrdnja da MVP najbrže stvara ovaj sloj najbliža stvarnosti? Da li insistiranje na modelu prodaje znači odliv novca iz privatnog u državni sektor i jačanje državnog menadžmenta i miješanje u ekonomiju? Da li je insajderska privatizacija skloni velikim korupcijama? Ne postoje jednoznačni odgovori na ova pitanja: analiza pokazuje da su najveći uspjeh u tranziciji postigle zemlje koje su koristile "portfolio metode privatizacije"! (da li je ovaj prilaz u koliziji sa dominantnim shvatanjem da je model prodaje jedini put u prosperitet ekonomije?).

4. Zemlje koje su svojom kulturom, tradicijom, neformalnim pravilima i regulacijom bile bliže kapitalističkoj logici (Poljska, Česka, Estonija, Slovenija) imale su uspješniju tranziciju od zemalja koje su imale drugačiju kulturnu paradigmu (Rusija, Rumunija, Bugarska, Kazahstan). Ovaj nalaz nas opominje u odnosu na naše kulturno naslede.

Ovim osvrtom sam pokušao da svima nama problematizujem činjenicu da oko dve trećine ispitanika u reformi vidi budućnost, dok je svega jedna četvrtina prihvatala praktične rezultate reformi! Odgovor je, po mom mišljenju, mnogo teže dati, nego što to čine sveznačajući analitičari, koji, na žalost, dominantno oblikuju naše javno mnjenje i na taj način doprinose stvaranju kolektivne iluzije lakih rešenja.

Izvori:

1. Fondacija "Fridrich Ebert" (2002): *Socijalna karta Srbije*, Istraživački projekat
2. Колодко Ежегон (2000): *От шока к терапии - Журнал Эксперт...*, Moskva (prevod s poljskog)
3. Vukotić V., Pejović S. (2001): *Institucije i tranzicija: što dalje?* - IDN, Beograd
4. Daniel Boroskin (2001): *Svjjet otkrića* - Geopolitika, Beograd
5. Mladen Lazić (redaktor) - (2000): *Pačji hod - Srbija u transformacionim procesima* - Filip Višnjić, Beograd
6. Vasiliiev Sergej (1999): *Ten years of Russian Economic Reform* - CRCE, London
7. World Bank: *Transition* (više brojeva)
8. Z. Golubović (1995), *Društveni karakter i društveni procesi u svijetu nacionalnih sukoba* - Beograd
9. Dragan Lakićević (2002): *Arhipelag Balkan*, Beograd

Danilo Šuković

Siromaštvo koči reforme

1. Uvod

Socijalna karta Srbije, odnosno socijalna karta njenih građana, velika je nepoznаница, iako je socijalna struktura svakog društva od velikog značaja za ekonomski i ukupni društveni razvoj. Zbog toga ovaj projekat ima svoj duboki smisao, jer doprinosi rasvetljivanju socijalnog stanja u Srbiji.

Opservacije na ovaj projekat, odnosno na rezultate ankete, izneću analizirajući siromaštvo, reforme i korupciju, kao tri ključna problema koji su bili predmet posmatranja. Dakle, kako stanovnici Srbije vide problem siromaštva, tj. koliko su siromašni i da li postoji fenomen "srpskog ekonomskog paradoksa", kako doživljavaju reforme, kako se bore sa korupcijom i kako vide vezu korupcije i siromaštva. To su pitanja koja će komentarisati i, naravno, izneti neke sopstvene stavove.

2. Uzroci siromaštva

Kada je siromaštvo u pitanju rezultati ankete su me najpre podstakli da pokušam da sagledam kakve su zaista razmere siromaštva u Srbiji. Rezultati ankete su mi poslužili kao empirijska osnova da dođem do proračuna koliko građana živi na egzistencijalnom minimumu, odnosno sa potrošnjom manje od jednog dolara na dan, a koliko sa potrošnjom manjom od dva dolara na dan. Proračun pokazuje da sa manje od jednog dolara na dan živi oko 20 odsto građana Srbije, dok sa manje od dva dolara na dan živi 60 odsto građana. Poređenja radi, u svetu sa manje od jednog dolara na dan živi 1,2 milijarde, a sa dva dolara na dan živi 2,8 milijardi, skoro polovinu ukupnog stanovništva.

Prema anketi o potrošnji domaćinstava Saveznog zavoda za statistiku za 2000. godinu, sa jednim dolarom na dan živelo je 20 odsto, a sa potrošnjom do dva dolara na dan, 74 odsto stanovništva Srbije.

Naravno, rezultati ove dve ankete mogu se komentarisati sa više aspekata, ali kako ankete nisu identične ni po obimu, ni po vrsti uzorka, ni po metodologiji prikupljanja

podataka, to u dalju komparaciju nećemo ulaziti. Međutim, mora se priznati da su podaci dosta podudarni i to svakako znači doprinos našem saznanju o problemu siromaštva koje je zadobilo velike razmere.

Anketa o potrošnji nije, na žalost, imala ravnomerne intervale, što omogućava da se sagleda kumulativna potrošnja po decilima, kao i vrednosti Gini koeficijenta, odnosno razmere ekonomskih nejednakosti, a što bi upotpunilo sliku o socijalnom raslojavanju u Srbiji.

Interesantno je da najveći deo ispitanika ovog projekta kao uzroke svog nezadovoljavajućeg materijalnog položaja vidi u faktorima izvan njih samih. To pokazuje da je mali broj građana Srbije spremjan da sam traži izlaz iz svoje teške situacije, i da mnogo očekuje od nekog drugog, prvenstveno od države. Jer, ako neko nije stekao potrebnu kvalifikaciju onda mora bar deo odgovornosti za svoj položaj da prihvati na sebe, bez obzira na to da li državu smatra nesposobnom i neefikasnom.

Takođe je zabrinjavajuće da relativno skroman broj ispitanika smatra da je budućnost u privatnom biznisu, što je komplementaran nalaz sa prethodnim, da se skoro nikо ne oseća nimalo krivim za svoju ličnu nepovoljnu poziciju. To ukazuje na nizak stepen preduzimljivosti, što svakako nije dobar signal za buduće reforme, čija je suština u privatnom vlasništvu i preduzetništvu.

Svakako je interesantno pokušati proniknuti u uzroke tako malog afiniteta za preduzetništvo. Po nekim to može biti posledica dugogodišnjeg i prekomernog uplitnja države u privredni život. Sposobnost saradnje, pa i preduzetništva se, po Fukuyami, bazira na navikama i praksi; zato, ako država ulazi u biznis da bi se organizovala, ljudi postaju od nje zavisni i gube sposobnost da rade jedni sa drugima. Očigledno je da je taj sindrom pasivizacije, koji nameće država svojim prekomernim i kontraproduktivnim uplitanjem u rad privrede, uzeo duboke korene u našim uslovima.

Moju pažnju je posebno privukao raskorak između iskazane potrošnje i prihoda u domaćinstvima. To je u projektu okarakterisano kao "srpski ekonomski paradoks", odnosno sociološki fenomen prisutan u Srbiji poslednjih desetak godina. Naime, u rezultatima ankete o potrošnji i prihodima domaćinstava konstatovano je da su mesečni troškovi po domaćinstvu veći za 130 DEM od prihoda. Umesto "srpskog ekonomskog paradoksa", ja mislim da se ovde radi o drugim činocima i da tu nema nikakve misterije.

Prvo, velika je verovatnoća da anketa u tom domenu ne odslikava realno stanje u životu ispitanika. Na pitanje koliki su troškovi, ispitanici su imali manje prostora da daju netačne odgovore pošto su poznati izdaci za najnužnije potrebe. No, i pored toga, velika je verovatnoća da su kao troškove prikazali i neke izdatke za potrebe koje inače ne upražnjavaju. To su uradili iz prostog razloga što bi se osećali ponuđenim da priznaju kako, recimo, ne mogu kupiti novine, otići u bioskop i sl. Dakle, to bi bio razlog da se potrošnja domaćinstava prikaže većom. Kod prikazivanja prihoda, opet, postoji sklonost da se oni prikazuju nižim, posebno ako potiču iz sive ekonomije, poklona i sl. Pa tako, malo manji troškovi s jedne, i malo veći prihodi s druge strane, i eto ravnoteže.

Prema tome, "srpskog ekonomskog paradoksa", zapravo, nema, niti ga može biti, jer se jednostavno ne može trošiti nešto čega nema. Može se više trošiti ako se građani zadužuju, što je u našem primeru teži slučaj. Građani danas imaju veoma male moguć-

nosti da se zadužuju. Jedni od drugih sve manje mogu da pozajmiju novac, jer su im na raspolaženju sve manja sredstva. Banke ne daju kredite, sem za posebne namene i u vrlo ograničenom obimu. Jedino ostaje mogućnost da se građani zadužuju kod države, i to tako što ne izmiruju svoje obaveze za komunalije, poreze i sl. Međutim, i ti su izvori ograničeni jer je nivo te zaduženosti već ionako suviše visok, tako da je malo prostora za nove dugove i u odnosima prema državi. Uostalom, država je u naplaćivanju svojih potraživanja postala efikasnija, pa je mala verovatnoća da su se dugovanja građana prema državi povećala.

Dakle, paradoxa nema, ima samo preciznih i nepreciznih odgovora.

3. Reforme i građani

Pored slabo izražene preduzetničke inicijative, o čemu smo govorili kao jednom od uzroka siromaštva, takođe nepovoljna okolnost za naše reforme, s aspekta nalaza ovog projekta, je i slaba podrška građana. Svega 26,9 odsto ispitanika se izjasnilo u prilog apsolutne podrške reformama, mada 60 odsto stanovnika Srbije smatra da su ekonomische i društvene reforme najbolji način ostvarivanja bolje budućnosti za njih i njihove porodice. Ovi nalazi se mogu tumačiti kao nedostatak socijalnog konsenzusa o sprovođenju reformi, a isto tako i kao pouzdan signal da početnim rezultatima reformi građani nisu zadovoljni. Uzrok njihovog nezadovoljstva mogu biti nerealna obećanja kojih je zaista bilo u velikom obimu, naročito u prvih mesecima sprovođenja reformi.

U svakom slučaju, nosioci reformi trebalo bi da ozbiljno razmotre uzroke ove nedovoljne podrške reformama jer je za njihov uspeh potrebna ne samo opšta podrška, već i aktivan angažman svih struktura društva u njihovoj realizaciji. Reforme, odnosno izgradnja institucija koje donose reformski preobražaj, nije "zabran" Vlade, i samo njena obaveza. No, ona je svakako najviše odgovorna i mora se izboriti za podršku najvećeg dela građana, koji, na kraju krajeva, plaćaju ceh svih promena u društvu, a cena tranzicionih promena je najboljnja.

Kad su reforme u pitanju, rezultati projekta "Socijalna karta Srbije" nameću utisak da stanovništvo Srbije nije dovoljno edukovano o samim reformama, a još manje pripremljeno da uzme učešća u njima. Svest o promenama nije poprimila dublje korene, jer nema iskristalisanog saznanja da tranzacione promene znače novu filozofiju života, gde sudbina svakog pojedinca treba da zavisi od njega samog, od njegovih ličnih sposobnosti i zalaganja, a ne od pogodnosti stečenih na bilo koji drugi način.

Znanje i obrazovanje još uvek nisu ušli u svest prosečnog građanina kao strateški i ključni input bolje budućnosti. Kao da smo svi za slobodno tržište i oštru konkurenčiju, ali samo pod uslovom da mi sami nismo izloženi toj konkurenциji.

I dalje se pridaje veliki značaj političkoj situaciji, što je, naravno, rezultat velikog uticaja političara koji redovno ističu značaj, odnosno preuveličavaju važnost političkih zbiljavanja, čime sebi štite reiting i beže od glavnog problema. Reforme su uvek u drugom planu bilo zbog Haga, bilo zbog odnosa Srbije i Crne Gore, eventualnih izbora i sl. Zato nije iznenadujuće što brojni zakoni koji su izuzetno važni za reformske procese nisu doneti, ili što privatizacija ne daje rezultate, mada je prošlo skoro godinu dana od kada je donet Zakon o privatizaciji.

Nametanjem prekomernog značaja politike, a stavljanjem reformi u drugi plan, političari odigledno "vrlo uspešno" nameću građanima ovu prvu kao sudbonosnu. No, to na malo duži rok može imati visoku cenu za političare ali, na žalost, još veću za građane, jer će zbog sporih ili izostalih reformi oni ipak platiti najveću cenu.

4. Uticaj korupcije na siromaštvo

Rezultati ankete o tome kako građani Srbije doživljavaju korupciju, dosta pouzdano potvrđuju već široko prihvaćene ocene da je korupcija u Srbiji veoma rasprostranjena i da je poprimila "endemske" razmere. To najbolje potvrđuje grupacija ispitnika koja korupciju smatra "najboljim načinom da se uz potplaćivanje završi neki posao". Ovo bi se moglo protumačiti da su građani Srbije toliko navikli na korupciju da je smatraju kao normalnu, pragmatičnu, pa čak i korisnu pojavu, jer oni uz pomoć korupcije završe neki posao, koji bi na transparentan način verovatno teško uspeli. To ukazuje na izuzetno slab kvalitet institucija, što je sa jedne strane uzrok visoke korupcije, a sa druge i zapreka reformama.

O visokom stepenu prisutnosti korupcije kod nas govor i podatak da je čak 88 odsto ispitnika odgovorilo pozitivno na pitanje: "Da li prepoznajete korupciju u sredini gde živate i radite". To potvrđuje stanovište da je korupcija kod nas prisutna u svim sredinama i u svim oblastima života, mada se zdravstvo i carina ističu kao delatnosti gde ima najviše korupcije.

Interesantno je da su građani, po mom mišljenju, sasvim ispravno doveli u vezu korupciju i siromaštvo. Poznato je da korupcija direktno i indirektno pogoda, to jest, nanosi štetu siromašnjima. Zbog toga što su prinudeni da od svojih, inače oskudnih i nedovoljnih sredstava, izdvajaju deo za podmićivanje, oni automatski postaju još siromašniji. Indirektno, korupcija utiče nepovoljno na položaj siromašnih, tako što država zbog korupcije ne uspeva da prikupi deo poreza i drugih prihoda zbog čega ostaje manje sredstava u budžetu za pomoć siromašnjima. Pored toga korupcija nepovoljno utiče na privredni rast, pa je zbog toga društveni proizvod manji, te i to nepovoljno utiče na ionako oskudne prihode siromašnih.

Najveći deo ispitnika je ovu čvrstu vezu međuzavisnosti korupcije i siromaštva ispravno osetio i okvalifikovao kao jedan od uzroka siromaštva.

• • •

Na kraju se može konstatovati da su nalazi projekta "Socijalna karta Srbije", u svakom slučaju, korak napred u našoj spoznaji o siromaštву i korupciji kao dva najveća tereta za građane Srbije. Jednako su važna i očekivanja od reformi koje treba da omoguće, ne samo izlaz iz siromaštva i korupcije, već i da utru put dugoročnom razvoju, rastu standarda i stabilnosti.

Siromaštvo je veliko i teško se podnosi, kao što smo i pretpostavljali, korupcija je takođe ogromna i ona povećava siromaštvo i koči reforme. Reforme kao jedini izlaz slabo hvataju korene i možda zbog toga građani, iako svesni da se samo reformama

mogu rešiti problemi, još uvek imaju nedovoljno poverenja u njih. To je svakako hindekap za buduće reformske procese i možda bi glavna poruka, koju ovaj projekat daje nosiocima reformi, bila da se detaljno preispitaju dosadašnji reformski procesi.

Zašto, recimo, privatizacija ne daje rezultate? Da li je moguće privatizaciju nastaviti dosadašnjim modelom, ili treba tražiti novo rešenje? Da sam na mestu kreatora ekonomskih reformi, ja bih urgentno tražio novi model privatizacije, ne gubeći dragoceno vreme. Možda je još važnije preispitati zašto se reforme sporo odvijaju na drugim, još značajnijim domenima. Šta je sa toliko važnom izgradnjom, kako formalnih institucija tržišne privrede, tako i neformalnih koje su takođe vrlo bitne? Kako podstići sve strukture u društvu da maksimalno doprinose institucionalnoj izgradnji, to jest, reformskim procesima?

Na kraju, treba preispitati i ocene građana iz ankete o slaboj podršci reformama. Zašto je to tako? Da li je javnost procesa zadovoljavajuća? Da li su građani dovoljno upućeni o nužnostima reformi, o ceni koju treba podneti da bi reforme uspele? Šta donose uspešno izvršene reforme?

Tek kada ovi procesi počnu davati ozbiljne rezultate, tada građani mogu očekivati da će biti manje siromaštva i da će korupcija posustajati.

Petar Đukić

Posledice socijalnog raslojavanja

Valjda nigde kao u Srbiji nema toliko protivrečnosti ekonomije i socijalnog sistema, koje dovode u nedoumicu mnoge posmatrače i analitičare, tako da se ponekad čine besmislenim svi napori da se dođe do sušinskog odgovora na pitanje kako i od čega se sve ovde živi. Poređenja statističkih veličina evidentiranih porodičnih prihoda, ličnih primanja zaposlenih ili građana ponaosob, u odnosu na neko bogatije inostranstvo, pa čak i u odnosu na većinu ostalih (nešto naprednijih) zemalja u tranziciji, sugerisalo bi trenutni sud o nama, sličan onome koji je sredinom XX veka metaforički konstatovao Dž. M. Kejns, misleći na ekonomiste i njihovu percepciju budućnosti: "Na duže staze mi smo već mrtvi".

U našoj verziji moglo bi se dodati i sledeće: da, samo nam to još niko nije saopštio. A opet, život se ovde odvija relativno ubičajeno i sa puno različitih aspiracija da se unapredi stanje pojedinaca i porodica. Grade se kuće, više nego ikad za poslednjih deset godina intenzivno se voze i kupuju automobili, posećuju kafane i restorani, otvaraju radnje i preduzeća, naravno, sve to još uvek u daleko manjoj meri od poželjne. Šta onda od svega toga pripada realnoj socio-ekonomskoj slici Srbije?

Istraživanja i stvarnost

U nastojanju da pronikne u deo pomenutih kontroverzi istraživački projekat "Socijalna karta Srbije", koji je realizovao "Faktor plus" za potrebe fondacije Fridrik Ebert, pokušao je da kroz odgovore (stavove, iskaze i pretpostavke ispitanika) dopre do slike realnog ekonomskog položaja i socijalne strukture srpskog društva. Naravno, iskazi o sopstvenom položaju i načinu života nisu isto što i stvaran život ljudi i samo delimično bacaju svetlost na njihov realan ekonomski položaj. Treba imati u vidu i loša *prethodna iskušta građana* kada je reč o imovini i prihodima, u brojnim političkim i socijalnim promenama, kao i njihovu sklonost da o sopstvenom materijalnom položaju, dohotku, uštede-

vini itd. govore nerado ili nedovoljno iskreno¹. U svakom slučaju, vredan je analitičke pažnje pokušaj da se dopre i do istine o alternativnim izvorima i ukupnim prihodima i troškovima porodica i građana u Srbiji, za koju se sa velikom pouzdanošću već odavno tvrdi da siva ekonomija zahvata više od trećine njene ukupne ekonomske aktivnosti.

Drugi ozbiljan razlog za ovakvo istraživanje predstavlja perspektiva aktuelnih ekonomskih reformi, koje se ovde odvijaju sa velikim zakašnjenjem, socijalno veoma problematično i još uvek uz velike nepoznance, pa i pogrešne masovne predstave o suštini i konsekvencama tržišne privrede. Naime, godinu i po dana nakon demokratskih političkih promena u Srbiji, ekonomske reforme su nešto što se još uvek prihvata apstraktno, u načelu kao rešenje, ali sve više izaziva strah, zebnju i neizvesnost, kada je reč o konkretnim socijalnim konsekvencama, kao što su nezaposlenost i potpuna tržišna autonomija privrednih subjekata i prestanak svih državnih dotacija. Veliki deo građana bi, zapravo, htio reforme koje omogućuju makroekonomsku stabilizaciju, otvaranje zemlje, strane investicije, uvoz tehnologije i rast proizvodnje, zaposlenosti i standarda, ali koje ne pogadaju direktno pojedina preduzeća, banke, državne službe i njima pripadajuće zaposlene, ukoliko su za njih neposredno interesno vezani.

Treći bitan motiv za pomenuto istraživanje može da bude osećaj ne baš malog dela građana da su se mnoge sistemske i strukturne protivčnosti, vezane za korupciju, monopole, nepravde iz prethodnog perioda, zadržale i prenеле u sadašnju fazu tranzicije kao nasleđena i endemska društvena patologija, koja reproducuje neekonomsku diferencijaciju ljudi u beznadžne forme kriminogenog socijalnog i ekonomskog ponašanja. Koliko ima istine u tim i takvima stavovima, iskazima i procenama ljudi o nečijem lagodnom baščarenju, ili pak kriminalnom bogaćenju, zasnovanom na privilegijama, funkcijama ili, jednostavno, na interesnoj bliskosti sa rukovodnicima različitih nivoa, u vremenu masovnih ekonomskih i socijalnih iskušenja ljudi u borbi za svakodnevno preživljavanje i normalan život? O tome se može raspravljati unedogled, ali je sigurno da takvi stavovi veoma nepovoljno utiču na prihvatanje opštег duha reformi, kada je reč o tzv. žrtvama tranzicije, tržištu rada, i tzv. preduzetničkom konceptu ekonomije u celini.

Statistika i život - kontroverze

Javnosti se svakodnevno saopštavaju sve (moguće i nemoguće) socijalne činjenice koje proističu iz statističke slike života, ili pak iz podataka i rezultata mnoštva različitih istraživanja o našem navodno stvarnom privrednom i socijalnom životu. Dakle, pošto statistika saopštava zvaničnu, evidentiranu predstavu života u proseku, uporedjujući višinu realnih zarada sa cenama dobara i usluga na zvaničnom tržištu, iz toga malo ko ne bi zaključio da to nije cela ili "prava" slika života. Ponajviše, zbog pribegavanja ljudi da koriste različite dopunske, ponekad i višestruke, načine pribavljanja sredstava za život, kojih inače gotovo nikad nema dovoljno, u zavisnosti od toga kakve su životne aspiracije ljudi.

¹ O tome takođe svedoči da se 22,5% ispitanika u Beogradu i 24% u Čačku, nisu bili spremni da ponude odgovor na pitanje o materijalnom položaju njihovih porodica, "Social map of Serbia", istraživački projekat, "Fridrich Ebert", 2002, str. 12.

A upravo te aspiracije, kao prirodna potreba većine ljudi i kao njihova navika da štede, uvećavaju svoj materijalni imetak i ostavljaju naslednicima što bolje, materijalne i obrazovne i kulturne pretpostavke života, u našem slučaju, u velikom broju slučajeva ne za kratko vreme već više od deset godina, u vremenu permanentnog ekonomskog progredanja, tehnološkog nazadovanja i socijalnog raslojavanja.

Krajem aprila 2002. godine iz Narodne banke Jugoslavije je saopšteno da su građani u Srbiji od početka tekuće godine u euro zamenili 7,6 milijardi maraka.² Pošto će razmena potrajati još do 31. maja, verovatno preostaje da se zameni još jedna milijarda DEM. Pod pretpostavkom da je bar 20 odsto ukupne "konvertibilne" gotovinske zabine stanovništva u nekoj stranoj valutu, kao i da se još nešto manji deo keša, zbog stabilnosti kursa i izvesnosti u toku tekuće godine, zadržava u dinarima, samo po tom osnovu unutrašnje "keš" rezerve iznose oko pet milijardi dolara. To u svakom slučaju višestruko nadmašuje ukupni obrtni kapital privrede i čak pet puta je veće od ukupne novčane mase u zemlji. Jer, trenutna protivvrednost ukupne dinarske novčane mase u zemlji iznosi oko jednu milijardu dolara.

Ova činjenica delimično objašnjava procenu ispitanika po kojoj je suma troškova za život porodice u proseku oko 620 DEM, dok su istraživači, na osnovu iskaza ispitanika, došli do podatka da je prosečni prihod porodica čak za 130 DEM (odnosno za 21 odsto) viši od njega³. Da li su u pitanju rezerve koje se troše i nadoknaduju razliku, ili možda neodgovarajuća, nedovoljno kvalitetna ili fizički smanjena potrošnja u odnosu na onu koja se procenjuje za normalne uslove? Po svoj prilici od svega po nešto. Naime, redukcija potrošnje je poznati fenomen u vremenu slabih perspektiva i loše socijalne i političke situacije.

S druge strane, troškovi života u gradovima se procenjuju na daleko višem nivou, ali su tu i primanjia porodica veća. Iako većina od ukupnog broja testiranih domaćinstava (svako drugo smatra da bi za podmirenje neophodnih potreba bilo dovoljno između 500 i 1.000 DEM, novčane potrebe od 1.000-3.000 DEM ima dodatnih 28,8 odsto ispitanika, što znači da ukupno tri četvrtine porodica ima potrebe za novčanim primanjima od 500-3.000 DEM. Razume se da su procene neophodnih troškova porodice daleko više u Beogradu, Novom Sada, Šapcu, Zaječaru i Zenjaninu (više od 50 odsto ispitanika troši preko 500 DEM mesečno), u odnosu na Niš i Vranje gde se živi skromnije, s obzirom na to da, prema iskazima, ovde čak 50 odsto domaćinstava mesečno troši od 200 do 500 DEM.

Relativni napredak i sadašnji život

Možda je to razlog što, većim delom nisu zadovoljni sopstvenim materijalnim položnjem, iz čega se logički može zaključiti da su očekivali mnogo više. Pre svega u materijalnom smislu. Ispitanici su bili veoma svesni činjenice da se prosečnim porodičnim prihodom u rasponu od 200-1.000 DEM (koliko prema iskazima mesečno prima oko 77 odsto

² "Blic" 25. IV 2002.

³ "Social map of Serbia", str. 14.

ispitanika) ne mogu u celini podmiriti porodične potrebe, niti zadovoljiti pretpostavke kvalitetnog života.

Način života većeg dela stanovništva ne razlikuje se mnogo u odnosu na zaostale zemlje u tranziciji, koje se još nisu uklonile u zahteve svetske ekonomije. Ali, kada se uzmu u obzir izjave i teze ovađasnih političara, vladinih eksperata, savetnika, sa jedne, i većeg dela radne populacije, pogotovo sindikalista ili tzv. tranzicionih gubitnika, sa druge strane, onda nam tek ništa ne bi bilo jasno. Jer, prvi uporno sugerisu da je napredak na socijalnom i ekonomskom planu očigledan, ogroman i da statistika govori kako se zapravo neuporedivo bolje živi, više zaradjuje i troši nego godinu dana ranije, a da se i ne pominju ona još teža vremena (hiperinflacija, bombardovanje), kao uostalom i veći deo vremena protračenog u toku prvobitne postkomunističke, sistematske i sistematske involucije.⁴

Ako se uzmu u obzir pozitivne političke i socijalne promene koje su otvorile vrata ekonomskoj reformi i tranziciji uopšte, razume se da će se reakcije na sadašnje stanje umnogome zasnavati na očekivanjima i poređenjima sa činjenicama i socijalnim stanjem iz prethodnih vremena, kao i sa poželjnim pretpostavkama života u naprednim zemljama u tranziciji.

Za razliku od procene potreba, podaci o primanjima govore da samo 35 odsto domaćinstava ima prihode iznad 500 DEM, pa su istraživači došli do podatka da čak oko 40 odsto urbanih porodica u Srbiji ima potrebu za povećanjem prihoda iznad 500 DEM. Pošto je i u gradovima juga Srbije relativno visoko učešće porodica koje skromno (200-500 DEM) procenjuju porodične mesečne potrebe, istraživači su to povezali sa višim uticajem poljoprivrede u nenovčanim prihodima i standardu ovog dela porodica.

Svest o sopstvenoj bedi

Izrazito je problematičan podatak da je samo 5 odsto ispitanika zadovoljno svojim materijalnim položajem. Naime, svaki drugi ispitanik (49 odsto) ocenjuje materijalni status svog domaćinstva kao loš, a 40 odsto ih smatra da je položaj njihovih domaćinstava osrednji. Računica istraživača govori da je u današnjoj Srbiji oko 1,4 miliona porodica (63 odsto) živi loše. To se potkrepljuje podatkom da 65 odsto domaćinstava ima prihode do 500 DEM, koji jedva mogu da pokriju osnovne troškove života četveročlane porodice.

Samo 5,5 odsto ispitanika je zadovoljno svojim trenutnim materijalnim statusom. Izgleda kao da je to upravo postotak dobitnika u prethodnom i tekućem socijalnom raslojavanju, kao i privatnih preduzetnika, ili osoba koji izuzetno dobro zaraduju u posebno moćnim preduzećima, čiji je broj inače minoran, ili na neki način prihodju na višestrukom koloseku.

⁴ Termin je upotrebljen kao ilustracija permanentnog nazadovanja, kako u kvantitativnom, tako još i više u kvalitativnom smislu, koji smo imali sve od 1991. godine. O tome videti više u tekstu P. Đukić, *Involucija tranzicionih procesa; Jugoslavija ponovo u znaku embarga*, referat na savetuvanju NDEJ "Ekonomski odnosi sa inostranstvom i tranzicija jugoslovenske privrede", Herceg Novi 24-26. jun 1998, istoimeni zbornik str. 285-293.

Međutim, činjenica da je gotovo isto toliko ispitanika (5 odsto) ovo pitanje ostavilo bez odgovora, može da sugerira da su pripadnici ove grupacije većim delom u suštini zadovoljni svojim materijalnim položajem, ali "za svaki slučaj" to neće da saopštavaju. U gradovima kao što su Beograd, Čačak, Zaječar, Vršac, Žrenjanin, nešto je veći procenat ispitanika koji su svoj položaj ocenili kao dobar. Sve u svemu, ove posebne pogodnosti u kojima se našlo između pet i deset odsto ovađasnje populacije u vremenu makroekonomskog propadanja, kao i u periodu početaka stvarne ekonomske tranzicije, ne mogu biti referenca prethodnog sistema, kao ni sadašnjih reformskih procesa.

O uzrocima siromaštva

Po svoj prilici, najveći deo građana u Srbiji za sopstvene ekonomske neprilike osuđuje nekog ili nešto drugo a ne sebe. To pokazuje podatak da 70 odsto ispitanika u istraživanju kao ključni razlog loše materijalne situacije navodi opštu ekonomsku situaciju u državi, a kao drugi glavni razlog navodi se nepovoljan status firme u kojoj ispitanik radi. Sve ostale determinante lične prirode, kao što su obrazovanje, funkcija, političko opredeljenje, pa čak i broj zaposlenih u porodici, za ispitanike su drugorazdne.

Šta se sve krije iza ovih odgovora?

Deo istine je u tome da oni koji smatraju da je njihov ekonomski položaj loš za to uglavnom krive ekonomsku situaciju u državi, dakle opšte determinante. Istovremeno, onaj manji deo, koji je zadovoljan sopstvenim materijalnim položajem, to objašnjava višim obrazovnim nivoom članova porodice, ili opštim stanjem u državi, kao i položajem firmi u kojima rade. Znanje i obrazovanje, svakako, još nije postala odrednica povoljnijeg materijalnog položaja u svesti građana, pa niti ključni instrument, ili motiv za realizaciju bolje budućnosti, bar u materijalnom smislu.

A to što se u Kragujevcu, pored opšte ekonomske situacije, za loš materijalni položaj, zajedno i sa stanjem firme, okrivljuje i broj zaposlenih članova porodice, sasvim je normalno i očekivano, s obzirom na propast tamošnje industrijske opcije i nesmalaženje najvećeg dela populacije u tzv. restrukturiranju radne snage.

Odnos prema reformi i perspektiva

Ispitanici su, bez obzira na tekuće ekonomske probleme i materijalne neprilike, na ovaj ili onaj način, većinski prihvatali reforme i političke promene u zemlji. Naime, čak 60 odsto ispitanika smatra da su reforme najbolja varijanta za bolju budućnost. Međutim, odmah iza tog uslova, ispitanici (njih oko 45 odsto) političku stabilnost zemlje vide kao determinantu njihove bolje perspektive. U istom pitanju visoko je rangirana povezanost sa svetom, a relativno malo (manje od 30 odsto) ispitanika smatra da je budućnost u privatnom biznisu. Zaslužuje pažnju i to da u gradovima (u zavisnosti od regionala) ispitanici relativno veći uticaj pridaju povezivanju sa svetom (Žrenjanin i Novi Sad), za razliku od Kragujevca, gde se nešto više rangira privatni biznis. I onda, tu je još i podatak da Novosadani, u odnosu na ostale gradske ispitanike, najviše vrednuju obrazovanje kao faktor dugoročne perspektive, kao i međusobnu povezanost svih pomenutih faktora.

Ali, kada se sa opšteg, načelnog nivoa podrške reformama u ispitivanju prešlo na konkretni nivo, onda je broj onih koji podržavaju sve aktuelne reforme pao na 31,9 odsto, što je, zapravo, polovina od svih koji "prihvataju reformu" u načelu. Ovdje se može zaključiti da su reforme postale i deo obavezne političke retorike većine običnog sveta, kao što je nekad bilo samoupravljanje. Moglo se biti protiv mnogih defekata i deficitata tog sistema, ali se moralno zaključiti, ili se bar po inerciji izjavljivalo, da to ne dovodi u pitanje opstanak samoupravljanja.

Razume se da su reformsko opredeljenje i motiv povezivanja sa svetom u korelaciji. Kada su u pitanju aktuelne reforme u državi koje su u toku, manji broj ispitanika (26,9 odsto) bezuslovno podržava sve reforme, a dominantan (45 odsto) delimično podržava ekonomske reforme u zemlji. I opet jedna očekivana korelacija: na severu Republike, u vojvodanskim gradovima Novom Sadu, Subotici i Zrenjaninu procentualno je najveća podrška reformama. Dakle, nivo ekonomske razvijenosti, standard i zaposlenost, kao i obrazovni nivo, značajni su faktori šocijalne podrške reformama.

Korupcija razlog za frustracije i otpore

Nema sumnje da je korupcija veoma veliki problem tranzicije i (ne)prihvatanja reformi u našem, pa i opštem slučaju. Ispitanici je prepoznaju i žestoko negativno vrednuju i kvalifikuju na najrazličitije i veoma duhovite načine. Neki je čak smatrali "neizleživom bolesću". Očigledno je da imaju relativno bogato lično ili narativno iskustvo sa njom. Čak 88 odsto ispitanika odgovorilo je da prepoznaje korupciju u sredini u kojoj živi i radi, a 46 odsto smatra da korupcija postoji u velikoj meri. Samo dva odsto ispitanika "ne vidi" ovu pojavu u svom okruženju. I to je svojevrsni indikator epidemije korupcije u oskudici, u vremenima vrednosne konfuzije, a posebno u zemljama u tranziciji. Razume se da je i ovo istraživanje došlo do podatka da se korupcija najviše "oseća" ili primeće u zdravstvu, a nešto manje u carini, pravosudu, policiji, državnom vrhu, školstvu, javnim preduzećima itd.

Ispitanici korupciju vide kao jedan, ali ne glavni uzrok siromaštva. Najveći broj (47,2 odsto) korupciju smatra jednim od razloga siromaštva, dok 13 odsto ispitanika smatra da ona nije uzrok siromaštva.

A kada su u pitanju pozitivni i negativni faktori, koji utiču na položaj porodice, ispitanici odgovaraju, po pravilu detaljnije, na ovaj drugi deo pitanja. Razume se da su u vrhu liste odgovori kao, na primer, rat, sankcije, propast privrede, porezi i nezaposlenost, a tek zatim dolaze razlozi kao što je uticaj velikih sila, mentalitet naroda ili politička situacija u zemlji. Naravno da su faktori kao, na primer, država, korupcija, kriminal, vlast i sl. ovde nešto frekventniji, u odnosu na starost, male penzije, loše zdravstveno stanje, skupo školovanje i neodgovornost ljudi na vlasti.

Sve to govori da je korupcija, zajedno sa siromaštvom i teškim materijalnim položajem većeg dela porodica u svetski građana današnje porodice neodvojivo povezana. Čak se poistovećuje sa društvenim devijacijama koje proističu iz političkog sistema, kao i negativnog uticaja prošle i sadašnje vlasti.

Različita percepcija reformi

Istraživanje govori dosta o našim nadanjima i o perspektivi reformi i društvenog razvoja, a pre svega o tokovima i mogućnostima socijalne tolerancije. Društvena stabilnost u velikoj meri zavisi od onoga što se danas u zapadnom svetu naziva socijalnom kohezijom. To je poruka najvećeg dela socijalno orijentisanih institucija građanskog društva i tržišne privrede. Otuda se aktuelne društvene protivrečnosti, kao i opšti interesi i namere ne mogu razumeti kao prosti zbir pojedinačnih volja, ili samo kao rezultanta različitih nastojanja pojedinaca da unaprede svoj ekonomski i društveni položaj.

Ako većina današnje populacije u Srbiji izjavljuje da je spremna na reforme, a pri tome ta spremnost raste uporedno sa povećanjem dohotka i zaposlenosti, kao i obrazovnog nivoa ispitanika, a smanjuje se u uslovima niže zaposlenosti i dohotka, odnosno među ispitanicima nižeg socijalnog statusa i obrazovanja, onda je van svake sumnje da je socijalna dimenzija jedna od najvažnijih determinanti održivosti i uspeha reformi.

Šta uopšte znače reforme, tržišna privreda, otvorenost, konkurenциja i međunarodna integriranost privrede Srbije za ovdašnju populaciju?

Pre svega to da će takva vrsta konkurenčije dovesti do gubitka velikog broja radnih mesta, zarada i ostalih prava iz radnog odnosa, ma koliko primanja bila mala i nedovoljna za život. Razume se, najveći deo ovdašnje populacije zabrinut je za sopstvenu poziciju i želi da se reforme, ako su već neizbežne, bar odvijaju u otvorenoj demokratskoj proceduri i po socijalno pravičnoj ceni.

Imovinska raslojavanja, ekonomske distorzije i socijalna tolerancija

Kada se kaže da je domaći bruto proizvod još uvek niži od 1.200 dollara po stanovniku, a siromaštvo okupira gotovo dve trećine populacije, to ne znači baš mnogo, izuzev u varijanti u kojoj se srpska nomenklatura usredsređuje na realne probleme. Inače, problemi se ne ispostavljaju u svoj njihovoj čistoći i očiglednosti. Zašto se ne smatra da je Srbija siromašna u celini i kako se ovdašnji socijalni status poredi sa onim što se nalazi tajno, skriveno ili u okolnostima presporih ekonomskih i socijalnih promena.

Neorganizovani, nedovoljno otvoreni, konzervativni tipovi su neka vrsta žrtava tranzicije. Nema sumnje da je korelacija između socijalnog raslojavanja, siromašnjenja većeg dela populacije u Srbiji povezana sa otporima reformama, kao i sa zastojima, odnosno sa uvećanjem socijalnih, pa i ekonomskih troškova tranzicije. Mnogi će i dalje govoriti da su za reforme, ali da ih ne shvataju na isti način, pogotovo ne kao aktuelni čelnici vlasti i promotori strategije "stezanja kaiša" koji su u najvećoj meri materijalno poprišćeno obezbedeni.

Uz to, ljudi posebno irritira to što i sadašnja imovinska diferencijacija, koja se prirodno uvećava u uslovima povećane konkurentnosti, u okolnostima još uvek haotične i socijalno problematične ekonomske tranzicije, neodoljivo podseća na prethodna vremena, kada su imovinske razlike i materijalni status bili zasnovani na privilegijama i političkom monopolu. Dok se ne reše sistemska pitanja, ekonomski i pravno, odnosno

moralno neregularnog ekonomskog nasledja, otpori i zastoji u reformama pojavitvjujuće se kao posledica *deficita poverenja u njihove nosioce*, ali i kao bumerang u odnosu na njihovu aktuelnu političku moć i autoritet vlasti.

Srećko Mihailović

Utvrđiti stvarno socijalno stanje

1. Veći rashodi od prihoda

Istraživači iz agencije "Faktor plus" konstatuju "srpski ekonomski paradoks", sociološki fenomen prisutan u Srbiji u poslednjih desetak godina, "da je **prosečan trošak jednog domaćinstva na mesečnom nivou oko 620 DEM, dakle za oko 130 DEM viši od prosečnog prihoda**". Ne ostaje nam ništa drugo, nego da ponovimo čuveni usklik: "*Ljudi moji, pa zar je to moguće!*" (Ako bi ovaj nalaz bio tačan, onda svaki građanin koji uspeva da tako živi zaslужuje Nobelovu nagradu za otkriće jedne ovakve mogućnosti).

Nije ovde ove reči o onim čuvenim tvrdnjama "*Više troše nego što zaraduju*", "*Troše nezaradeno*", pa i "*Troše tuđe*". U stvari, hoće da se kaže da su rashodi veći od prihoda, a ne da zaposleni građani više primaju nego što zarade (sto je omiljena floskula nekih medijskih histerika-nadriekonomaista iz tzv. srednje klase)!

Po svemu sudeći, nije u pitanju ni ono: "živeti na kredu", "živeti na veresiju", "biti stalno u minusu". Ipak su to danas kratkoročni "krediti" (između prvog i drugog dela penzije). Treba samo obići seoske prodavnice, pa videti kako izgleda "**život na kredu i cekove**".

U stvari, ovi nalazi, a nesumnjivo je da u njima ima istine, otvaraju niz pitanja na koja su istraživači nisu odgovorili (a bilo bi dragoceno da su to učinili). Da li svi troše više nego što zaraduju? Ako to nije tako, ko to troši više? Bogati, siromašni ili možda tzv. srednja klasa? Da li svi koji troše nezaradeno, troše podjednako, ili i tu ima razlika? Koliko je tu nezaradeno, da li su baš svi stalno u minusu "za oko 130 DEM"? Kad troše ono što nisu zaradili, da li troše tuđe ili svoje? Odakle im za trošak, da li su to neiscrpljni izvori? Koliko to može da traje?

Za mene je prvo pitanje, u stvari, da li ispitanici možda preteruju kada tvrde da više troše nego što zaraduju? Možda time hoće posredno da naglase velike teškoće u obezbetivanju egzistencijalnih potreba? Ispitanici, možda, na ovaj način prikrivaju prihode za koje ne žele da se zna (bez obzira na obećanu anonimnost). Možda ti prihodi potiču

iz resursa koji se definišu kao "siva ekonomija", odnosno iz onih resursa koji su nelegalni, ili su na granici ilegalnosti, ili su u pitanju prihodi od posla za koji nisu ispunjene fiskalne i druge slične obaveze,² ili su to samo poslovi koji su manje socijalno prihvatljivi.

Drugo, mogući su "propusti" i u evidenciji rashoda. Naime, jednom broju ispitanika može da bude teško da "prizna" da neke potrebe ne ostvaruje, da za njih ne izdvaja novac - reč je o potrebama čije zadovoljavanje odgovara nijihovom statusu, ili čak spadaju u osnovne higijenske ili kulturne potrebe. U ovakvim situacijama evidentira se "trošak" za virtuelne potrebe.

Treće, pojedini ljudi ne evidentiraju kao prihod ono što im donosi "razmena usluga" ili klasična trampa, dok na drugoj strani takvih transakcija, ma koliko to bilo čudno, uključuju u troškove. Na takve slučajeve sam i sam nailazio u seriji dubinskih intervjuja u jednom predstavljanju tipova siromašenja.

Sve u svemu, hoću da naglasim da ispitanicima ne treba a priori verovati, niti im treba verovati "bez ostatka". I u sondažama javnog mnjenja potrebno je ono što se u istoriografiji naziva kritikom izvora! Naravno, ne mislim da ispitanici namerno lažu, već samo to da im iznošenje potpune istine o prihodima iz nekog razloga ne odgovara - ili da, čak, možda nisu ni svesni da su u svojim verbalnim izjavama izneli neusklađenu računiku. U tom kontekstu jasno je da istraživači treba da se potrade da sagledaju te razloge, ali i da ih objasne (sa ili bez razumevanja, svejedno je).

Objektivno gledano, građani razliku između zaradenog i potrošenog (ako i kada ona postoji) mogu da nadoknaduju iz ranije uštedenog novca, od prodaja svoje pokretne i nepokretnе imovine (jednokratne transakcije), od pozajmica, od pomoći rodbine i prijatelja... Ali svi su ti resursi konačni, barem za ogromnu većinu građana, a ova strategija preživljavanja - privremena! **Otuda su građani nakon "potrošenog resursa", koji je jedno vreme omogućavao da se više troši nego zaraduje, ponovo u dilemi - ili treba više zaradivati, ili treba smanjiti rashode.** Jedini je zaključak da je trošenje veće od prihodovanog privremena strategija preživljavanja. Ona je takva po svojoj prirodi, jer su resursi za pokrivanje razlike po pravilu konačni i neobnovljivi (sami po sebi). Jedini izuzetak je vreme visoke inflacije, u kojem je stalno i veliko opadanje vrednosti novca nadoknadivalo razliku između prihoda i rashoda - tada je moglo da se troši unapred i, faktički, da se više troši nego što se zaradi. Međutim, po pravilu je i to kratkotrajna rabota!

2. Siromaštvo i korupcija

Problematizovanje relacije korupcije i siromaštva i te kako je važno. Možda je isto toliko važna i upitnost nad relacijom bogatstva i korupcije. Ako su obe relacije važne,

¹ Ima ekonomista koji tvrde da razlika između "prijavljenih" prihoda i "prijavljenih" rashoda potiče iz "sive ekonomije", odnosno da prihodi iz "sive ekonomije" pokrívaju nedostajući deo novca za pokrivanje rashoda. Znači: (prijavljeni prihodi) + (prihodi iz "sive ekonomije") = (prijavljeni rashodi)!

² Veoma je čest primer neevidentiranja kirje, tj. novca od izdavanja stambenog prostora koji kao takav nije prijavljen i na njega se ne plaća porez.

onda je u pitanju relacija između korupcije i društvene stratifikacije. Tek u tako složenom kontekstu pitanje korupcije postaje znatno interpretabilnije, a dve njene strane znatno vidljivije.

Samo bogati ljudi, bogate "firme" mogu davati velika mita u okviru "velike korupcije" (*grand corruption*). "Velika korupcija" karakteriše bogate zemlje, u većem ili manjem obimu (ali bez izuzetka), a ni u kom slučaju ne može se vezivati za siromašne ljudi. Međutim, "velika korupcija" je i te kako razvijena i u siromašnim zemljama, o čemu svedoče izveštaji odgovarajućih institucija (npr. Transparency International).

"Mala korupcija" (*petty corruption*) karakteriše siromašne zemlje, siromašne građane i siromašne javne službenike, a izuzetno je retka u bogatim zemljama. No, i ovde ima izuzetaka, zavisno od tipa kulture, jer pojedine kulture ne trpe ovaj tip nemoralnog ponašanja.

U istraživanju Centra za proučavanje alternativa i agencije "Argument", obavljenom početkom 2002. godine u Srbiji i Crnoj Gori, na uzorku od 2.000 ispitanika, na pitanje o činiocima koji utiču na širenja korupcije, 43 odsto ispitanika u Srbiji i čak 60 odsto u Crnoj Gori, kao jedan od tri razloga navelo je "male plate službenika u javnom sektoru"³. Ovome treba dodati i odgovor "težnja ljudi na vlasti da se brzo obogate", koji je, kao jedan od tri faktora širenja korupcije, navelo 45 odsto ispitanika u Srbiji i 52 odsto ispitanika u Crnoj Gori. Očito je, dakle, da građani korupciju i njeno širenje povezuju sa siromaštvom, tačnije sa siromašnjem javnim službenika, ali i sa željom pojedinih delova društva da se brzo obogate ("oni na vlasti").

U odgovorima na navedena pitanja građani su ispoljavali znanje o korupciji, ili tek mnjenje o ovoj pojavi i činiocima njenog širenja, a ne svoj vrednosni stav prema korupciji. Otuda su na našu temu relevantniji odgovori na pitanje: "Zamislite sebe u položaju malo plaćenog službenika. Prilazi vam neko i nudi novac, poklon ili uslugu da bi rešio neki svoj problem. Šta biste uradili?"⁴. Daleko najveći broj ispitanika (74 odsto) odbio bi ponuđeni mit, 12 odsto ne zna šta bi uradio, a 14 odsto kaže da bi prihvatiло (jedni zbog toga što "to svi rade", a drugi da bi pomogli čoveku da reši svoj problem).

Dakle, posmatrano iz pozicije malo plaćenog službenika, 14 odsto ispitanika "priznaje" da bi uzeli mit! Ako toliko ljudi "priznaje" da bi preduzelio nemoralnu radnju, treba pretpostaviti da bi u stvarnosti to učinilo barem još toliko! - Malo plata služi za "omekšavanje moralu", a logička valanca tog argumenta prilično je niska, jer nemaju male plate samo javni službenici, već gotovo svi, pri čemu javni službenici ne ulaze u krug onih sa najmanjim platama. Druga je stvar, međutim, to što ovi, možda, teže podnose svoje siromašenje i što su u poziciji da na "sve moguće načine" uspostave raniji nivo potrošnje (o čemu je bilo reči u prethodnom odeljku).

³ U regionalnom istraživanju korupcije, obavljenom godinu i po dana pre ovog, na isto pitanje u raznim zemljama dobijeni su različiti postoci: 42% u Bugarskoj, 49% u Hrvatskoj, 50% u Bosni i Hercegovini, 53% u Srbiji, 54% u Crnoj Gori, 56% u Makedoniji, 58% u Rumuniji i čak 68% u Albaniji.

⁴ Na ovo pitanje, prema nalazima istraživanja citiranom u prethodnoj napomeni, dobijeni su sledeći postoci odgovora u balkanskim zemljama: 42% Bosna i Hercegovina, 47% Srbija, 49% Albanija, 50% Hrvatska, 53% Crna Gora, 56% Rumunija, 58% Bugarska i čak 69% Makedonija.

Smatram da ipak nema dovoljno istraživački evidentiranih argumenata za evaluaciju uticaja siromaštva na korupciju i da bi, možda, heuristički bila plodnija hipoteza o posrednoj povezanosti siromašnja (kao relativne deprivacije) i korupcije. Medijum koji ih povezuje bila bi moralno rasulo, moralna anomija, kao direktna konsekvenca siromašnja; "omešavanje" moralna, slabljenje moralnih "stega", kao da "priprema" službenika za korupciju Barem im se tada korupcija čini prihvativljivom.

Upravo iz ovog ugla posmatrano, mogu se neki potezi Vlade Srbije u borbi protiv korupcije okarakterisati kao čista naiva. Na primer, ono sa platom od 1.000 DEM za sudije, pa više neće uzimati mito! Naravno, oni uvek mogu da se pozovu na Svetsku banku i njihove koncepte borbe protiv korupcije. Međutim, ono što je u svemu ovom suvislo, jeste činjenica da će sitna korupcija nestati tek kada (ako ikad) postanemo bogato društvo; dотle se ona, raznim merama, može samo smanjivati.

U svemu ovome, ubedjen sam, malo mesta ima za tvrdnju da je korupcija uzrok siromaštva, ma šta građani o tome mislili (inače, pomoći "iznuđenih" odgovora može se koješta dobiti). Na žalost, uzroci ove pojave su mnogo složeniji i mnogo ih je teže otkriti.

3. Klasni odnos prema društvenim reformama

Ključni nalaz ovog istraživanja jeste da iz višeg materijalnog statusa sledi veći stepen podrške reformama, a da sa opadanjem standarda raste otpor reformama. Na žalost, o različitom odnosu tranzicijskih dobitnika i tranzicijskih gubitnika prema reformama, u papiru koji nam je predviđen, ima tek nepuna stranica!

Kritičke opaske na "Socijalnu kartu Srbije"

Kritičke opaske, koje slede, iznosim radi zaštite integriteta standardnih učesnika istraživačkog procesa: istraživača, ispitanika, korisnika, pa i sponzora/finansijera. Kao jedan od osnivača Udrženja za unapređivanje empirijskih istraživanja, jednostavno nisam mogao prečutati ovako drastično kršenja uzusa profesije. Utoliko pre što smo u ovom vremenu suočeni sa gubitkom poverenja u javnognjenjska istraživanja, a time i u profesiju sociologa-istraživača. Građani su danas suočeni sa medijskom ekspanzionom istraživanja - sa brojnim, gotovo svakodnevnim, svakojakim istraživanjima, ili sa pozivanjem na istraživanja. Istovremeno, oni nisu pripremljeni za evaluaciju tog galimatijasa i otuda o njima sude na osnovu toga da li u njima prepoznaju svoje mnjenje i mnjenje svojih poznanika, komšija... I kada ne naidu na ono što je njima znano, u istraživanjima vide naručeni rezultat, "mučku" i "kvarnu radnju". Ponekad su građani u pravu. Međutim, tu se previđa najčešći razlog loših istraživanja - neznanje, nestručnost, neobučenost onih koji istražuju, samih istraživača (kod nas može da istražuje kome god to padne na pamet, što je konsekvenca nezrele nauke i neinstitucionalizovane profesije). Oni, jednostavno, hoće da istražuju, i istražuju, a ne znaju kako se to radi⁵. Otuda, možda i nehotice, obmanjuju javnost!

⁵ Jedino rešenje koje u ovom trenutku vidim jeste dogovor - potpisivanje jednog kodeksa između Sociološkog društva Srbije i relevantnijih medijskih kuća kojim bi se prihvatala obaveza neobjava-

Sociološka, pa i javnognjenjska istraživanja delovi su empirijske sociologije, a time i jedne društvene nauke. Njihova realizacija podrazumeva određena naučna znanja i procedure koje treba primeniti. Zanatsko poznavanje pravljenja projekta istraživanja, uzorkovanja, konstruisanja instrumenata za prikupljanje podataka ("pitana su teža od odgovora", kaže se), samih procedura prikupljanja iskustvene evidencije, klasifikovanja, statističke obrade podataka, interpretacije istraživačkih nalaza - predstavlja minimum istraživačke korektnosti⁶. (Ne znam zašto kod nas postoji uverenje da empirijsko istraživanja može svako napraviti!).

Javno predstavljanje istraživanja, potom, podrazumeva objavljanje niza podataka koji korisniku omogućavaju da koliko-toliko oceni kvalitet istraživanja i validnost dobijenih podataka. Pozivajući se, ponovo, na iskustva iz "zemlje porekla" empirijskih istraživanja, navodim dogovoren minimum informacija koje treba objavljivati uz, u medijima objavljene nalaze istraživanja: 1) ko je izveo i ko je finansirao istraživanje; 2) doslovno navođenje pitanja, uključiv tekst eventualnog prethodnog uputstva ili pojašnjenja anketaru i ispitaniku a za koje se s pravom može očekivati da mogu uticati na odgovore; 3) definicija populacije i opis uzorkovanja; 4) opis procedure izbora uzorka i detaljan opis procedure izbora ispitanika... 5) opis veličine uzorka i opis ispunjenja planiranog uzorka; postupci kontrole; 6) ocena tačnosti nalaza, uključiv i ocenu greške uzorkovanja; 7) lociranje citiranih podataka u celinu uzorka ili u određene poduzorke; 8) metode, mesta u kojima su podaci prikupljeni i datumi prikupljanja podataka.

Mnogo toga u istraživanju koje je pred nama - "Socijalna karta Srbije" (realizator: Agencija za istraživanje tržišta "Faktor plus") - nije urađeno valjano. Čak i površno čitanje otkriva brojne slabosti. Ovde ču ih navesti posebne selekcije, klasifikovanja i analize.

- Prvo što upada u oči, jeste da naslov projekta ne odgovara njegovom sadržaju. U samom sadržaju istraživanja malo ima od "socijalne karte", koji nije ni nov niti nepoznat pojам da bi tu moglo da se bilo šta subsumira.
- Ni na jednoj stranici teksta, niti bilo gde, ne postoji niti jedna jedina definicija, ni bliže određenje bilo kojeg pojma koji se tu upotrebljava ili istražuje. Nije definisan ni pojам "socijalne karte" koji se pojavljuje u naslovu istraživanja.
- Za ovo istraživanje nije urađen, kao što je već vidljivo na osnovu dve prethodne opaske, nacrt istraživanja. Bez tog, stvarno prvi istraživački korak, nema ozbiljnog istraživanja. To je slovo A u istraživačkoj abecedi.

vlijivanja istraživanja koja obavljaju istraživači koji nemaju licencu Sociološkog društva, a isto tako i dogovora o minimumu informacija o istraživanju koje treba objavljivati prilikom objavljuvanja istraživačkih nalaza.

U načelima profesionalne prakse i ponašanja, u Kodeksu američkog udruženja za istraživanje javnog mnenja, između ostalog piše: "Pokazaćemo dužnu pažnju načrtu istraživanja i instrumentima anketiranja, kao i prikupljanju, obradi i analiziraju podataka, preduzimajući sve potrebne korake za osiguranje pouzdanosti i validnosti podataka... Nećemo interpretacijama narmeno pridati veću verodostojnost nego što to omogućavaju prikupljeni podaci... Naše metode i nalaze ćemo tačno opisati i sa svrshodnim podrobnostima u svim istraživačkim izveštajima, shodno standardima..."

- Nema podataka o tipu uzorka, niti o proceduri izbora ispitanika, niti o realizaciji planiranog uzorka, a kamoli ocena greške uzorkovanja. Ne zna se baš tačno ni šta je osnovna jedinica ispitivanja, domaćinstvo, ili pojedinač (član domaćinstva!).
- Nismo obavešteni o detaljima vezanim za proceduru prikupljanja podataka i za njen tok. Znamo samo da je u pitanju intervj *licem u lice*. Nema podatke o jednoj sve važnijoj pojavi u našim istraživanjima - odbijanje intervjuja od strane građana koji su se našli u uzorku.
- Ispituje se ono što je poznato iz pouzdanih (npr. statističkih) izvora, npr. broj članova domaćinstva, zanimanje članova domaćinstva...
- Osnovne klasifikacije su loše uradene; u prvom redu u pitanju su neodgovarajući grupni razmaci, npr. ukupni mesečni prihodi su klasifikovani na sledeći način: do 100 DM, 101-200 DM, 201-500 DM, 501-1.000 DM... Očito su prevelike treća i četvrta grupa, pa nije čudno da je u treću ušlo 45,5% ispitanika, a u četvrtu 31,7%. Time je, ustvari, ostalo nepoznato koji su "platni razredi" najčešći... Ista greška napravljena je i u slučaju rashoda domaćinstva i u slučaju "mesečnih potreba domaćinstva". Još drastičniji propusti (nepoštovanje pravila klasifikovanja) javljaju se u ponuđenim odgovorima na pitanje - "koji je glavni uzrok Vašeg materijalnog položaja": obrazovanje članova domaćinstva, funkcija (položaj) člana domaćinstva, položaj firmi u kojoj članovi domaćinstva rade, broj zaposlenih članova domaćinstva, ekonomskasituacija u državi, političko opredeljenje članova domaćinstva (?!). Dosta besmisla ima u klasifikaciji ponuđenih odgovora na pitanje "u čemu vidite dugoročnu perspektivu vas i vaše porodice": u ekonomskim i društvenim reformama, u političkoj stabilnosti zemlje, u povezanosti sa svetom, u obrazovanju, u privatnom biznisu...
- Projekat "Socijalna karta Srbije" mogu da realizuju veliki instituti društvenih nauka ili statistički zavodi sa brojnim istraživačima. Svako ko nije na tom nivou samo ispoljava ispraznu pretencioznost. A ona je, inače, ovde vidljiva na svakom koraku. Na primer, kao prvi cilj istraživanja navedena je namera da se utvrdi "stvaran materijalni položaj prosečnog domaćinstva u Srbiji" (naravno, taj **stvaran** materijalni položaj u ovom istraživanju pojavljuje se samo u tragovima).
- Tekst je, blago rečeno, pun čudnih spojeva reči: "preostala relevantna većina" (str. 6), "glavni uzroci stanja" (str. 7), "prepoznavanje korupcije" (str. 7), "statistički metod ponderisane aritmetičke sredine" (str. 14), "raste i stav" (str. 21), "znanje i obrazovanje još uvek nisu u svesti" (str. 21), "stav po pitanju" (str. 25), "disperzija u odgovorima" (str. 36)...
- Ima i čudnih zaključaka:
 - "U sklopu posmatranih domaćinstava najveći broj članova su radnici i službenici..." (str. 6). *Šta li bi to trebalo da znači?*
 - "U tom kontekstu moguće je uočiti da su radnici, kao najbrojnija kategorija u domaćinstvima ukupno posmatrano, najprisutniji..." (str. 10).
 - "Službenici su podjednako dobro raspoređeni po svim gradovima, ali je zato broj seljaka-poljoprivrednika najveći u Vranju (koeficijent 0,7) i Zrenjaninu, što je odraz, kada je Vranje u pitanju relativne nerazvijenosti ovog kraja, a što se Zrenjanina tiče, poljoprivreda je logičan izbor meštanina ovih krajeva" (str. 11).

Na strani 3 kaže se "Predmet ovog istraživanja bilo je urbano stanovništvo Republike Srbije..."

- Istraživanje nije potpisano, saznajemo samo da ga je realizovala Agencija za istraživanje tržišta "Faktor plus". Naspram takve prakse da pomenem da Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje (Institut društvenih nauka) i dan-danas, nakon 40 godina postojanja, uz našle svojih istraživanja, i onda kada su data na desetak stranica (za medije), daje jednu stranu podataka o sebi, svoju "ličnu kartu"...

Sve u svemu, prava je šteta što je jedna sjajna ideja ovako "završila". A situiranje istraživanja materijalnog položaja u domaćinstvo jeste pravi pristup. **Domaćinstvo je prilično često** (pogotovo u uslovima smanjene vertikalne socijalne pokretljivosti) **agregat istih ili sličnih statusa**. Otuda se u domaćinstvu kumulira i multiplicira nesreća, beda, nemaština; doduše isto kao i sreća, ali je ova mnogo ređa od svoje suprotnosti. Zato je ispitivanje domaćinstva prava stvar, tu su pojave mnogo mnogo vidljivije, naravno ako se istraživanje razborito i profesionalno osmišli. (Pitanje je, u ovom kontekstu, zašto se u našoj društvenoj nauci domaćinstvo malo istražuje i zašto je ono izuzetno retko "jedinica ispitivanja")?

Izvrsna je i ideja da istraživačke nalaze ("Socijalna karta") komentarišu eksperti iz različitih naučnih disciplina, ali je i potencijalni doprinos takvog pristupa umanjen niskim kvalitetom realizovanog istraživanja.

I u najlošijem istraživanju pronade se neki interesantan detalj, neki važan nalaz. U ovom istraživanju barem tri nalaza, iako ne nova, zasluzuju pažnju. **Prvo**, to je fenomen "veći trošak od zarade"; **drugo**, relacija siromaštva i korupcije; i **treće**, naznake klasnog odnosa prema društvenim reformama.

Danijel Cvjetićanin

Prevelika očekivanja usporavaju reforme

Uvod

Istraživački projekt "Socijalna karta Srbije" predstavlja hvale vredan pokušaj da se statistički oceni materijalni položaj prosečnog domaćinstva u Srbiji, da se utvrde shvatanja javnog mnjenja o uzrocima takvog materijalnog položaja, kao i da se identifikuju stavovi o perspektivi razvoja, reformama i, naročito, o uticaju korupcije na ove procese. Aktuelnost navedenih problema i njihov značaj nije potrebbno posebno naglašavati, a rasprostranjena i u javnim glasilima toliko korišćena tema o korupciji, dobila je još jedan istraživački doprinos.

U deset gradova Republike Srbije izabrano je po 200 porodica u uzorak na osnovu koga su se donosili statistički zaključci. Razumljivo je da se, naknadno, uvek mogu predočiti brojne primedbe autorima metodologije, kako u pogledu izbora i reprezentativnosti uzorka, tako i u pogledu adekvatnosti postavljenih pitanja. Ako razmatranje komplikovanih metodoloških problema ostavimo recenzentima studije, ostaje da konstatujemo da problem socijalnog položaja porodice u tranziciji zasluguje daleko obimniji i snažniji istraživački zahvat, što podrazumeva, dabome, i daleko ozbiljnija finansijska naprezanja, za koja, izgleda, u ovom trenutku ne postoji ni volja, ni snaga. Prve korake je, ipak, nužno napraviti onom snagom kojom se trenutno raspolaže. Ovo istraživanje je jedan od tih prvih koraka, najznačajnijih po tome što razvijaju smisao za razumevanje postavljenih problema i određuju smer budućih istraživačkih poduhvata.

Socijalni položaj porodice u privredi u tranziciji

Privrede u tranziciji, a to su uglavnom privrede bivših socijalističkih zemalja centralne i istočne Evrope, doživljavaju ozbiljne teškoće, naročito na području tzv. humanog razvoja. Siromašna socijalistička društva naviknuta su na visok stepen uravnitovke u raspodeli, što i jeste bila jedna od najvećih kočnica preduzetništvu i zdravim tržišnim

podsticajima. Pored uravnivočke, i visok stepen socijalne zaštite (na relativno niskom stepenu privrednog razvoja) predstavlja važnu ekonomsku karakteristiku bivših socijalističkih zemalja. Ne misli se ovde samo na sigurnost radnog mesta, nego i na dostupnost obrazovnih, zdravstvenih i drugih javnih usluga širokim slojevima stanovništva po cenu ma koje su, uglavnom, bile daleko ispod ravnotežnih cena (do kojih bi dovelo slobodno delovanje tržišnih zakona i konkurenkcije).

Socijalističkoj (planskoj i samoupravnoj) privredi nedostajali su, na zatećenim nivoima razvoja, podsticaji za optimalnim raspoređivanjem resursa. Ti podsticaji su veoma snažni u razvijenim tržišnim privredama, oslonjenim na privatnu svojinu, konkurenčiju i mogućnost neograničenog individualnog prislavljanja proizvoda kolektivnog rada. Nesigurnost radnog mesta, dostupnost obrazovnih, zdravstvenih i drugih usluga samo onima koji su to pravo izborili u oštroj tržišnoj utakmici, predstavljaju snažan podsticaj svakom pojedincu, bio on preduzetnik ili najamni radnik, da se svim snagama, i bez ostanka, angažuje u procesu stvaranja sopstvenog (i društvenog) bogatstva. Boreći se, iz sebičnih razloga, za sopstveno blagostanje i blagostanje svoje porodice, on se, vođen "nevidičnjivom rukom" (A. Smita), istovremeno bori i za opšte društveno blagostanje.

Može da zvuči kao parodaki, ali najrazvijenije privrede, u zemljama sa danas veoma visokim nivoom socijalne zaštite, razvile su se uz oslonac na liberalni, konkurentski, tržišni model, čija su se humanistička i socijalna načela uvek lako mogla dovoditi u pitanje. Na drugoj strani, socijalističke privrede, razvijane na modelu čiji humani i socijalni principi prosti plene dušu svakog etički ispravnog pojedinca, nisu bile u stanju da obezbede proizvodnju i efikasnost koji bi mogli da podrže ostvarenje proglašavanih načela. Tako se pokazalo da je ograničavanje solidarnosti, kao ekonomsko načelo, u praksi prokrčilo kraći put ka stvarnoj socijalnoj solidarnosti i zaštiti, istina tek na višim nivoima proizvodnje i potrošnje.

"Socijalna karta" jednog područja, stepen siromaštva (ili bogatstva) ne zavisi jedino od novčanih pokazatelja. Neki indikatori stepena *humanog razvoja* (npr. očekivano trajanje života, smrtnost odojčadi, procenat mladog stanovništva obuhvaćenog školovanjem itd.) mogu biti važniji pokazatelj ekonomskog stanja nekog područja od novčano izraženih indikatora (GDP/cap, prosečna plata, potrošnja i sl.).

Indikatori nejednakosti u raspodeli društvenog proizvoda ili društvenog bogatstva (npr. Gini - koeficijenti) mogu, takođe, ukazati na velike razlike među područjima koja imaju veoma slične nivoе društvenog proizvoda po stanovniku.

Socijalni problemi zemalja u tranziciji proizlaze, s jedne strane, iz skromnih mogućnosti njihovih preduzeća da u (novonastalim) uslovima konkurenčije ostvare dobre rezultate, a s druge strane, iz stečene navike stanovništva da bez troškovnih prepreka zadovoljava brojne i skupe kolektivne potrebe (obrazovanje, zdravstvo, socijalna sigurnost itd.).

Tranzicija

Proces tranzicije neizbežno je praćen strahom od nastupajućih promena. Dok stanovništvo, privreda i finansijski sektor strahuju od zaoštrevanja konkurenčije na tržištu

rada, roba, novca i kapitala, dotle država pokazuje strah od socijalnih napetosti, koje začas mogu da prerastu u nerede i požare.

Obično je, zbog toga, proces prilagođavanja uslovima slobodnog konkurenetskog tržišta podržan merama socijalne politike koja, s jedne strane, treba da obezbedi uslove elementarne socijalne sigurnosti, a s druge strane, mora da bude uskladena sa realnim ekonomskim mogućnostima obveznika javne potrošnje.

Neobično je važno, međutim, povući jasne pojmove razlike između politike socijalne jednakosti (karakteristične za bivše socijalističke zemlje), politike socijalne sigurnosti (karakteristične za zemlje razvijenog kapitalizma - naročito u Evropi) i politike ublažavanja socijalnih napetosti (koja se primenjuje u nerazvijenim kapitalističkim zemljama i, možda, u zemljama u tranziciji).

Prihvaćeno je mišljenje da se tranzicija socijalističkih privreda u kapitalistički tržišni model sastoje od sledećih komponenti (Marer, 1991):

- makroekonomске stabilizacije,
- ekonomске liberalizacije,
- strukturnog prilagođavanja privrede, finansija i države, kao i
- restrukturiranja osnovnih institucija.

Svaka od ovih komponenti podrazumeva promene, koje imaju za posledicu jačanje konkurenčije, a to istovremeno znači i veću odgovornost pojedinca za sopstveni ekonomski položaj, odnosno veću odgovornost menadžmenta za rezultate i ekonomski položaj preduzeća.

Interesantno je potražiti odgovor na pitanje: kako svaka od navedenih komponenti tranzicije utiče na socijalni (materijalni) položaj porodice, odnosno na "socijalnu kartu" Srbije? Ali, pre nego što se razmotri ovo važno pitanje, potrebno je ukazati na neke važne činioce humanog razvoja.

Humani razvoj

Kao što je već navedeno, važna komponenta "socijalne karte" porodice jeste dostignuti nivo indikatora *humanog razvoja*. Grubo govoreći, ovi indikatori predstavljaju demografske, socioološke i druge pokazatelje koji se, najčešće, ne mogu izraziti u novčanom obliku. Uobičajeno je da sa ekonomskim razvojem, odnosno sa porastom potrošnje i dohotka, raste i nivo indikatora humanog razvoja. Postoje, dabome, i slučajevi kada se to ne događa, nego, naprotiv, sa porastom privrednih performansi, opada ekonomski kvalitet života, meren indikatorima humanog razvoja. Za zemlje u tranziciji je daleko značajnije saznanje da, sa opadanjem indikatora ekonomskog razvoja, pokazatelji *humanog razvoja* opadaju još brže. Izkustva istočnoevropskih i centralnoevropskih zemalja su to, da žalost, i te kako pokazala.

Izveštaj o humanom razvoju (UNDP, 1999) navodi sledećih sedam "troškova" tranzicije u bivšim socijalističkim zemljama i analitički obrazlaže svaki trošak posebno:

- skraćivanje očekivanog trajanja života stanovništva,
- porast i održavanje visokog nivoa mortaliteta,
- porast siromaštva,

- porast nejednakosti u prihodu i bogatstvu,
- porast nejednakosti i neravnopravnosti među polovima,
- ozbiljno pogoršavanje u sistemu obrazovanja i
- porast nezaposlenosti.

Sa definitivnom ocenom ostvarenih performansi ekonomskog razvoja u zemljama u tranziciji ne bi trebalo žuriti pre nego što se ostvareni rezultati uporede sa potencijalnim rezultatima koji bi bili ostvareni bez tržišnih reformi. Ipak, određena opreznost je neophodna, a naročitu pažnju zaslužuje činjenica da su u mnogim zemljama u tranziciji baš socijalni pokazatelji razvoja u opadanju.

Izkustva razvoja zapadne Evrope posle Drugog svetskog rata takođe mogu za nas biti veoma poučna, s obzirom na dugotrajanu blokadu, rat u okruženju, bombardovanje i delimičnu okupaciju naše zemlje. Dobro je poznato da je Maršalov plan ponudio razorenju Evropi "dobar život kao način suzbijanja komunizma" (N. Savić, G. Pitić, 1999, str. 22), ali neka nam bude dopušteno da izrazimo bojazan da naši nosioci ekonomskе politike nisu na najbolji način razumeli smisao investicija i donacija iz eventualnog "novog Maršalovog plana". Zato se treba setiti da stanovništvo i privredni razorene Evrope (posebno Nemačke) nisu spasavani donacijama koje su potrošene u nekoliko posleratnih godina, nego su tim finansijskim injekcijama bili ojačani instituti slobodne tržišne privrede, da bi građani bili dodatno podstaknuti na odricanje i preduzetništvo, radi brže ponovne implementacije konkurenčke borbe.

Jačanje instituta tržišne privrede (pre svega svojine i ugovora), svest o odgovornosti za svoj ekonomski položaj, oslonac na sopstvene noge i poverenje u rad sopstvenim rukama, moraju biti u temelju svakog zdravog ekonomskog razvoja, a pomoć, bilo u obliku unutrašnjih ili međunarodnih transfera, može da bude samo amortizer koji ublažava najboljnje udare, a nikako osnovni pokretač razvoja.

Ekonomsко stanje porodica u Srbiji i reforme

Prema iznetim rezultatima istraživanja (poglavlja 4. i 5), utvrđeno je da su porodični prihodi i rashodi, u posmatranim gradovima Srbije, na relativno niskom nivou, bilo da se porede sa drugim zemljama, bilo da se porede sa prihodima i rashodima u periodu do pre petnaest godina. Interesantan je nalaz da su rashodi domaćinstva za oko 26% iznad prihoda (!), što izaziva metodološke nedoumice i zahteve za dodatnim objašnjenjima.

Iako je nejasno po kojim su kriterijumima ispitanići utvrdili svoje potrebe, anketna je, ipak, pokazala da je njihov nivo znatno iznad nivoa prihoda, pa i ostvarenih rashoda. Ogromna većina porodica ocenila je svoj materijalni položaj kao srednji ili loš (89 odsto), a istraživanje, na žalost, ne pruža dobre osnove za saznanje o oceni uzroka ovakvog stanja. Konstatacija da su osnovni uzroci lošeg materijalnog stanja porodice u lošem materijalnom položaju celokupnog društva (i preduzeća) ne objašnjava gotovo ništa.

Ipak, ogromna većina ispitaničkih (premda se uvek postavlja pitanje kako se manifestuje "mišljenje" ili "stav" - porodice?) vidi perspektivu u ekonomskim reformama (i tranziciji). Izgleda da su, pod ovim pojmom, anketirane porodice podrazumevale rast prihoda.

da i poboljšanje životnog standarda. Anketa je pokazala da javnosti nije dovoljno poznata istina da reformski procesi, naročito u početnim fazama, ne daju pozitivne efekte na životni standard porodice. Naprotiv, većina reformskih mera i te kako ume da zaboli baš one slojeve stanovništva koji su najbrojniji, a ekonomski najslabiji.

Standardni i gotov univerzalni paket reformi podrazumeva stabilizaciju, pre svega, kursa domaće valute i budžeta. Održavanje ravnoteže budžeta i stabilnosti kursa, pored mnogih blagovornih dejstava, sprečava nosioca ekonomskе politike da podrže programe socijalne zaštite u slučajevima da za to nema dovoljno sredstava iz tzv. realnih izvora. Zdrava ekonomskа politika, koja pogoduje zamahu privredne inicijative, neće se, verovatno, dopadati porodicama čija je potrošnja bila, makar i samo delom, oslonjena na otvorene ili prikrivene socijalne programe finansirane "inflacionim oporezivanjem". I dok se pozitivna dejstva zdrave ekonomskе politike manifestuju sa vremenskim pomakom, dotle se redukcije troškova socijalne zaštite odmah odražavaju na potencijal potrošnje ugroženih slojeva stanovništva.

Politika liberalizacije, koja je takođe deo standardnog reformskog paketa, predviđa, pored ostalog, i otklanjanje cenovnih dispariteta (energenti, komunalne usluge, osnovne životne namirnice itd.). I ove mere neposredno pogadaju životni standard, naročito ako se ima u vidu da plate i nadnice ne mogu da rastu dovoljno brzo da bi se otklonili troškovni udari na porodični budžet. Liberalizacija uvoza, doduše, poboljšava snabdevnost tržišta i snižava cene uvoznih proizvoda, ali, s druge strane, zaostavlja konkurenčku borbu i otežava opstanak (preduzeća i radnih mesta) domaćim proizvođačima.

I politika strukturnog prilagođavanja, podrazumeva procese koji se, u početnim fazama, negativno odražavaju na materijalni položaj porodice. Rast produktivnosti rada preduzeća može da ostvari oslobođajući se viška radne snage, što je, na žalost, obično prvi korak u strukturnom prilagođavanju. Ozdravljenje finansijskog sistema, takođe podrazumeva stečaj ili likvidaciju brojnih institucija, a i to je vezano sa gubljenjem radnih mesta. Promena svojinske strukture (privatizacija) izaziva i pojavu novih nejednakosti u raspodeli društvenog bogatstva i društvenog proizvoda.

Rasprostranjena naivna predstava o reformama, kao neposrednom načinu za poboljšanje uslova života, budi kod stanovništva lažne nade i otežava realizaciju reformskih procesa. Očekivanja javnosti moraju se prilagoditi istini, a teškoće reformskog puta treba jasno opisati. Svet "socijalne pravde" socijalističkog privrednog modela bio je uteviljen na iluzijama, a ne na zdravim ekonomskim podsticajima. Možda će, na višim nivoima razvoja, takav model biti moguće održati, ali je dosadašnja praksa (i teorija) pokazala da on gubi utakmicu sa modelom koji se oslanja na privatnu svojinu, preduzetništvo i slobodnu konkurenčiju na tržištu dobara i faktora proizvodnje. Pokazalo se da, na duži rok, baš tržišni model obezbeđuje viši stepen socijalne zaštite i socijalne pravde. Naravno, ovo važi pod uslovom da se formiraju i učvrste institucije tržišne privrede, tj. pravila ponašanja koja bi važila jednako za sve učesnike u privrednom životu.

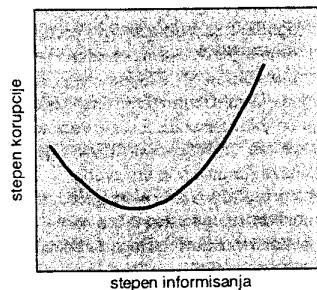
Istraživački poduhvat "Socijalna karta Srbije" nije se bavio pitanjem uticaja uspostavljanja pravne države (i vladavine prava) na materijalni položaj porodice. U stručnoj javnosti je, međutim, veoma prisutna hipoteza da su baš defekti u funkcionisanju pravne države odlučujuće uticali na loše performanse naše privrede i loš materijalni položaj

stanovništva. Bilo bi interesantno oceniti stav javnog mnjenja o ovoj hipotezi, a za to se dobra prilika pružila u okvirima ovog istraživanja (npr. na sedmo pitanje, o glavnom uzroku materijalnog položaja porodice, umesto ponuđenog odgovora "ekonomska situacija u državi", moguće je bilo ponuditi odgovor "slab pravni poredak"). Vladavina prava, odnosno funkcionisanje pravnog poretku, tesno je povezano i sa temom koja je u fokusu ovog istraživanja - korupcijom. Što je pravni poredak čvršći, opasnost od korupcije je manja.

Korupcija u zdravstvu

Sudeći prema rezultatima anketne izvršene u okviru ovog istraživanja, mali je broj onih porodica koje znaju da definisu korupciju, ali je veliki broj onih koje umeju da je prepoznaaju, čak i kada nemaju sopstvena iskustva te vrste. Možda su zato, kod nas, antikorupske kampanje toliko česte, a istinski rezultati u smanjivanju korupcije tako skromni. Sredstva javnog informisanja prosto se takmiče u otkrivanju korpcionaških afera, podjavujući maštu publike i čaršijska prepričavanja (i dopunjavanja) vesti iz novina.

Sledeća slika pokazuje da, sa porastom stepena informisanosti (o korupciji), stepen korupcije u društvu najpre opada, a zatim raste.

U trenutku kada sredstva javnog informisanja proizvedu u javnosti osećaj (ili saznanje?) da je veći deo društva korumpiran, onda ta informacija proizvodi nove korpcionaške slučajeve, pošto je svaki pojedinac oslobođen pritisaka savesti da, primanjem ili davanjem mita, čini nešto neuobičajeno. To nipošto ne znači da afere treba prikrivati, ali bi bilo poželjno da mediji, pre objavljuvanja, ozbiljnije provere svaku informaciju ove vrste.

Poznato je da ankete o korupciji daju informaciju o javnoj predstavi o ovom fenomenu, dok je stvari stepen korumpiranosti u društvu korektnije utvrđivati nekim drugim metodom, ili možda drukčije strukturiranom anketom. Zbog toga i rezultate ovog istraživanja treba prihvati s krajnjim oprezom i uz nužne ograde.

Zaista, anketa je već u definisanju pitanja (otvoreno pitanje: šta je korupcija?) propušta da ispitanike uvede u problem na pravi način i da dobije relevantne odgovore. Ispitivana domaćinstva, prema rezultatima anketne, smatraju da, iako je celokupno društvo skoro u potpunosti zaraženo korupcijom, ona ipak nije jedan od glavnih razloga za opšte siromaštvo. Čini nam se da i ocena ispitanika da je *zdravstvo* najkorumpiraniji sektor, ne odgovara stvarnosti, ali je svakako najinteresantnija ocena da je državna (republička) uprava najmanje korumpiran segment. To pokazuje da u javnosti nije sazrela ideja da na stepen korupcije ne utiče samo broj slučajeva, nego i obim (iznos) koji je predmet ove vrste nezakonitih transakcija.

Pokušaćemo ovde da pokažemo da, suprotno našemu istraživanju, *zdravstvo nije sektor u kojem je korupcija najizraženija*. Štavše, čini nam se da eventualna korupcija u zdravstvu nanosi daleko manje štete opštem ekonomskom ambijentu, nego korupcija u državnoj upravi, carini, ili sudstvu. Na osnovu anketne, ipak, može se zaključiti da je *javno mnjenje najosetljivije baš na pojave korupcije u zdravstvu*.

Theorijske analize pokazale su da je korupcija, veoma često, posledica nasilja nad slobodnim delovanjem ekonomskih zakonitosti. Takvu vrstu nasilja uglavnom vrši država, pa je ona, u ogromnom broju slučajeva, indirektno odgovorna za pojavu korupcije. Primeri: neekonomske prepreke slobodnom uvozu robe (uvovne kvote) neodoljivo stimulisu preduzimljive biznisme da neznačnim stimulacijama odobrovolje državne službenike, da baš njima obezbede uvozne dozvole i ekstraprofit, kao posledicu monopolskog položaja na tržištu; ili, prodaja benzina po ograničenim (bagatelnim) cenama (i nastašica, koju izaziva ova humana mera) podsticali su preduzimljive prodavce da, uz neznačnu nagradu, prodaju benzin onima koji će umeći da ga, na crnom tržištu, preprodaju po ekonomski razumnoj (višim) cenama. U navedenim slučajevima, korupcija, čak, zamenjuje "nevidiljivu ruku" slobodne tržišne utakmice i podstiče ekonomski racionalnije odluke o potrošnji.

Ali, naravno, mnogo je veći broj primera u kojima korupcija remeti slobodno funkcionisanje pravnog poretku, konkurenциje i tržišnih zakonitosti (podmićivanje u sudstvu, obrazovanju i tome slično).

- Neophodno je, ipak, praviti razliku između sledeća dva slučaja:
- davalac mita podstiče podmićenog (državnog službenika) da vrši radnje protivne zakonu ili moralu,
- davalac mita podstiče podmićenog (državnog službenika) da vrši radnje koje *nisu* protivne zakonu ili moralu.

Bilo bi prirodno da, u drugom slučaju, moralni sud javnog mnjenja bude blaži prema učesnicima u podmićivanju, tim pre što se, na taj način, otklanja nasilje nad ekonomskim zakonitostima. A slučaj zdravstva, čini se, spada baš u tu kategoriju. Troškovi zdravstvenih usluga su, u našoj zemlji, daleko ispod evropskih standarda, najvećim delom zbog pritiska države na niske plate lekara i drugog osoblja zaposlenog u ovom sektoru. Interesantno je da je u privatnom sektoru zdravstva, u kojem je, bar delimično, otklonjen neprirodni disparitet cena zdravstvenih usluga, problem korupcije skoro nepoznat. Ali, pitanje privatizacije zdravstvenog sektora toliko je komplikovano i osetljivo, da ni jedna vlast, do sada, nije želela da se u njega upušta.

Čak i kada je neko sklon da postojeći sistem zdravstvene zaštite optuži za javašluk, nehat ili nemar u tretmanu bolesnika, uvek postoji strah da bi zdravstveni sistem, u kome bi dominirao privatni sektor, postojećim manama dodata još i koristoljubije, što bi imalo za posledicu *proizvodnju bolesnika*, naročito u, nama svojstvenim, uslovima slabe organizacije zaštite korisnika usluga.

Veoma niske plate zdravstvenih radnika skoro spontano motivišu korisnike usluga (pacijente) da svoju zahvalnost iskazuju i poklonima, u naturalnom ili novčanom obliku. Formalno, svaki se takav poklon može smatrati podmićivanjem. Ali, ako se uzmu u obzir namere davalaca i motivi primalaca ove vrste mita, mora se praviti ogromna razlika između ovakvog oblika podmićivanja i drugih oblika korupcije (javne nabavke, zapošljavanje, protivpravna korist i sl.) koji postoje i u zdravstvu, a verovatno još više u ostalim oblastima javnih usluga (u javnim preduzećima, tužilaštву, sudstvu, u agencijama i drugim izvršnim organima države). Malo je verovatno da je stepen korupcije najviši baš u zdravstvu, naročito ako se ima u vidu da je veoma mali broj poznatih slučajeva u kojima je pacijent lišen zdravstvene usluge zbog toga što nije hteo da plati mito.

Kako se boriti protiv korupcije?

Ne bi se moglo reći da je siromaštvo uzrok korupcije, iako je istina da siromašne zemlje češće pate od ove bolesti. Lako je, međutim, utvrditi da je odsustvo vladavine prava (tj. čvrstog pravnog poretku), najčešći zajednički uzrok i korupcije i siromaštva.

U društvenoj zajednici u kojoj bi vladali visoki etički standardi, u kojoj bi svи članovi društva bili pošteni, ne bi postojala korupcija, nezavisno od toga da li je to društvo siromašno ili bogato, kao i bez obzira na to da li postoje jake ili slabe institucije. Pošto je društvo poštenih ideal koji nije dostignut, nije loše razmotriti glavne uzroke korupcije.

Primećeno je da su društva sa slabijim institucijama, u kojima ne postoji vladavina prava, više podložna korupciji od društava sa demokratskim uređenjem, jakim institucijama pravnog poretku, jasnim i na sve jednakom primenjivanim pravilima ponašanja. Što je manje administrativnog nasilja nad slobodnim delovanjem ekonomskih zakona, to je manje i prostora za korupciju.

Važi, dabome, i obrnuto. Što je pravni poredak slabiji, što je viši stepen bezvlašća i samovlašća, uticaj moćnih pojedinaca je jači, a stepen korumpiranosti viši. Odsustvo pravnog poretku i mehanizama automatske kontrole, uz zahtev za bezograničnim povremenjem građana u dobronamernost države i njениh činovnika, čine skoro idealan ambijent za bujanje korupcije.

Naivna, a veoma rasprostranjena, predstava o borbi protiv korupcije sastoji se u organizovanju kampanje za promenu svesti građana. Na žalost, takve kampanje, koje vode brojni ad hoc formirani odbori, saveti ili štabovi za borbu protiv korupcije, često mogu da proizvedu suprotnе efekte. Prvo, bučne marketinške kampanje stvaraju u javnosti utisak da je gotovo svaki segment društva zagađen korupcijom do te mere da je svejedno da li će se, ili ne, ili još neko uhvatiti u to kolo. Drugo, javnosti se, implicitno, sugeriše ideja da institucije sistema ne mogu (i ne treba) da se bave ovim problemom, nego se za to formiraju posebne, veoma moćne, "organizacije", koje su iznad pravnog

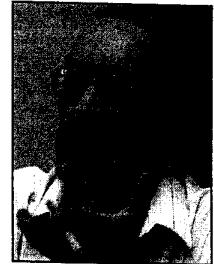
poretka (zato što u njima, po definiciji, vrla poštenje) i koje su pozvane da prozivaju korumpirane pojedince i organizacije. Rad u ovim organizacijama je dobrovoljan i teško će se naći preko potrebnih izvori finansiranja za ovu, toliko korisnu, društvenu delatnost. Zbog oskudice u kadrovima (i sredstvima) ovako organizovana "pravda" brzo mora da postane veoma selektivna, a odsustvo sistematičnosti može de postane izvor novih korupcionaških afera.

Možda nije loše napomenuti i to da je zataškavanje istinskih korupcionaških afera mnogo jednostavnije u uslovima kada je javnost zatrpana mešavinom tačnih i izmišljenih priča o pojavnama korupcije u svim segmentima društva. Upravo zbog toga, ad hoc antikorupcijske kampanje mogu da proizvedu efekte koji su suprotni proglašovanim ciljevima.

Umesto štabova za otpor korupciji i bučnih kampanja, borba za etički ispravnije društvo mora se voditi jačanjem institucija pravnog poretku. Rasprostranjeni otpor prema formama (i formalizmu) pravne države, a posebno prema jasnim i jedinstvenim procedurama (koje se kod nas najčešće bagatelišu atributom "birokratske"), mora biti na neki način obuzdan, da bi se afirmisale istinske vrednosti vladavine prava, bez kojih nisu mogući ni tržišna privreda, ni demokratski poredak.

Literatura:

1. Marer, P. 1991. "Pitfalls in Transferring Market Economy Experiences to the European Economies in Transition", *The Transition to a Market Economy*, OECD, Paris
2. Milanović, B. 1990, *Ekonomска nejednakost u Jugoslaviji* Ekonomski institut i Institut ekonomskih nauka, Beograd
3. Savić, N., Pitić, G. 1999. *Evrotranzicija*, El, Media centar, Beograd
4. UNDP, *Human Development Report for Central and Eastern Europe and the CIS 1999.*, New York

Stjepan Gredej

Bermudski trougao savremenog srpskog društva

Uvod

Istraživanje agencije "Faktor plus" (ali i brojna druga istraživanja tokom proteklih nekoliko godina, o kojima će biti reči u ovom tekstu) dobar je povod za razmišljanje "Quo vadis, Serbia"? Ili, šire, kakav je ambijent željene (ili proklamovane) transformacije srpskog društva i privrede, nakon (epochalnog?) zaostajanja od (bar) jedne decenije u ozbiljnem započinjanju ovog procesa? Da li se može (eventualno) dati za pravo ne tako malobrojnim zagovornicima "prednostima ove zaostalosti", ili treba, prema zagovornicima škole "ubrzanog socijalnog učenja" (na tudim greškama, stranputicama i dilemama), koncipirati sopstvene strategije ubrzanja? Teško je, a i neproduktivno, *a priori* se opredeliti za jednu od navedenih *isključivih* dilema. Aktuelno važeća "istina" i njena procena je, kao i uvek, tek poslednja zabluda" (Frojd).

Stoga ču se u tekstu ograničiti na manje-više ovlašno profiliranje ukupnijenih dimenzija i ambijenta (projektovane) transformacije: na njene temeljne pretpostavke - rizike, podrške i otpore ovom procesu, te na kratkoročne i dugoročne probitke i moguće gubitke, iz vizure angažovanih i latentnih socijalnih aktera. Ovakvo opredeljenje, definisano u zadacima i obimu teksta, upućivalo je na *digest* analizu, ograničenu na rasvetljavanje određenog kontinuma limitiranih (moguće i arbitrarne izabranih) gromadnih faktora, koji mogu da uplivaju proces društvene i/ili ekonomskе transformacije. Ovde je taj kontinuum određen kao "Bermudski trougao" kontroverzi u polju međudejstava fenomena "nezaposlenosti - siromaštva - korupcije", kao potencijalnih prepreka uspešnom i delotvornom odvijanju transformacijskih, tranzisionih procesa, u kratkoročnoj, ali i u dugo-ročnoj perspektivi.

Nezaposlenost

SRJ je od SFRJ "nasledila" 750.000 zvanično nezaposlenih osoba, da bi se za osam godina taj broj povećao za gotovo 100.000: u maju 1998. godine bilo je saopšteno da je nezaposleno 834.480 lica. Istovremeno su se odvijala još četiri procesa: pad ukupne zaposlenosti u društvenom sektoru, promena strukture zaposlenosti u tom sektoru u smislu neproduktivne zaposlenosti, rast "skrivene nezaposlenosti" (tehnološki viškovi, procenjeni na oko 700 hiljada ljudi, koji su formalno zaposleni) i porast obrazovne strukture nezaposlenih. U strukturi nezaposlenih 1998. godine najviše je bilo nekvalifikovanih radnika (310.449), zatim srednje obrazovanih (238.754) i visokokvalifikovanih i kvalifikovanih 191.156. U isto vreme legalni privatni sektor je beležio stalni rast zaposlenih od 4 odsto godišnje, u proseku, u poslednjih nekoliko godina, ali je to (s obzirom na učešće od samo 13,5 odsto na tržištu radne snage) bilo nedovoljno da apsorbuje višak radne snage.¹

Sada već "daleke" 1990. godine, prosečna plata u tadašnjoj SFRJ iznosila je 723 DEM, a za tehnološki višak u predstojećoj privatizaciji bilo je viđeno oko 200.000 radnika. U poslednje četiri godine (1998 - 2002) u društvenom sektoru sadašnje Jugoslavije bez posla je ostalo 158.000 ljudi, preostalih 1.880.000 u proseku su decembra 2001. godine primali po 242 DEM, a privatizacija još nije počela".²

U pomenutoj deceniji (ili nešto više) učinjeni su (ili se pokušavaju), spontano ili planirano, znatni pomaci u promeni radnog "mentaliteta", tj. radne etike zaposlenih. U tome su postojale dve faze.

Prethodna vlast (režim) činila je sve da održi privid svetinje posedovanja radnog mesta (bez vršenja korisnog posla, koji ima svoj ekonomski merljiv ekvivalent). To je, manje ili više eksplicitno, pravdano očuvanjem *socijalnog mira* i, ma koliko farsične, socijalne sigurnosti, proizašle iz ovako garantovanog posedovanja (ničega, mada, materijalno mereno, koječega) u "nepovoljnim uslovima" spoljnog i unutrašnjeg okruženja. Ukratko, na sceni je bio produženi prečutni *konzervativni konsenzus*, u kojem su obe strane (na prvi pogled neekvalalentnog) "socijalnog ugovora" videle zadovoljenje svojih (transparentnih i prikrivenih trenutnih interesa) - dakako, isporučivanjem na račun treće strane - ekonomski i socijalno "neprikladjenih" i "nemoćnih", kao i društva u celini. Jedna (moćnija) strana konsenzusa obezbeđivala je (prečutnu) lojalnost znatne većine, dok je druga, manje moćna ali brojna, u svom iznudrenom "deklasiranju" i prihvaćenoj "atomizaciji", obezbeđivala realizaciju (kratkoročno perspektivnog, ali dugoročno devastirajućeg) partikularnog, odnosno pojedinačnog interesa.³ Sistematski je stvarana strukturalna ne-

¹ "Nasuprot veoma nepovoljnoj kvalifikacionoj strukturi zaposlenih u kojoj su čak 30-40% nekvalifikovani radnici, ili sa zastarelim i tehnološki neusklađenim znanjima, u armiji nezaposlenih je 25.000 visokoobrazovanih mladih ljudi, a čak pola miliona sa srednjom i višom stručnom spremom. Samo za nekoliko poslednjih godina, u vreme vrhunca domaće krize, zemlji je napustilo 20.000 visokoobrazovanih ljudi (*brain drain*). Vladimir Grečić je došao do podataka da je Srbija izgubila 6 miliardi dolara zbog odaska svoje pameti u inostranstvo." (Đukić, 1999: 40)

² Zoya Jovanov: "Posao - šta to beše", *Helsinski povelja*, Vol. VII, br. 49, februar 2002.

³ Mediji su pre nekoliko godina preneli isповest jednog "bijegševi" industrijskog radnika, tada već "privatnika", tj. uličnog prodavaca benzina. Najpre "plaćeno", pa neplaćeno odsustvo, pa kata-

Stjepan Gredelj: *Bermudski trougao savremenog srpskog društva*
zaposlenost, tj. fiktivna zaposlenost, koja je razarala "normalnu" profesionalnu strukturu društva.

Radnička klasa je "otpravljena u (privremen) raj" (skromno kompenziranog) nerada, divljej *laissez faire*, navikavanja na 'muvarje pomalo' i razvijanje mehanizama "snalaženja" sa strane, dok su je brže strukturne i tehnološke promene u (odbeglom) okruženju postepeno činile faktički *nepotrebnom* i suvišnom u aktualnom obliku. Ovaj (skriveni) "višak" radne snage apsorbovala je "siva ekonomija".

Siva ekonomija je počela da jača od sredine osamdesetih godina, odnosno od klimaka ekonomske krize bivše SFRJ, kada je njen ideo u ekonomiji dosezao do blizu jedne trećine. Već 1992. godine njen ideo je iznosio 41,7 odsto registrovanog BDP, da bi na vrhuncu hiperinflacije, krajem 1993. godine, ideo "sive ekonomije" nadmašio polovinu registrovanog BDP (54,4 odsto) (Gredelj, 1999: 88).

Naporedo, ili u skladu sa zatiranjem radne etike i "normalne" profesionalne stratifikacije, odvijao se proces rapidnog razaranja ekonomske strukture društva i uništavanja strateških ekonomskih resursa i - rastućeg siromaštva (tabela 1).

Druga faza je nastupila sa, spolja gledano, radikalno ispoljenom voljom za promenom zatečenog ambijenta. U njoj je, navodno, gore pomenuti (konzervativni) "socijalni ugovor" razvrnut. Međutim, aktuelnoj srpskoj državi uručen je ("ispod ruke") neugodan hipotekarni paket prethodnog "socijalnog ugovora" - ogromni balast brojnih "državnih klijentista", nespremnih da svoje socijalnoekonomske aspiracije "odvezu" od državnih jasala, sledstveno, ne(do)voljno spremnih na trpljenje (bolnih) posledica nužnih ekonomskih reformi. Snaga njihovog otpora biće obrnuto proporcionalna tempu, ali i domašajima ovih reformi. Već neka istraživanja s početka najavljenje tranzicije, sprovedena tokom 2001. godine, ukazivala su na nizak reformski potencijal znatnog dela stanovništva.⁴ Kasnija istraživanja su ovaj utisak samo potvrdila, a neka čak i pojačavala. Tako je u istraživanju Centra za proučavanje alternativa, u jesen 2001. nešto iznad polovine ispitanika deklarativno prihvatiло potrebu deregulacije u ekonomiji, ali je i dve petine plediralo za produženi "državni intervencionizam" u privredi (tabela 2). U istom istraživanju gotovo polovina ispitanika se zalaže za sporiji tempo reformi, naspram manje od dve petine koji bi se založili za šok terapiju (tabela 3). Iz straha od tempa i radikalnih posledica neoliberalno "pripotljivog" (umesto divljej) *laissez faire* verovatno proističe i značajno izražena rezervisanost prema dotoku stranog kapitala u onemoćalu (odnosno, praktično bankrotiralu) domaću ekonomiju (tabela 4).

nac na firmi. "Pet godina živim od toga, uz sav strah i muku skupi se 20 DEM dnevno". Na pitanje da li bi se, u slučaju da se okolnosti "vrate na staro", vratio na svoje mesto kvalifikovanog majstora, odgovor je bio odrečan: "Ne pada mi na pamet da ponovo radim za 1.000 do 2.000 dinara mesečno".

⁴ U istraživanju javnog mnjenja agencije "Argument" iz aprila 2001, sedam od deset ispitanika ne bi treplo da izgubi sadašnje stalno radno mesto, a više od petine (43%) ni sadašnji dodatni posao ("rad u fušu"). Skoro tri od pet ispitanika (57%) je izjavilo da ne bi moglo da izdrži nesigurnost radnog mesta, a samo trećina bi istupala (za izvesno vreme) smanjenje priroda, a dve petine istovremeno smanjenje rashoda. Najlakše bi, mada samo nešto iznad polovine uzorka, podnele povećanje radnog napora, odnosno posao izvan sadašnje struke. Nešto ispod polovine prihvatiло bi prekvalifikaciju, dok dopunski rad u poljoprivredi ne bi prihvatiло 2 od 5 ispitanika.

Nedovoljno prijermčiva za ovakve upozoravajuće signale iz javnog mnjenja, aktuelna srpska vlasta za sada je, izgleda (ponovo), najčešća zaokupljena primarnim segmentom sveta rada, ali na svoj način - odlučno nastojeći da *ukine* sva radna mesta koja nemaju posao, bez obzira na socijalnu cenu. Novi socijalni ugovor, koji je u fazi "konstrukcije", izrazito je kompleksan i kontroverzan i, čini se, dosta nepovoljan za (opet nemoćniju) ugovornu stranu - faktički (ne)zaposlene.⁵

Ljudi koji (formalno) imaju *radna mesta* moraće da se suoče sa svojim poslom, tamo gde jesu, ili u nekoj drugoj firmi, odnosno da sirom ili milom prihvate činjenicu da imaju ili nemaju šta da rade, tj. da svoju ekonomsku "sudbinu" prepuste tržištu ili drugim činocima. Dakle, da se ipak suoči s nesigurnošću radnog mesta, sa potrebotom prekvalifikacije, tj. sa promenom tipa i obima posla, sa povećanim radnim naporom i manjom zaradom, nužnošću rizika pokretanja sopstvenog biznisa iz otpremnine nakon gubitka sadašnjeg posla, sa zvaničnim (umesto "polutanskog") zapošljavanjem u poljoprivredi i radom na više poslova (umesto rada u fušu) vs. naviknutom "državnom klijentizmu".

Stvarna, skrivena i fiktivna nezaposlenost

Stručnjaci Republičkog zavoda za tržište rada procenjuju da od 767.509 zvanično nezaposlenih, koliko ih je registrovano 2001, samo pola miliona zaista traži radna mesta. Naspram njih se, kao nelojalna konkurenca, nalazi oko 642.000 radnika, koliko ih je, po proceni Instituta G17, tehnološki višak. Ljudi koji su zvanično bez posla i oni koji ga nemaju a drže radna mesta, 2001. godine su podigli, prema podacima ovog Instituta, stopu nezaposlenosti u Srbiji na 49,14%.

Prema procenama državnih zvaničnika, oko pola miliona ljudi radi na "sivom tržištu", dok istraživači Instituta G17 smatraju da ih ima milion. Kako god bilo, verovatno se u ovim brojkama krije rešenje (matematički, tj. statistički) inače nedokučivog "srpskog ekonomskog parodoksa". Naire, da elementarne potrebe prosečnog domaćinstva (tzv. "potrošačka korpa") za više od trećine prevazilaze deklarisane mesečne prihode stanovništva. Pri tom, nije beznačajno da, prema stručnim analizama Instituta G17, u sivoj ekonomiji radi samo 10 odsto stvarno nezaposlenih, dok u ovom segmentu fiskalno neuvhvatljivog i, stoga, za evaziju poreza i doprinosa najpogodnijeg privrednog "sektora", najviše profitiraju oni koji imaju osigurana radna mesta, kroz plaćena odsustva i bolovanja, koristeći "pogodnosti" redukovane zvanične ekonomije.

Država prilično energije troši na suzbijanju rada na crno, valjda u nameri da silom Zakona o radu zaposli one koji "ilegališu", uglavnom u privatnim firmama, bez ikakvih

⁵ Vlada Srbije ove godine namerava da restrukturira 39 velikih preduzeća u kojima je, prema proceni urađenoj u njihovim rukovodstvima, 59.000 radnika višak. Unija poslodavaca Srbije tvrdi da treba otpustiti oko 200.000 zaposlenih koji nemaju šta da rade. Sindikat "Nezavisnost" je dao širok raspon za procenu broja radnika koji će ostati bez posla, od 100 do 200 hiljada. Republički zavod za tržište rada procenjuje da će ove godine otkaz dobiti između 50 i 60 hiljada radnika, a naredne dve godine još oko 300.000. Ocena Svetске banke je da će u procesu privatizacije u Srbiji ostati bez radnih knjižica najmanje 800.000 ljudi, koliko i Savez sindikata Srbije smatra da je trenutno *poluzaposleno*, odnosno da dolazi na radno mesto ali nemaju posao.

mehanizama zaštite od nadeksplatacije i deficitu radnih i socijalnih prava.⁶ Ovakav državni "prohibicionizam", usmeren na suzbijanje sive ekonomije, ako se svede samo na to, unapred "preti" da ostvari skromne efekte, pa i da bude kontrproduktivan. Sa malo više sluha, ova "legalizacija" bi mogla da bude sprovedena više "milom" nego "silom".

Naime, kako predlaže Sindikat zanatstva Srbije, ukoliko bi država smanjila poreze i doprinose za novozaposlene radnike, koji sada iznose dodatnih 10 odsto za svakog zaposlenog i značajno opterećuje poslovni fond zanatskih radnina, i to prve godine za 75 odsto, druge za 50 i treće za 25 odsto, samo ovaj sektor mogao bi da zaposli oko 350.000 ljudi sa biroa, odnosno, u svakoj zanatskoj radnji po jednog.

Last, but not the least, kampanja Vlade Srbije, o kojoj se mnogo govoru u poslednje vreme, o realizaciji programa za zapošljavanje oko 20.000 visokoobrazovanih a nezaposlenih samo potvrđuje sumornu sliku o kvalifikacionoj strukturi zaposlenih i nezaposlenih. Jer, zemlja u kojoj jedan odsto od ukupnog radnog potencijala čini neuposteni naj-kreativniji deo *human capital-a*, teško da može da se uhvati ukoštac s izazovima tranzicije, u kojoj je upravo ovaj "kapital" osnovni zarađujući procesa transformacije. Ova pojava ima dva negativna i dugoročno ireverzibilna aspekta.

Prvi je, naizgled, lokalnog značaja: koliko je ovaj kontingenat aktuelno nezaposlenih visokoobrazovanih stručnjaka, čak i pod uslovom da se "čarobnim štapićem" promptno za njih "izmisle" radna mesta i poslovi, nakon dugotrajnog perioda profesionalne neaktivnosti (čekanja na posao, ergo deprofesionalizacije) spreman i sposoban da se suoči sa tehnološkim inovacijama i radom u uslovima oštре globalne konkurenциje u međunarodnoj podeli rada, u kojoj su konkurenti napredovali, a oni beznadežno nazadovali ili bar stagnirali?

Drugo, koliko se zakasnilo u suočavanju (i aktivnom sprečavanju) *odliva* ovog kapitala ("brain drain"), čija je neposredna cena, tj. iz nje nastala šteta - školovanje, specijalizacija, itd. - (skromno) procenjivana na oko 6 milijardi dolara. Posredne cene - nenaplaćeno "investiranje" i proširena reprodukcija ovog kapitala, isporučenog u korist razvoja nekih drugih zemalja, kao i (ekspertske i kulturne) deficit i (višedecenijski) "gap" u "proizvodnji" novih generacija adekvatnih stručnjaka - teško da se mogu realno kalkulisati. Perspektivno, one ukazuju na neizbežno višedecenijsko razvojno zaostajanje.

Siromaštvo i kvalitet života

Ovako skiciranim "dualnošću" zapošljavanja kao i još uvek jakim 'ruralnim' zaledem za pokrivanje dela elementarnih potreba može se objasniti "čudo preživljavanja" u krajnje nepovoljnom ekonomskom ambijentu, ali i odlaganje socijalnih tenzija koje bi ovakav ambijent, normalno, morao da isprovocira. Jer, prema dr Gordani Matković, mini-

⁶ Tako proizlazi da je "brig-a" države usmerena prema onima koji već imaju neki posao, dok stari nezaposleni ili tavore na biroima, uzalud tražeći šansu, ili rade na crno. Ulice su i dalje pretrpane kartonskim tegzama i ma koliko njihove vlasnike policija proganjala, oni ostaju kao onaj siromašni "zilavi narod" kojeg je napravio Milošević, a za koga nova vlast još nije napravila globalno rešenje.

starki za rad i socijalnu politiku u Vladi Srbije, u Srbiji je siromašno oko 2,8 miliona ljudi, ili oko trećine ukupne populacije. Vlada pravi razliku između ekstremno siromašnih (na ili ispod granice bede) i siromašnih grupa u društvu. Procena je da je 1,4 miliona (tj. polovina siromašnih) na ili ispod granice bede.⁷ (Ovo se razlikuje od objavljenih procena Centra za ekonomska istraživanja IDN, prema kojima je dve trećine stanovništva na granici minimuma vrednosti Gini koefficijenta = 1 dolara, ili manje, dnevno za zadovoljavanje potreba po članu domaćinstva).

Kako god, i uz sve ografe o validnosti statističkih pokazatelja i različite metodologije utvrđivanja siromaštva i njegove definicije,⁸ podatak da je blizu jedne petine stanovništva, subjektivno i objektivno na donjoj ivici egzistencije (ili osciluje oko nje) je alarmant, jer ukazuje i na granice mogućnosti trpljenja sadašnjeg stanja. Sva tri aspekta složenog fenomena siromaštva (iz navedene definicije) su izrazito prisutna u delu populacije u Srbiji koji je na, ili ispod granice bede: (ranjivost je, pak, dosegla nivo visokog rizika, na šta bi dizajneri transformacijskih reformi morali ozbiljno da obrate pažnju.

"Strategija za smanjenje siromaštva" ukazuje na tri osnovna pitanja na koja se mora potražiti odgovor:

- Gde se nalaze prvobitni uzroci siromaštva u zemlji, uzimajući u obzir ekonomske, društvene i političke uslove, i unutrašnje i spoljne?
- Gde se nalazi najveća koncentracija siromaštva - geografski, proizvodni sektori privrede, u kojoj društvenoj grupi?
- Koje su prepreke za prevaziđenje siromaštva? Treba uzeti u obzir i neposredne krize (kao što su ratovi, nasilni konflikti) i dugoročne strukturne probleme.

Odgovor na prvo pitanje ponudila je na konferenciji "Danas za sutra - partnerstvo u ograničavanju siromaštva" dr Gordana Krstić, koja je iznala rezultate istraživanja UNICEF-a i Ekonomskog instituta prema kojima su dva osnovna razloga siromaštva u Srbiji - porast nejednakosti u prihodima i pad društvenog proizvoda. To se poklapa i sa većinom nalaza istraživanja javnog mnjenja: ispitanici u visokim postocima vide uzroke (svog) siromaštva u nepovolnjem okruženju i nezavidnoj ekonomskoj situaciji u državi, koja se

⁷ Proceedings sa međunarodne konferencije "Danas za sutra - partnerstvo u ograničavanju siromaštva", CRS & partneri, Beograd, 19-20. 02. 2002.)

⁸ Ovdje se oslanjam na radnu definiciju iz "Strategije za smanjivanje siromaštva" Svetske banke i Međunarodnog monetarnog fonda, obelodanjene septembra 1999., u kojoj se siromaštvo posredno određuje u opreci prema kategoriji *blagostanja*. Dakle, siromaštvo se samerava u skladu sa nivoom poseđovanja resursa ili sposobnosti domaćinstava ili pojedinaca da pokriju svoje potrebe; zatim, s nivoom nejednakosti u populaciji u pogledu raspodele prihoda, potrošnje i drugih pokazatelja; napokon, s aspektom *ranjivosti* u okviru blagostanja, koji se određuje kao rizik. Ranjivost je ključni aspekt (ne)blagostanja jer utiče na ponašanje pojedinaca u pogledu ulaganja, modela proizvodnje, strategije za snalaženje.

otuda smatra odgovornom da ovaj problem rešava. (Tabela 5) Mirosinika Dinkić je procenila da je potrebno otrpilike 160 miliona dolara da bi se stanovništvo Srbije izdiglo iznad linije siromaštva. Samo, pitanje je - odakle?

Drugo pitanje je već kompleksnije. Prema rezultatima do kojih je došao "Faktor plus" znatan broj domaćinstava u Srbiji ostvaruje prihode koji ne pokrivaju više od 80 odsto egzistencijalnih potreba. S druge strane, prema nalazima istraživanja Centra za socijalne i demokratske studije "Sindikalni barometar 2", sprovedenog u martu 2002, za polovinu zaposlenih ispitanika život je "nepodnošljiv" ili "teško podnošljiv", a 46 odsto NK i PK radnika, 36 odsto KV i VK radnika i 30 odsto službenika ne očekuje poboljšanje svog položaja u skorije vreme. Polovina zaposlenih se slaže (52 odsto) da je i stanje u društvu "teško podnošljivo", a gotovo jedna petina (19 odsto) da je "nepodnošljivo". Takođe, polovina ispitanika (52 odsto) u ovom istraživanju slaže se sa stavom da će doći do eksplozije socijalnog nezadovoljstva koje niko neće moći da kontroliše ako ne bude suštinskog socijalnog dijaloga.

Odgovori na treće pitanje su, što se Srbije tiče, u velikoj meri sadržani u preporuci na što treba obratiti posebnu pažnju: uklanjanje posledica konfliktata i akumuliranih strukturalnih problema. To su teški zahtevi, u čijem će rešavanju promotori reformi (koje, prema nalazima "Faktora plus", još uvek smatrajednim rešenjem tri petine ispitanika) morati da vode računa o sledećim pet činilaca uspešne transformacije: (1) da političke elite imaju jasan optimalan koncept reformi; (2) da ove elite nisu korumpirane; (3) da tranzicija mora da doveđe do nekakvog popravljanja uslova života za većinu stanovništva; (4) da mora postojati jasan politički konsenzus o reformama (između vlade, sindikata, trećeg sektora i međunarodnih institucija) i (5) da postoji adekvatna međunarodna podrška i ekonomska pomoć za ostvarivanje reformi (mr Milan Nikolić na pomenutoj konferenciji CRS).

Korupcija

Čini se da će u okviru ovih pet činilaca uspešne tranzicije ključni lakmus transformacijskog potencijala političkih elita biti (samo) obuzdavanje koruptivnog ponašanja, utoliko pre što je ova društvenopatološka pojавa "osvojila" solidne pozicije u osiromašenom i institucionalno razorenom društvu. Nalazi Transparency International užastopno rangiraju Srbiju/Jugoslaviju pri vrhu najkorumpirajnijih zemalja u svetu. Koliko će to biti težak zadatak ukazuju i brojna istraživanja stavova javnog mnjenja tokom proteklih dve godine u kojima, istina, preovlađuju negativna vrednovanja o pojave, ali se neretko probijaju i izrazi relativno raširenog "razumevanja" građana prema oportunitosti, pa čak i "korisnosti" koruptivnog ponašanja kao "naučenog" i "uvežbavanog" u sistemu koji se zasniva na kontinuumu "monopol - diskrecija - neodgovornost - probitak" (što predstavlja jednu pregnantanu definiciju korupcije). Još je više opominjući pokazatelj da se, verovatno situaciono, korupcija na skali društvenih opasnosti u svim istraživanjima svrstava iza nekih problema koje se smatraju "više gorućim" - iza nezaposlenosti, lošeg standarda i siromaštva, političke nestabilnosti i kriminala. Pri tome se, očigledno, ne prepozna "tanane" veze između (organizovanog) kriminala i korupcije, odnosno siromaštva i korupcije.

U svesti većine ispitanika korupcija je vezana za iskorišćavanje službenog položaja za sticanje nedozvoljene rente (benefita), odnosno za ekstralegalno "oporezivanje" usluga koje se inače moraju pružiti po služenoj dužnosti, što su određenja "male" (petit) korupcije, koja je i najbliza nijihovom iskustvu. Istraživanja, takođe, ukazuju da je to "iskustvo" znatno manje *stvarno iskustveno* nego što je veoma raširena percepcija o korumpiranosti pojedinih institucija. U toj percepciji redovno se na vrh najkorumpiranih smeštaju carina, zdravstvo, sudstvo, policija i administracija. Svest o "krupnoj" (grand) korupciji je mnogo difuznija, a upravo je ovaj oblik korupcije mogući izvor uspostavljanja novog kontinuma: "tranzicija - privatizacija - koncesije - sive eminencije - neodgovornost - provizija", sa dalekosežnim i dugoročnim posledicama. Na tu opasnost upozorava izjava anonimnog inostranog poslovnog čoveka, objavljena u medijima: "Već izvesno vreme otkako se zna da će moja kompanija učestvovati u privatizaciji nekih srpskih preduzeća, sa mnom kontaktiraju ljudi bliski vlasti i nude pomoć kako bi te firme kupio što jetinje, ali za sebe traže veliku proviziju. Bili smo zainteresovani za jednu veliku firmu u blizini Beograda, ali pošto se oko nje motalo mnogo 'sivih eminencija', odustali smo jer nismo želeli da učestvujemo u korupcionaškim poslovima".⁹

U ovih nekoliko redaka sadržana je suština potrebe za antikorupcijskom borbom, kako u procesu "tranzicije" ne bi bilo omogućeno "vukovima da čuvaju ovce", ili da "na vukove bude povika, a lisice meso jedu". Poučno je u tom smislu zapažanje Đuzepea di Đenara, predsednika Antikorupcijske inicijative Paktu za stabilnost Jugistočne Evrope SPAI: "Boraveći u Srbiji, učinilo mi se da se da se u psihanalizi i antikorupcijskoj borbi mogu koristiti isti principi. Prvo treba postati svestan problema, drugo, mora da postoji jaka želja i volja da se reši taj problem i poverenje u lude koji treba da se izbore s njim." U protivnom, dodao je Di Đenar, "kao i u svim zemljama koje su iz autoritarnog prešle na demokratski sistem, postoji 'period slabosti' u kojem kriminal i korupcija nastoje da se još više razviju".

Prvi od tri "psihoanalitička" problema je, čini se, apsolvirani - postoji svest o problemu, čini se, podjednako i kod političke elite i kod (većeg dela) građana. Deklarativno, postoji i želja i volja da se problem rešava. O tome govore neke praktične mere (formiranje Antikorupcijskog saveta i antikorupcijskih timova), promene u Krivičnom zakonu i Zakonu o krivičnom postupku. Ostaje problem poverenja u sinhronizovano delovanje *svih* institucija na obuzdavanju korupcije.

Čini se da su za sada najslabije karice u lancu institucija dve praktično najvažnije: tužilaštvo i sudstvo. Javnost će poverovati u iskrenost namera vlasti verovatno tek onda kada bude "upecana" i kažnjena prva "ajkula". S druge strane, politička elita bi pokazala da misli zaista ozbiljno ukoliko bi bili doneti nekoliki zakoni koji bi raskrili najznačajnija bunjišta "krupne" korupcije: naime, Zakon o onemogućavanju sukoba interesa, Zakon o javnim nabavkama i Zakon o finansiranju političkih stranaka. Naravno, i kada bi se ti zakoni dosledno sprovodili.

Tabele

Tabela 1. Decenija negativnih kretanja makroekonomskih pokazatelia u SRJ

Pokazatelj	1989.	1998.	1999.
Društveni bruto proizvod (milioni US \$)	30.831	17.442	10.348
Društveni proizvod po stanovniku (US \$)	2.941	1.643	975
Industrijska proizvodnja (Index 1989 = 100)	100	37	21
Izvoz (milioni US \$)	-	4.461	2.858
Uvoz (milioni US \$)	-	5.383	4.849
Spoljnotrgovinski deficit (milioni US \$)	- 992	- 1.991	- 746
Stopa nezaposlenosti	18 %	25 %	33 %

(Izvor: G17 Završni račun, Beograd, 1999.)

Tabela 2. Deregulacija/regulacija

	++	+	0	-	--
Tržiste najbolje obezbeđuje ekonomski razvoj	30	25	38	5	2
Vlada treba da reguliše tržiste i usmerava ekonomski razvoj	19	22	39	14	20

(Izvor: CPA, "Istraživanje javnog mnenja Srbije - jesen 2001".)

Tabela 3. Dinamika promena

	++	+	0	-	--
Reforme kod nas treba da budu brze i korenite makar to bilo bolno za većinu građana	21	17	35	15	12
Reforme treba izvesti postepeno kako bi za građane bile manje bole	20	27	30	14	9

(Isti izvor)

Tabela 4. Otvorenost za strani kapital versus protekcionizam i zatvorenost

	++	+	0	-	--
Svaka zemlja treba da bude potpuno otvorena za ulazak stranog kapitala kako bi se brže razvijala	30	23	28	11	8
Ulazak stranog kapitala treba držati pod kontrolom - prihvati ga samo ako je to u interesu države	41	27	23	5	4

(Isti izvor)

⁹ Miša Brkić, "Na korupciju udariti javno", Vreme, 21. 02. 2002, str. 30

Tabela 5. Razlozi siromaštva

	++	+	0	-	--
Siromašni su sami krivi za svoj položaj - ili nisu hteli da uče ili neće da rade	7	8	23	27	35
Za siromaštvo nije uvek kriv samo onaj koji je siromašan, zato država i treba da im pomaže	43	33	17	5	2

(Isti izvor)

Ivana Aleksić

Više korupcije jednako više siromaštva plus manje razvoja

Gotovo 3 miliona ljudi u Srbiji je siromašno (2,8 miliona), od čega je 1,4 miliona ekstremno siromašnih¹.

Prema podacima beogradske kancelarije UNDP, u Srbiji živi između 30 i 60% onih koji raspolažu sa manje od jednog dolara dnevno².

Godine 2000. čitavih 85% ispitanika u istraživanju strategija opstanka stanovništva u Srbiji navelo je da se život njihovih domaćinstava u poslednjih 10 godina pogoršao³.

Sa početkom transformacijskih procesa u zemljama bivšeg realnog socijalizma, korupcija se, rame uz rame sa siromaštvom, nametnula kao jedan od najznačajnijih društvenih problema. Nema sumnje, korupcija je društveno štetna. Njena prisutnost siromašne čini još siromašnjima, dok se - posmatrajući šanse da se tzv. "tranzicijski" projekt uspešno izvede - s pravom možemo upitati u kom stepenu korupcija kao pojava umanjuje razvojne šanse "privreda u tranziciji" (transition economies).

Korupcija i društvene nejednakosti

Korupcija disproportionalno ugrožava siromašne. Dostupnost i kvalitet javnih usluga vitalni su za položaj siromašnih, pogotovo kada je reč o obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti, snabdevanju vodom i sanitarnim uslugama. Korupcija se na **direktan** način

¹ Prema izjavi Gordane Matković, ministarke za socijalna pitanja, 19. februar 2002, TV B92.

² Beta/"Politika", 21. februar 2002.

³ Strategije opstanka domaćinstava u Srbiji 2000, Cvejić, S. & Babović, M., Centar za proučavanje alternativa, Beograd, 2000; neobjavljen materijal.

Literatura:

1. Đukić, P. (1999.), "Ekonomski i socijalni ambijent: limitirajući činilac delovanja sindikata" u: Zbornik *Uloga sindikata u tranziciji*, CPA, Beograd, 1999.
2. Gredelj, S. (1999), "Preconditions and Obstacles to the Modernization of Serbian/Yugoslav Society", in: Z. Golubović, G. F. McLean (eds.) *Models of Identities in Post-communist Societies*, The Council for Research in Values & Philosophy, Washington D.C.

odražava na siromašne, jer povećava cene javnih usluga, umanjuje njihov kvalitet i često umanjuje pristup različitim javnim službama. Korupcija, takođe, ugrožava siromašne na **indirektni** način, zbog toga što predstavlja prepreku ekonomskom razvoju i smanjenju siromaštva, povećava već postojeće društvene nejednakosti, a utiče i na neadekvatnu alokaciju postojećih budžetskih sredstava.

Direktni efekti - "mala" korupcija. Takozvana "mala" korupcija (*petty corruption*) predstavlja prepoznatljivo iskustvo iz svakodnevnog života: podmićivanje službenika sa ciljem da se ubrza proces izdavanja građevinske dozvole, zakaže operacija, ili izbegne plaćanje kazne za saobraćajni prekršaj, tipične su situacije koje ilustruju pojave "male" korupcije.

Iako ova vrsta korupcije utiče na društvo u celini, siromašne pogada najviše. Korupcija tānji ionako nedovoljan budžet siromašnih, odnosno povećava troškove života, što u praksi najčešće znači redukovanje potreba članova siromašnih domaćinstava. Međunarodna istraživanja pokazuju da siromašni na ovaj način troše veći deo svojih prihoda nego što je to, proporcionalno gledano, slučaj sa bogatima⁴. Tim pre što su siromašni više zavisni od javnih usluga i retko mogu pruštiti usluge privatnih bolница ili škola.

Pored lekara, policija i carina, a zatim i poreski organi i opštinske službe (podjednako lokalna samouprava i sudovi) viđeni su očima građana Srbije kao najkorumpiraniji. Službenici ovih službi eksplicitnije od ostalih postavljaju pred građane zahteve za nekom vrstom *nadoknade*. Za razliku od njih, građani Srbije kao najmanje korumpirane vide novinare, školske nastavnike i predstavnike nevladinih organizacija⁵.

Indirektni efekti - "velika" korupcija (grand corruption). Na makro nivou, korupcija ima efekte na sposobnost zemlje da privuče strane investicije; ona utiče na efikasnost domaćih institucija, visinu budžetskih prihoda koji se ostvaruju kroz oporezivanje i ukupan društveni i ekonomski razvoj.

Korupcija utiče i na način na koji se novac rasporeduje - alocira u okviru državnog budžeta, usmeravajući sredstva sa manje lukrativnih sektora, poput zdravstvene zaštite i obrazovanja, na sektore poput građevinarstva, gde se sredstva na jednostavnije načine "prebacuju" u privatne čepovе. Korupcija podstiče, u istom smislu, veća ulaganja u kapital - intenzivne projekte, radije nego u radno intenzivne, koji tradicionalno zapošljavaju siromašne kategorije stanovništva.

Drugim rečima, siromašni predstavljaju grupu za koju je od najvećeg značaja kvalitet upravljanja javnim dobrima i podrška od strane države, koje postojanje tzv. "velike" korupcije direktno ugrožava⁶.

⁴ www.worldbank.org/publicsector/anticorrupt

⁵ Istraživanje je na uzorku od 1.509 ispitanika u Srbiji i 563 ispitanika u Crnoj Gori obavio Centar za proučavanje alternativa u saradnji sa Istraživačkim i analitičkim centrom "Argument" u februaru 2002. godine; neobjavljen materijal.

⁶ Tzv. "velika" korupcija je istraživački teško dostupna. Ona se događa van domaća građana i istraživača, koji najčešće nisu njeni učesnici, pa time ni njeni svedoci. Do sada nije razvijena metodologija koja omogućava uvid u razmere pojave "velike" korupcije, te ove pojave pratimo tek indirektno.

Gradi Srbije o pojavama korupcije

Istraživanje percepcije pojava korupcije u sedam zemalja regiona (Albanija, BiH, Bugarska, Rumunija, Makedonija, Hrvatska, Srbija i Crna Gora), koje je obavljeno početkom 2002. godine, potvrđilo je visok stepen društvene vidljivosti ove pojave. Građani Srbije i Crne Gore prepoznali su korupciju kao jedan od najvećih društvenih problema, odmah iza siromaštva, nezaposlenosti i kriminala; u Crnoj Gori korupcija je zauzela poziciju odmah iiza problema političke nestabilnosti⁷.

Rezultati istraživanja iz marta 2002. godine⁸, koje je obavljeno u 10 gradova Srbije, sugeriru da građani Srbije korupciju smatraju i jednim, mada ne isključivim, uzrokom siromaštva - tako je u gotovo polovini posmatranih slučajeva. Kada su bili pitani "U kojoj meri je korupcija uzrok siromaštva kod nas" ispitanici su naveli korupciju kao delimičan mada ne i jedini razlog siromaštva (47,2 odsto ispitanika), dok više od jedne četvrtine ispitanika (29 odsto) korupciju vidi kao direktni uzrok siromaštva u Srbiji. I mada nedovoljno jasna veza između siromaštva i korupcije, kada je reč o "uzročnosti" siromaštva, sigurno je da korupcija dodatno siromaši, ionako siromašno društvo.

Kao posledica relativnog odsustva korupcije kao teme, ali i neadekvatne informisanosti u periodu Miloševićeve vlasti, nakon političkih promena u oktobru 2000. godine, u Srbiji je moguće konstatovati značajan porast medijskih izveštaja o korupciji. Istovremeno, istraživanja ove pojave su takođe intenzivirana. Stoga ne čudi veoma visoka osetljivost građana Srbije i Crne Gore na korupciju i slika "prezastupljenosti" korupcije u našoj zemlji.

Mnjenje o raširenosti korupcije od prvog istraživanja korupcije u našoj zemlji (mart 2000. godine)⁹ relativno je stabilno, mada je zabeležen opadajući trend u registrovanju pojava korupcije. U martu 2000. godine izrazit raširenost korupcije je konstatovalo 69 odsto ispitanika, u novembru 2000. njih 66 odsto, a februara 2002. ukupno 60 odsto ispitanika na teritoriji Srbije¹⁰. Međutim, Mihailović ukazuje da je sa puno opreza potrebno tumačiti podatke dobijene u toku pomenutih istraživanja. Imajući u vidu da je svakim od ovih istraživanja bila ispitivana pre svega percepcija korupcije, odnosno način na koji ispitanici opažaju pojave korupcije radije nego sama korupcija, može se konstatovati da je u našem društvu zastupljena dosta negativna slika o rasprostranjenosti korupcije. Zbog toga treba imati u vidu i nalaz koji podvlači da kada se ocena korupcije, koja je

⁷ Istraživanje je na uzorku od 1509 ispitanika u Srbiji i 563 ispitanika u Crnoj Gori obavio Centar za proučavanje alternativa u saradnji sa Istraživačkim i analitičkim centrom "Argument" u februaru 2002., neobjavljen materijal.

⁸ Socijalna karta Srbije, Faktor plus, mart 2002.

⁹ Istraživanje obavljeno u Centru za proučavanje alternativa; Srećko Mihailović rukovodio radom istraživačkog tima.

¹⁰ Interesantno je da je u martu 2000. godine po mišljenju gotovo polovine ispitanika (48%) deset godina ranije bilo "malo korupcije"; prisustvo "maloj korupciji" u martu 2000. konstatovalo je samo 1% ispitanika. Podsećamo da je to period kada je Milošević još uvek bio na vlasti.

zasnovana na stereotipima i glasinama, koriguje pomoću stavova o korupciji koji se temelje na iskustvu ispitanika, onda se dobija upola manji postotak raširenosti korupcije u Srbiji¹¹.

Korupcija i razvojne šanse društva u transformaciji

Nekoliko je oblasti u kojima se prisustvo korupcije može posmatrati i kao indikator šansi za uspešnu društvenu transformaciju i društveni razvoj uopšte. Prisustvo korupcije moguće je posmatrati u relaciji sa međunarodnom humanitarnom pomoći, ili pomoći koja se upućuje u manje razvijene zemlje radi izvođenja inicijalnih razvojnih/reformski orijentisanih projekata; korupcija, takođe, predstavlja opasnost za uspešno obavljanje procesa privatizacije; njeno prisustvo u velikoj meri određuje spremnost stranih investitora za ulaganja, a njeno dejstvo na odlučujući način utiče na poverenje građana u društvene institucije.

Primera radi, direktori i menadžeri velikih međunarodnih kompanija korupciju doživljavaju kao jednu od najvećih prepreka za ulazak direktnih stranih investicija, što predstavlja neprikladni kriterijum za američke kompanije¹² (40 odsto američkih i 38 odsto evropskih direktora i menadžera zastupa ovakav stav). Pored korupcije, nepoštovanje ljudskih prava i nerešeni ekološki problemi takođe spadaju u odbijajuće faktore za strane investitore. U ovom kontekstu, korupcija je često viđena kao faktor koji usporava ili onemogućava stvaranje dobre poslovne klime, budući da je za pojave korupcije karakteristično korišćenje neformalnih kontaktata ("veza"), često nepoštovanje postojećeg (izbegavanje plaćanja poreza, "reketiranje", itd.), ili pak nepostojanje adekvatnog zakonodavstva.

Primer privatizacije još je ilustrativniji. Ekonomski neefikasan "komandni" sistem privreda nekadašnjih socijalističkih zemalja danas se "demontira" upravo pomoću privatizacije. Ona je promovisana kao praktična mera kojom bi se povratio red i legitimitet tržišta u periodu tranzicije, sa ciljem da se državnoj birokratiji i političarima onemogući da imaju kontrolu nad privrednim sektorom. Danas privatizacija, kao "metod promene", nema alternativu i, dok njene efekte unapred pozdravljaju zastupnici deregulacije, konstatovana je i snažna veza između privatizacije i korupcije. Na pitanje "da li je privatizacija bez korupcije moguća", još uvek nije pozitivno odgovoren. S druge strane, različiti modeli privatizacije nejednako su "otvoreni" za takozvanu "spontanu privatizaciju" odnosno kradu javne imovine¹³.

¹¹ Istraživanje je na uzorku od 1509 ispitanika u Srbiji i 563 ispitanika u Crnoj Gori obavio Centar za proučavanje alternativa u saradnji sa Istraživačkim i analitičkim centrom "Argument" u februaru 2002., neobjavljen materijal.

¹² Global Corruption Report, TI, 2001.

¹³ Šuković, D., "Privatizacija i korupcija", u: *Sistem i korupcija*, IDN, Beograd, 2000.

Zajedno sa privatizacijom, u svim posmatranim zemljama uočena je endemska rasprostranjenost korupcije, a pojavili su se i prvi empirijski podaci koji su upućivali na zaključak da je korupcija najčešći pratilac privatizacije¹⁴.

Korupcija i nepooverenje u institucije. Korupcija se nerado prihvata kao način rešavanja svakodnevnih životnih problema i spremnost na koruptivno ponašanje često je u sukobu sa široko rasprostranjenom generalnom ocenom o korupciji kao društveno neprihvatljivoj pojni. Drugačije rečeno, iako je marta 2000. godine čak 81 odsto ispitanika tvrdilo da su "Mito i korupcija (su) rak rana svakog društva", istovremeno su se u 67 odsto slučajeva složili i sa konstatacijom da "sitno podmićivanje nije neka velika šteta za društvo, a može pojedincu mnogo da pomogne"¹⁵. Ovaj vrednosni raskorak konstatovan je kao deo procesa navikavanja na pojave korupcije i protumačen je kao indikator "bolesnog društva"¹⁶.

To je i razlog rasta nepooverenja građana u većinu institucija u Srbiji. Kao jedine institucije od poverenja u Srbiji, ali i u regionu jugoistočne Evrope u celini, u svim istraživanjima se pojavljuju institucija crkve i vojske, mada se u Srbiji javlja i institucija predsednika federalne države.

U nastojanju da procene štetnost korupcije, građani su u istraživanju iz februara 2002. godine naveli da korupcija nosi najviše štete pre svega pojedincu i njegovoj porodici (41 odsto odgovora), ekonomskom razvoju zemlje (30 odsto), a tek potom razvoju institucija sistema (18 odsto)¹⁷.

Prisustvo korupcije u javnom sektoru negativno utiče na poverenje građana u javne službe odnosno jednak negativno utiče na imidž službenika, kao i zvaničnika javnih službi. Navikavanje na korupciju odnosno, uslovno rečeno, "institucionalizacija" korupcije postavlja i pitanje budućnosti društva, dok istovremeno građane lišava zakonom garantovanih prava.

Umesto zaključka

U najkraćem, siromašenje najsramačnijih, kao i smanjivanje šansi za oporavak društva i njegov razvoj, bilans su prisutnosti korupcije i relativne nespremnosti društva da se uhvati u koštar sa ovom pojmom. S druge strane, treba imati u vidu da je privatizacija, kao najveći potencijalni "rezervoar" za dalje "odlivanje" društvene i državne svojine, u Srbiji još uvek na početku.

¹⁴ Kaufmann, D. & Siegelbaum, P., Privatization and Corruption in the Transition, *Journal of International Affairs*, Vol. 50, No. 2 (Columbia University). <http://www.cid.harvard.edu/cidpublications/hiiid/pcsum.html>

¹⁵ Korupcija i podmićivanje: Srećko Mihailović rukovodio istraživačkim timom, *Centar za proučavanje alternativa*, mart 2000.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Istraživanje je na uzorku od 1.509 ispitanika u Srbiji i 563 ispitanika u Crnoj Gori obavio Centar za proučavanje alternativa u saradnji sa Istraživačkim i analitičkim centrom "Argument" u februaru 2002., neobjavljen materijal.

Iako martovsko istraživanje iz 2002. godine pokazuje da 60 odsto građana Srbije smatra da su ekonomske i društvene reforme najbolji način ostvarivanja bolje budućnosti za njih i njihove porodice, ovo uverenje ne prati uvek i spremnost da se "društveni potresi" poput privatizacije i njenih posledica, plaćanje usluga obrazovanja, zdravstvene zaštite i slično stave na teret građana.

Mada ekonomsku cenu korupcije pojedini autori pojednostavljeno predstavljaju i kao rezultat "tržišne utakmice" ("kreativniji i sposobniji nalaze prečice za brže rešavanje svojih problema"), ostaje činjenica da korupcija ugrožava stabilnost institucija i dodatno pogoršava situaciju vrednosnog rasula koje prati sve velike društvene promene i krize. Na duži rok, socijalna cena tranzicije pokazuje se i ekonomski skupljom, a kreditibilitet prve reformske vlade nije opstao u dužem vremenskom periodu ni u jednom slučaju na prostoru nekadašnjih socijalističkih zemalja centralne i istočne Evrope. Izgradnja demokratskog društva podrazumeva konstantnu borbu protiv korupcije; ona mora uključiti postojanje i poštovanje adekvatnih zakona, ali i rad na merama za vraćanje poverenja u institucije sistema.